

**UCHWAŁA NR XXI/133/20
RADY GMINY RYJEWÓ**

z dnia 30 listopada 2020 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2020-2023”

Na podstawie art.87 ust. 3 i ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t.: Dz.U. z 2020r. poz. 282 z późn.zm.) oraz art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (j.t.: Dz.U. z 2020r. poz. 713 z późn. zm.) oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku nr RD.5120.8.2020.JP/2/ z dnia 6 listopada 2020 r. uchwala się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2020-2023” stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Ryjewo.

§ 3. Program Opieki nad Zabytkami podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Gminy

Kazimierz Zima

Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XXI/133/20
Rady Gminy Ryjewo
z dnia 30 listopada 2020 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY RYJEWO na lata 2020-2023

opracowanie:
Iwona Gołębiewska

Ryjewo, listopad 2020 r.

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków.....	4
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	4
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.....	5
3.4. Inne uregulowania prawne	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	7
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju	7
4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju.....	9
4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury	11
4.1.4. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami	12
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	13
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego	13
4.2.2. Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej Pomorska Podróż.....	14
4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego	15
4.2.4. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	16
4.2.5. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego	17
4.2.6. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego	19
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	20
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	20
5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Ryjewe na lata 2016-2023	20
5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Ryjewe	20
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	24
5.2.1. Zarys historii gminy	24
5.2.2. Krajobraz kulturowy.....	25
5.2.3. Zabytki nieruchome.....	30
5.2.4. Zabytki ruchome.....	50
5.2.5. Zabytki archeologiczne	50
5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	52
5.2.7. Dziedzictwo niematerialne	52
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	54
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	54
5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków.....	55

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków.....	55
5.3.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	55
5.3.5. Inne prawne formy ochrony.....	56
5.3.6. Zestawienie statystyczne zabytków wpisanych do rejestru zabytków.....	56
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	56
5.4.1. Obiekty nieruchome w gminnej ewidencji zabytków.....	57
5.4.2. Stanowiska archeologiczne w wojewódzkiej ewidencji zabytków.....	63
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	65
5.5.1. Zabytki archeologiczne.....	65
5.5.2. Obiekty nieruchome.....	65
5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.....	70
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	70
7. Założenia programowe.....	71
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.....	73
8.1. Instrumenty prawne.....	73
8.2. Instrumenty koordynacji.....	73
8.3. Instrumenty finansowe.....	74
8.4. Instrumenty społeczne.....	74
8.5. Instrumenty kontrolne.....	74
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	74
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	74
10.1. Publiczne źródła finansowania.....	74
10.2. Środki pomocowe.....	76
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.....	77

1. Wstęp

Gmina Ryjewo położona jest w południowo-wschodniej części województwa pomorskiego, w północno-zachodniej części powiatu kwidzyńskiego i sąsiaduje z następującymi gminami: od północy – Sztum, od zachodu – Mikołajki Pomorskie i Prabuty, od południa – Kwidzyn, od zachodu gmina graniczy z rzeką Wisłą, za którą leży gmina Gniew. Położona jest na styku dwóch jednostek fizyczno-geograficznych: Doliny Dolnej Wisły (Doliny Kwidzyńskiej) i Pojezierza Hławskiego. Ze względu na takie położenie zachodnia część gminy to teren płaski o minimalnych wzniesieniach, częściowo zabagniony, pokryty łąkami i polami uprawnymi, pocięty licznymi kanałami i rowami odwadniającymi, północna i środkowa obejmuje krawędź wysoczyzny Doliny Wisły, pokrytą prawie w całości zwartym kompleksem leśnym, zachodnia część to lekko pagórkowaty teren niemal w całości zajęty przez pola uprawne. Obszar gminy to 103,28 km², w tym użytki rolne 63% i użytki leśne 26%.

Znaczna część powierzchni gminy (ponad 30%) to tereny objęte różnymi formami ochrony przyrody: Obszar Chronionego Krajobrazu Białej Góry, Morawski Obszar Chronionego Krajobrazu, Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Wisły, Ryjewski Obszar Chronionego Krajobrazu. Ten ostatni zajmuje największą powierzchnię na terenie gminy Ryjewo - obejmuje tereny przykrawędziowe zbocza Doliny Kwidzyńskiej, jego powierzchnia wynosi 3.166 ha, w tym użytki rolne - 22,7%, lasy i zakrzewienia - 67,7%, a wody powierzchniowe - 1,5%. Krajobraz urozmaicają rzeki i kanały: Kanał Reja, Podstolińska Struga, Rów Tralewski i inne, przeważa krajobraz leśny.

W skład gminy wchodzi 12 sołectw: Barcice, Benowo, Borowy Młyn, Jałowiec, Jarzębina, Mątownie Pastwiska, Pułkowice, Rudniki, Ryjewo Straszewo, Trzciano, Watkowice.

Krajobraz gminy Ryjewo jest urozmaicony i atrakcyjny, ponadto znajduje się tu znaczna liczba obiektów zabytkowych, stanowiących wraz z niematerialnym dziedzictwem kulturowym duży potencjał turystyczny. Aby zachować to bogate dziedzictwo kulturowe opracowano Program Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2020-2023 (dalej Program Opieki), który jest podstawowym dokumentem służącym inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem tego opracowania jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach zdefiniowanych priorytetów.

Program Opieki opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym wójt sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi radzie gminy. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.¹).

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2020-2023 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

¹ Zmiany tekstu jednolitego wymienionej uchwały zostały ogłoszone w: Dz. U. z 2020 r. poz. 782;

- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski z dnia 2 kwietnia 1997 r.² W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...)”. Natomiast art. 6 mówi o tym, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”. Art. 73 zapewnia wolność korzystania z dóbr kultury. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela Polskiego jest m.in. troska o dobro wspólne.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podzielono na grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Drugą grupę obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są:

1. wpis do rejestru zabytków;
2. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

² t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 ze zm.;

3. uznanie za pomnik historii;
4. utworzenie parku kulturowego;
5. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym³. W art. 7 ust. 1 pkt 9 wskazano, że: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Natomiast zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 15 cytowanej ustawy zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest utrzymanie gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych – co wskazuje w przypadku zabytków, do których tytuł prawny gmina posiada na konieczność prowadzenia w zależności od potrzeb prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tych obiektach.

Z zapisów ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁴ wynika dla gminy obowiązek uwzględniania wymagań ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej w sporządzanych przez gminę studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, w decyzjach o ustaleniu lokalizacji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy (art. 1 ust. 2 pkt 4).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminy obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87). Program opieki przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii właściwego miejscowo wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu prezydent/burmistrz/wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Po czterech latach program powinien zostać zaktualizowany.

Na podstawie cytowanej wyżej ustawy organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale (art. 81).

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, tj.:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵,
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane⁶,
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska⁷,
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁸,
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej⁹,
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie¹⁰,
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹¹,
- ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami¹²,
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych¹³,

³ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 506;

⁴ t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 ze zm.;

⁵ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 293 ze zm.;

⁶ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1186 ze zm.;

⁷ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1396 ze zm.;

⁸ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 55 ze zm.;

⁹ t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.;

¹⁰ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 688 ze zm.;

¹¹ t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1473 ze zm.;

¹² t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 65 ze zm.;

- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach¹⁴,
- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹⁵,
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹⁶,
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁷,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych¹⁸,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków¹⁹, zmienione rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 sierpnia 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków²⁰,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków²¹,
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²², zmienione rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²³,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami"²⁴,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków²⁵,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami"²⁶,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych²⁷,
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków²⁸.

¹³t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1161 ze zm.;

¹⁴t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 6 ze zm.;

¹⁵t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 917 ze zm.;

¹⁶t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1479 ze zm.;

¹⁷t.j. Dz. U. z 2019 r. poz. 553 ze zm.;

¹⁸Dz. U. z 2004 r., Nr 212 poz. 2153;

¹⁹Dz. U. z 2018 r., poz. 1609 ze zm.;

²⁰Dz. U. z 2019 r. poz. 1721;

²¹Dz. U. z 2017 r., poz. 1674;

²²Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661;

²³Dz. U. z 2019 r., poz. 1886;

²⁴Dz. U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.;

²⁵Dz. U. z 2004 r., Nr 75, poz. 706;

²⁶Dz. U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1304 ze zm.;

²⁷Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650;

²⁸Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259;

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Strategia Rozwoju Kraju

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” przyjęta została uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Kraju 2020²⁹ i jest elementem nowego systemu zarządzania rozwojem kraju, którego fundamenty zostały określone w znowelizowanej ustawie z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju³⁰ oraz w przyjętym przez Radę Ministrów 27 kwietnia 2009 r. dokumencie pn. „Założenia systemu zarządzania rozwojem Polski”.

„Strategia Rozwoju Kraju 2020” (ŚSRK) stanowi najważniejszy dokument w perspektywie średniookresowej, określający cele strategiczne rozwoju Polski do 2020 r. Jest ona kluczowa dla określenia działań rozwojowych, w tym możliwych do sfinansowania w ramach przyszłej perspektywy finansowej UE na lata 2014-2020 oraz 9 zintegrowanych strategii, służących realizacji założonych celów rozwojowych.

Jako cel główny strategii średniookresowej wyznaczono „wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych potencjałów zapewniających szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności”³¹.

W ŚSRK wybrano trzy obszary strategiczne (Sprawne i efektywne państwo, Konkurencyjna gospodarka, Spójność społeczna i terytorialna). W rozdziale „Główne obszary interwencji, cele i priorytety rozwojowe”³² jako obszar strategiczny I. wyznaczono: Sprawne i efektywne państwo

Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem³³.

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

I.1.1. Uporządkowanie kompetencji umożliwiające realizację działań rozwojowych,

I.1.2. Zwiększenie efektywności instytucji publicznych,

I.1.3. Wprowadzenie jednolitych zasad e-gov w administracji (e-administracja),

I.1.4. Poprawa jakości prawa,

I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego,

Cel I.2. Zapewnienie środków na działania rozwojowe³⁴

I.2.1. Modernizacja struktury wydatków publicznych,

I.2.2. Poprawa efektywności środków publicznych,

I.2.3. Zwiększenie wykorzystania środków pozabudżetowych,

Cel I.3. Wzmocnienie warunków sprzyjających realizacji indywidualnych potrzeb i aktywności obywatela³⁵,

I.3.1. Poprawa skuteczności wymiaru sprawiedliwości,

I.3.2. Rozwój kapitału społecznego

I.3.3. Zwiększenie bezpieczeństwa obywatela

I.3.4. Utrwalenie bezpieczeństwa narodowego,

Obszar strategiczny II. Konkurencyjna gospodarka

Cel II.1. Wzmocnienie stabilności makroekonomicznej³⁶

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

II.1.1. Uzdrowienie finansów publicznych

II.1.2. Zwiększenie stopy oszczędności i inwestycji

II.1.3. Integracja ze strefą euro

II.1.4. Rozwój eksportu towarów i usług

Cel II.2. Wzrost wydajności gospodarki³⁷

Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:

²⁹ M. P. z 2012 r., poz. 882;

³⁰ t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1376 ze zm.;

³¹ Strategia Rozwoju Kraju 2020, s. 23;

³² Tamże, s. 32;

³³ Tamże, s. 32;

³⁴ Tamże, s. 39;

³⁵ Tamże, s. 43;

³⁶ Tamże, s. 56;

³⁷ Tamże, s. 62;

- II.2.1. Zwiększenie produktywności gospodarki,
- II.2.2. Wzrost udziału przemysłów i usług średnio i wysoko zaawansowanych technologicznie,
- II.2.3. Zwiększenie konkurencyjności i modernizacja sektora rolno-spożywczego,
- II.2.4. Poprawa warunków ramowych dla prowadzenia działalności gospodarczej,
- Cel II.3. Zwiększenie innowacyjności gospodarki³⁸
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- II.3.1. Wzrost popytu na wyniki badań naukowych,
- II.3.2. Podwyższenie stopnia komercjalizacji badań
- II.3.3. Zapewnienie kadr dla B+R
- II.3.4. Zwiększenie wykorzystania rozwiązań innowacyjnych
- Cel II.4. Rozwój kapitału ludzkiego³⁹
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- II.4.1. Zwiększanie aktywności zawodowej,
- II.4.2. Poprawa jakości kapitału ludzkiego,
- II.4.3. Zwiększanie mobilności zawodowej i przestrzennej.
- Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych⁴⁰
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- II.5.1. Zapewnienie powszechnego dostępu do Internetu,
- II.5.2. Upowszechnienie wykorzystania technologii cyfrowych,
- II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych.
- Cel II.6. Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko⁴¹
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- II.6.1. Racjonalne gospodarowanie zasobami,
- II.6.2. Poprawa efektywności energetycznej,
- II.6.3. Zwiększenie dywersyfikacji dostaw paliw i energii,
- II.6.4. Poprawa stanu środowiska,
- II.6.5. Adaptacja do zmian klimatu.
- Cel II.7. Zwiększenie efektywności transportu⁴²
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- II.7.1. Zwiększenie efektywności zarządzania w sektorze transportowym,
- II.7.2. Modernizacja i rozbudowa połączeń transportowych,
- II.7.3. Udrożnienie obszarów miejskich.
- Obszar strategiczny III. Spójność społeczna i terytorialna
- Cel III.1. Integracja społeczna⁴³
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- III.1.1. Zwiększenie aktywności osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem społecznym,
- III.1.2. Zmniejszenie ubóstwa w grupach najbardziej nim zagrożonych.
- Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych⁴⁴
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych,
- III.2.2. Zwiększenie efektywności systemu świadczenia usług publicznych.
- Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych⁴⁵
- Priorytetowe kierunki interwencji publicznej:
- III.3.1. Tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i finansowych dla realizacji działań rozwojowych w regionach,
- III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich,

³⁸ Tamże, s. 68;

³⁹ Tamże, s. 77;

⁴⁰ Tamże, s. 85;

⁴¹ Tamże, s. 90;

⁴² Tamże, s. 103;

⁴³ Tamże, s. 110;

⁴⁴ Tamże, s. 114;

⁴⁵ Tamże, s. 119;

III.3.3. Tworzenie warunków dla rozwoju ośrodków regionalnych, subregionalnych i lokalnych oraz wzmocnienia potencjału obszarów wiejskich,

III.3.4. Zwiększenie spójności terytorialnej.

Spośród tych obszarów ważnym dla działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego kraju jest obszar strategiczny I „Sprawne i efektywne państwo”, w którym jednym z celów jest zapewnienie ładu przestrzennego. Wskazano, że w perspektywie średniookresowej należy zwiększyć stopień pokrycia planami zagospodarowania przestrzennego powierzchni kraju, a obowiązkowo terenów rozwojowych. W związku z tym wprowadzony zostanie obowiązek sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących: obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną i użytkowaniem gospodarczym zasobów naturalnych, dziedzictwa kulturowego, objęte ryzykiem katastrof naturalnych, obszary górskie, obszary dotychczas nie objęte procesem planowania (strefa przybrzeżna, morze terytorialne, wyłączna strefa ekonomiczna) oraz obszary przygraniczne⁴⁶.

Dziedzictwo kulturowe wymienione zostało również w obszarze strategicznym III „Spójność społeczna i terytorialna” w celu III.3.2. Wzmocnienie ośrodków wojewódzkich – gdzie wspierane będą działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego⁴⁷.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Kraju 2020”.

4.1.2. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju

„Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030” (KPZK) przyjęła uchwałą Rada Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r.⁴⁸ KPZK jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Zgodnie z wymogami ustawowymi określono także wynikające z KPZK 2030 ustalenia i zalecenia dla przygotowywania planów zagospodarowania przestrzennego województw⁴⁹.

W dokumencie tym zauważono, że „dziedzictwo kulturowe – tak materialne, jak i odnoszące się do sfery wartości niematerialnych – jest częścią współczesnej przestrzeni. Obejmuje nie tylko pojedyncze obiekty kubaturowe lub ich zespoły, ale także – całość jednostki przestrzennej – obiekt wraz z otaczającą go przestrzenią. Ta całość powinna podlegać badaniom i ochronie, nawet jeżeli na powierzchni ziemi – jak w wypadku wielu stanowisk archeologicznych – nie ma śladów pozwalających na eksponowanie jej w scenariuszach rozwoju funkcji symbolicznych. Odziedziczone obiekty muszą pełnić funkcje użytkowe współcześnie nadane, zgodne z ich potencjałem i wymogami ochrony.

W przeciwnym wypadku niszczeją, giną, tracą wartość, nieodwracalnie zubożając potencjał rozwojowy i obraz dziedzictwa narodowego. W perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcenia o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływała pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki⁵⁰.

W dokumencie tym określono cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju⁵¹.

Cel pierwszy to podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel drugi to poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

⁴⁶ Tamże, s. 38;

⁴⁷ Tamże, s. 124;

⁴⁸ Uchwała Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. (M. P. z 2012 r. poz. 252);

⁴⁹ Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030, s. 5;

⁵⁰ Tamże, s. 29;

⁵¹ Tamże, s. 72;

Cel trzeci to poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel czwarty to kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski. Cel piąty to zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Cel szósty to przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

W ramach drugiego celu „Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej” określono kierunki działań polityki przestrzennej umożliwiające realizację celu wspomaganie spójności terytorialnej. Obejmują one: 2.1. Wspomaganie spójności w układzie krajowym: Pomorze Środkowe – Polska Zachodnia – Polska Centralna – Polska Wschodnia, 2.2. Regionalną integracją funkcjonalną, wspomaganie rozprzestrzeniania procesów rozwojowych na obszary poza głównymi miastami oraz budowanie potencjału do specjalizacji terytorialnej, 2.3. Wspomaganie spójności w obszarach problemowych. Kierunek 2.2 określa cele działań skupiające się na wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej. W ramach tego działania zauważono, że „szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich jest osiąganie specjalizacji dzięki wykorzystaniu ich dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Następować będzie wzmocnienie ekologicznych funkcji obszarów wiejskich poprzez zalesianie gruntów polnych, odtwarzanie stosunków hydrologicznych oraz włączenie niektórych terenów rolniczych do systemu korytarzy ekologicznych (Cel 4.) z zachowaniem właściwej proporcji terenów otwartych. Dodatkowo zostanie wzmocnione zarządzanie ich przestrzenią funkcjonalną poprzez tworzenie nowych struktur o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych, ochronę i rewaloryzację zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. Opracowane i wdrożone zostaną standardy związane z ochroną krajobrazu wiejskiego, obejmujące także określenie obszarów wsparcia rolnictwa zachowującego tradycyjny krajobraz rolniczy oraz opracowanie na szczeblu rządowym programów rozwoju form produkcji roślinnej i hodowlanej, zgodnej z wymaganiami systemu ekologicznego”⁵².

W ramach czwartego celu „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski” wyszczególniono działania w następujących obszarach: 4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, 4.2. Przeciwdziałanie fragmentacji przestrzeni przyrodniczej, 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, 4.4. Racjonalizacja gospodarowania ograniczonymi zasobami wód powierzchniowych i podziemnych kraju, w tym zapobieganie występowaniu deficytu wody na potrzeby ludności i rozwoju gospodarczego, 4.5. Osiągnięcie i utrzymanie dobrego stanu i potencjału wód i związanych z nimi ekosystemów, 4.6. Zmniejszenie obciążenia środowiska powodowanego emisjami zanieczyszczeń do wód, atmosfery i gleby, 4.7. Zabezpieczenie cennych gospodarczo złóż kopalin i zwiększenie wykorzystania surowców wtórnych.

W działaniu 4.1. „Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych” w celu zwiększenia stopnia ochrony funkcji obszarów węzłowych oraz walorów przyrodniczych i krajobrazowych Polski stwierdzono, że zostaną powołane nowe parki narodowe (...). Uzupełniona zostanie także sieć parków krajobrazowych chroniących najcenniejsze rozpoznane krajobrazy regionalne, mające znaczenie dla ochrony dziedzictwa kultury i ochrony funkcji łączności ekologicznej. W działaniu 4.3. „Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej” zauważono, że Polska w 2004 r. ratyfikowała Europejską Konwencję Krajobrazową (EKK)107, zobowiązując się tym samym do dbałości o jakość przestrzeni otaczającej – krajobrazu, stanowiącego zasób gospodarczy, przyczyniający się do wzrostu zatrudnienia, wpływający na jakość życia codziennego, a zarazem na dziedzictwo kultury. Działania w tym zakresie skoncentrują się zatem na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych.

⁵² Tamże, s. 94-95;

W ramach piątego celu „Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa” określono kierunki działań polityki przestrzennej, która ma zapewniać zwiększenie odporności kraju na różnorakie zagrożenia, w tym związane z groźbą utraty bezpieczeństwa energetycznego, mające charakter naturalny oraz dotyczące obronności kraju. Są to: 5.1. Przeciwdziałanie zagrożeniu utraty bezpieczeństwa energetycznego i odpowiednie reagowanie na to zagrożenie; 5.2. Zwiększenie poziomu zabezpieczenia przed ekstremalnymi zjawiskami naturalnymi i antropogenicznymi; 5.3. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa. Kierunek 5.2. skupia się na m.in. zwiększeniu poziomu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego. Działania w tym zakresie obejmują poprawę bezpieczeństwa przez realizowanie inwestycji hydrotechnicznych o znaczeniu przeciwpowodziowym na podstawie zweryfikowanych przez regiony wodne potrzeb zarządzania wodami. Towarzyszyć im będą m.in. działania w zakresie utrzymania cieków oraz kształtowania przemieszczania się wezbrań w celu minimalizowania ryzyka powodziowego. Będą prowadzone inwestycje zwiększające bezpieczeństwo dużych aglomeracji, zakładów przemysłowych, infrastruktury przesyłowej i komunalnej oraz szczególnie cennych obiektów dziedzictwa kulturowego znajdujących się na obszarze narażonym na niebezpieczeństwo powodzi.

Program Opieki zgodny jest z zapisami zawartymi w „*Koncepcji Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030*”.

4.1.3. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszony ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.” Formułując zadania gminy w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

W 2005 r. Ministerstwo Kultury wydało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*⁵³. Zawarto w niej cele realizacji Strategii, przy czym za cel strategiczny obrano zrównoważenie rozwoju kultury w regionach.

Cel nadrzędny realizowany jest przez następujące cele cząstkowe/uzupełniające⁵⁴:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
3. Wzrost udziału kultury w PKB.
4. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.
5. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
6. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
7. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
8. Efektywna promocja twórczości.
9. Promocja polskiej kultury za granicą.
10. Ochrona własności intelektualnej i walka z piractwem.
11. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
12. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane są w ramach pięciu obszarów priorytetowych, którym odpowiadają szczegółowo opisane w NSRK – Narodowe Programy Kultury (NPK):

- Czytelnictwo i sektor książki *NPK Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki*;
- Dziedzictwo kulturowe *NPK Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*;
- Instytucje artystyczne i promocja twórczości *NPK Rozwój instytucji artystycznych*;
- Szkolnictwo artystyczne i promocja młodych twórców - *NPK Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych*;

⁵³ Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, Warszawa 2005, <http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-upelnienie.pdf> [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dostęp: 16.03.2020 r.];

⁵⁴ *Tamże*, s. 74-75;

- Sztuka współczesna *NPK Znaki Czasu*.

Instrumentami realizacji NSRK są Programy Operacyjne, które określają szczegółowo system realizacji Strategii w obszarze finansowania działalności kulturalnej ze środków pozostających w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Programy Operacyjne ogłaszane będą do 2020⁵⁵.

W kolejnych latach ochrona dziedzictwa kulturowego odbywać się będzie poprzez Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”⁵⁶. Celem tego programu jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę, a także realizacja zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupem starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

- Ochrona zabytków;
- Wspieranie działań muzealnych;
- Kultura ludowa;
- Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Ochrona zabytków archeologicznych;
- Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki zgodny jest z zapisami „*Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*”.

4.1.4. Krajowy Program Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 uchwalony został przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r.⁵⁷, wszedł w życie 12 września 2019 r.

Po uwzględnieniu wniosków płynących z realizacji i ewaluacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017, a także biorąc pod uwagę zmianę systemu ochrony zabytków wprowadzoną ustawą z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, sformułowany został cel główny Krajowego Programu: „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”.

Dla osiągnięcia celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe, które realizowane będą w ramach wyznaczonych kierunków działań oraz przypisanych im zadań:

1. optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego:

1.1. wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami,

1.2. wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,

⁵⁵ *Tamże*, s. 77;

⁵⁶ *Tamże*, s. 81;

⁵⁷ Uchwała Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20190000808/O/M20190808.pdf> [strona Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, dostęp: 16.03.2020 r.];

- powołanie Centrum Architektury Drewnianej,
  - 2. wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami,
    - 2.1. merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:
      - upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy),
      - 2.2. podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:
        - podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje,
        - 3. budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego,
          - 3.1. upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:
            - kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
            - 3.2. tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:
              - program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami przyjęto plan finansowy na poszczególne lata jego funkcjonowania oraz harmonogram jego realizacji.

Na Koordynatora programu wyznaczono Dyrektora Narodowego Instytutu Dziedzictwa, do którego zadań należeć będzie zarządzanie, koordynacja i monitorowanie Programu w latach 2019-2022, ciałem doradczym wspomagającym działania Koordynatora jest Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W celu jak najefektywniejszej realizacji przyjętych działań sporządzono harmonogram oraz wskaźniki realizacji Krajowego Programu. Koordynator podczas realizacji Krajowego Programu będzie miał również za zadanie identyfikację problemów i zagrożeń dla realizacji założonych celów ujętych we wskaźniki oraz sygnalizowanie uzasadnionych korekt w sposobie realizacji Programu.

Założenia Programu Opieki wpisują się w zadania wyznaczone przez *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022*.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. (Uchwała Nr 458/XXII/12 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2012 roku w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020)⁵⁸.

W *Strategii* zauważono, że województwo „pomorskie charakteryzuje się unikatowym środowiskiem i walorami krajobrazowymi oraz różnorodnością kulturową, wynikającą z tożsamości regionalnej i lokalnej czerpiącej z dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla, Żuław i innych części regionu”⁵⁹.

Nakreślono wizję województwa pomorskiego w roku 2020, kiedy to region będzie cechował się trwałym wzrostem, w którym uruchamiane i wykorzystywane są zróżnicowane potencjały terytorialne dla wzmocnienia i równoważenia procesów rozwojowych; o unikatowej pozycji, dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciami infrastrukturalnym i powszechnemu stosowaniu technologii ekoefektywnych; będący liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Ponadto będzie miejscem cechującym się m.in. atrakcyjną przestrzenią, tworzącą trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i

⁵⁸ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, Gdańsk 2012, <https://strategia.pomorskie.eu/srwp-2020> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp 16.03.2020 r.];

⁵⁹ *Tamże*, s 11;

energetycznego do długofalowych potrzeb, racjonalne wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, a także ograniczanie i efektywne rozwiązywanie konfliktów przestrzennych, tworzenie wysokiej jakości przestrzeni oraz przeciwdziałanie skutkom ekstremalnych zjawisk naturalnych w regionie⁶⁰.

Jednym z wyzwań strategicznych dla regionu uznano konieczność lepszego zarządzania przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawę bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalne wykorzystanie potencjałów terytorialnych (przyrodniczego, krajobrazowego, kulturowego i gospodarczego) dla zapewnienia wysokiej jakości życia⁶¹.

W *Strategii* wskazano 3 cele strategiczne uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań⁶². W ramach celu strategicznego 1. *Nowoczesna gospodarka* jednym z celów operacyjnych uznano 3. *Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną*. Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań: 1.3.1. Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych. Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną⁶³. Oczekiwanymi efektami mają być:

- całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej;
- unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony;
- wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych;
- silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*.

4.2.2. Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej Pomorska Podróż

*Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej „Pomorska Podróż”*⁶⁴ jest jednym z sześciu zasadniczych narzędzi realizacji *Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020*. Przyjęty został Uchwałą Nr 1080/286/13 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 24 września 2013 r. W dniu 24 kwietnia 2018 r. Zarząd Województwa Pomorskiego uchwałą nr 397/324/18 przyjął zmianę Regionalnego Programu Strategicznego w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej.

W *Regionalnym Programie Strategicznym...* jako cel główny wskazano unikatową ofertę turystyczną i kulturalną. Cel ten realizowany będzie przez dwa cele szczegółowe: 1. Zachowanie i turystyczne wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego i naturalnego oraz 2. Całoroczna, sieciowa i kompleksowa oferta, wzmacniająca wizerunek regionu.

Jak czytamy w opisie celu głównego *podstawowym celem programu jest rozwój, wykorzystujący dziedzictwo naturalne i kulturowe zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju. Służyć temu ma ukształtowanie nowej, wysokiej jakości, atrakcyjnej i adekwatnej do współczesnych potrzeb oferty czasu wolnego (w tym m.in. specjalizacja regionu w turystyce prozdrowotnej oraz rozwój przemysłu spotkań), która przyczyni się do wydłużenia sezonu turystycznego, a zarazem ograniczenia negatywnego wpływu turystyki na środowisko przyrodnicze i kulturowe. Istotne dla realizacji postawionego celu jest zbudowanie sieciowych, kompleksowych, rozpoznawalnych co najmniej na poziomie krajowym produktów i pakietów turystycznych, bazujących na autentycznych walorach regionu kształtowanych przez unikatowe uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe.*

W ramach celów szczegółowych planowane są następujące działania:

- poprawa stanu obiektów i obszarów zabytkowych,

⁶⁰ *Tamże*, s. 23;

⁶¹ *Tamże*, s. 28;

⁶² *Tamże*, s. 29;

⁶³ *Tamże*, s. 38;

⁶⁴ Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej „Pomorska Podróż”: <https://strategia.pomorskie.eu/rps-pomorska-podroz> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 16.03.2020 r.];

- turystyczne udostępnienie obszarów cennych krajobrazowo i przyrodniczo
- kreowanie powszechnie dostępnej przestrzeni,
- inwestycje o wysokiej randze, wzbogacające atrakcyjność,
- podniesienie jakości oferty pasa nadmorskiego,
- budowa wysokiej jakości oferty kulturalnej i turystycznej regionu,
- kreowanie marki województwa pomorskiego,
- profesjonalizacja działań promocyjnych.

Działania te mają na celu wzmocnienie systemowego wsparcia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz kompleksowych renowacji obiektów zabytkowych, poprawę stanu obszarów cennych przyrodniczo, dostosowanie sposobów i intensywności wykorzystywania do cech i właściwości zasobów, a także zwiększenie ich dostępności, rozwój nowych form turystyki oraz poprawienie dostępności turystycznej regionu, w szczególności obszarów niedostatecznie wykorzystywanych, wypromowanie charakterystycznych produktów turystycznych i kulturowych, opartych na tradycyjnej tożsamości regionu, kreowania turystycznej marki województwa pomorskiego przy wykorzystaniu nowoczesnych interaktywnych narzędzi promocji.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Regionalny Program Strategiczny w zakresie atrakcyjności kulturalnej i turystycznej „Pomorska Podróż”*.

4.2.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego

*Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego (RPO WP)*⁶⁵ przyjęty został przez Zarząd Województwa Pomorskiego i zatwierdzony decyzją wykonawczą Komisji Europejskiej nr C(2018) 4398 z dnia 5 lipca 2018 r.

Celem strategicznym tego dokumentu jest poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych.

Zarząd Województwa Pomorskiego przygotował dodatkowy dokument uszczegóławiający zapisy RPO WP. Dokumentem tym jest Szegółowy Opis Osi Priorytetowych (SzOOP)⁶⁶ z dnia 6 lutego 2020 r., stanowiący kompendium wiedzy dla potencjalnych wnioskodawców i beneficjentów *Programu* na temat możliwości i sposobu realizacji projektów współfinansowanych z RPO WP. Zawiera szegółowy opis osi priorytetowych.

W osi priorytetowej 8 Konwersja celem wsparcia jest rozwój potencjału obszaru Pomorza przez rewitalizację zdegradowanych terenów miast, renowację zabytków ważnych dla rozwoju turystyki oraz tworzenie publicznej infrastruktury turystycznej. Cel ten będzie realizowany poprzez następujące działania:

- **KOMPLEKSOWE PRZEDSIĘWZIĘCIA REWITALIZACYJNE:** kompleksowa rewitalizacja wybranych zdegradowanych obszarów miast odbywa się przez aktywizację społeczną i zawodową mieszkańców oraz odbudowę infrastruktury publicznej, w tym m.in. dostosowanie budynków do funkcji społecznych, kulturalnych i edukacyjnych, remont budynków komunalnych, wspólnot mieszkaniowych i spółdzielni wraz z zagospodarowaniem otoczenia, przestrzeni publicznych, w tym parków i skwerów, remonty dróg. Wszystkie realizowane projekty oprócz działań infrastrukturalnych obejmują również bezpośrednio z nimi powiązane działania społeczne skierowane do mieszkańców zdegradowanych obszarów i wynikają z przeprowadzonych konsultacji społecznych, odpowiadają więc na problemy, potrzeby i sugestie mieszkańców.
- **MATERIALNE I NIEMATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE:** osiągnięciu celu ma służyć prowadzenie prace restauratorskich lub konserwatorskich zabytków oraz ich adaptacja do nowych funkcji publicznych.
- **WSPARCIE ATRAKCYJNOŚCI WALORÓW DZIEDZICTWA PRZYRODNICZEGO:** Tworzenie i rozwój publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub

⁶⁵ *Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego:*

<http://www.rpo.pomorskie.eu/documents/10184/21727/Regionalny+Program+Operacyjny+Wojew%C3%B3dztwa+Pomorskiego+na+lata+2014-2020+zmienniony+05.07.2018/79a2e8f1-f92-432b-bf01-8b01cb8e9ea9> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 16.03.2020 r.];

⁶⁶ Szegółowy Opis Osi Priorytetowych: <http://www.rpo.pomorskie.eu/-/szczegolowy-opis-osi-priorytetowych-rpo-wp-2014-2020-z-6-lutego-2020--1> [strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 16.03.2020 r.];

ponadregionalnym (m.in. przystanie i pomosty służące turystyce wodnej, przenoski, szlaki wodne, trasy rowerowe, wraz z oznakowaniem) zwiększy atrakcyjność miejsc o szczególnych walorach kulturowych i przyrodniczych.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego.

4.2.4. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 przyjęty został uchwałą Nr 318/XXX/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 29 grudnia 2016 r., wszedł w życie z dniem 1.03.2017 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 14.02.2017 r., poz. 603)⁶⁷.

Plan zagospodarowania jako dokument długookresowy służy do wyznaczenie kierunków polityki przestrzennej województwa, której celem jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju, prowadzącego do spójnego i jednoczesnego tworzenia łądów: społecznego, ekonomicznego, środowiskowego i przestrzennego.

W rozdziale Uwarunkowania – środowisko kulturowe i jego ochrona za charakterystyczne składniki dziedzictwa kulturowego województwa uznano⁶⁸:

- dzieła architektury i budownictwa,
- zasługująca na szczególną uwagę architektura z przełomu XIX i XX wieku, w tym obiekty użyteczności publicznej m.in.: budynki urzędowe, sieć szkół o charakterystycznej architekturze, dworce kolejowe i in.,
- typowa dla znacznej części obszarów kulturowych drewniana zabudowa wiejska.

Potrzeby i wyzwania jakie stawia ochrona oraz utrzymanie walorów środowiska kulturowego regionu wiążą się z koniecznością zapewnienia warunków dla trwałego zachowania, zagospodarowania i utrzymania zabytkowych krajobrazów kulturowych oraz zespołów zabytkowych poprzez m.in. przywracanie historycznych układów wiejskich, odnowę zabytkowych obiektów wraz z adaptowaniem do nowych funkcji, kompleksową odbudowę zdegradowanych zespołów zabytkowych w obszarach historycznych wsi, przeciwdziałanie dewastacji zabytków techniki, przemysłu, stanowisk archeologicznych, promowanie i oznaczenie w terenie historycznych miejsc pamięci, rozwój nowych form obszarowej ochrony krajobrazu kulturowego, w tym zwłaszcza systemu parków kulturowych, zabezpieczenie i prace konserwatorskie przy obiektach archeologicznych o własnej formie terenowej. Do istotnych zadań należy określenie kryteriów identyfikacji innych obiektów stanowiących dobra kultury współczesnej (pomników, miejsc pamięci, budynków, zespołów budynków, założeń urbanistycznych i krajobrazowych), będących uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, wyróżniających się wysoką wartością artystyczną, pełniącą istotną rolę dla budowania tożsamości regionu. Dostrzega się potrzebę stworzenia pomorskiej listy zabytków nieruchomych, które z uwagi na ponadregionalne znaczenie dla polskiego dziedzictwa kulturowego i świadomości społecznej mogą zostać uznane za pomniki historii lub parki kulturowe⁶⁹.

Polityka przestrzenna województwa uwzględni ochronę tożsamości historyczno-kulturowej oraz promocję zasobów kulturowych województwa, a w szczególności obiektów zabytkowych i założeń przestrzennych, rewaloryzację przestrzeni o bogatej tradycji historycznej oraz obiektów zabytkowych, rozwijanie i promowanie szlaków kulturowych w oparciu o zasoby kulturowe.

W ramach działań i przedsięwzięć polityki przestrzennej służących realizacji kierunku „Ochrona obszarów o charakterystycznym krajobrazie kulturowym lub znaczeniu historycznym” wyznaczono m.in. dla jednostek samorządu terytorialnego następujące zadania:

- kompleksowa odnowa i rewaloryzacja definiujących tożsamość regionu zdegradowanych obiektów i zespołów zabytkowych, historycznych układów ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i uwzględnionych w ewidencji zabytków oraz pozostających poza nimi, z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich oraz lokalnego charakteru zabudowy;
- zachowanie, odtwarzanie dawnych układów terenów zielonych: cmentarzy historycznych, alei, szpalerów, założeń parkowych,

⁶⁷ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego: <https://pbpr.pomorskie.eu/obowiazujacy-plan-zagospodarowania-przestrzennego-województwa-pomorskiego-2030> [Strona Sejmiku Województwa Pomorskiego, dostęp: 16.03.2020 r.];

⁶⁸ *Tamże*, s. 66-97;

⁶⁹ *Tamże*, s. 68;

- eliminowanie funkcji użytkowych obniżających wartości historyczne obiektów zabytkowych oraz obiektów kolidujących z walorami kulturowymi obszarów zabytkowych,
- realizacja obiektów o charakterze wystawienniczym, muzealnym, jak również skansenów służących zachowaniu, ochronie i promocji dziedzictwa kulturowego regionu,
- identyfikowanie dóbr kultury współczesnej w oparciu o: 1) kryteria obligatoryjne: a) obiekt niebędący zabytkiem, b) obiekt jest uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, c) obiekt posiada wysokie wartości artystyczne lub historyczne, d) obiekt powstał po 1945 r.; 2) kryteria dodatkowe: a) unikatowość – np. jedyny obiekt zachowany w formie pierwotnej, b) nowatorstwo – zarówno w kontekście rozwiązań architektonicznych, technicznych, jak i materiałowych, c) symboliczność – symbol dla mieszkańców i przyjezdnych, d) uznanie – obiekt otrzymał nagrody, wyróżnienia, e) próba czasu - zachowanie walorów przestrzennych i estetycznych pomimo degradacji, będącej efektem technicznego zużycia lub zaniedbania zarządcy, lub też spontanicznego rozwoju zagospodarowania terenów przyległych⁷⁰.

Program Opieki zgodny jest z zapisami *Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego*.

4.2.5. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego

W chwili obecnej Województwo Pomorskie nie posiada aktualnego programu opieki nad zabytkami. Ostatni Program obejmował lata 2016-2019 i przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego uchwałą nr 247/XXVI/16 z dnia 26.09.2016 r.

Zgodnie z Wprowadzeniem do Programu głównym zamierzeniem tego dokumentu było stworzenie warunków dla kreowania i realizowania zadań z zakresu ochrony zabytków na terenie województwa pomorskiego oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako czynnika wpływającego na realizację planów rozwojowych regionu w zakresie jakości życia mieszkańców oraz wzrostu konkurencyjności gospodarki.

Celem Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019 było „Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu”⁷¹.

Cel ten miał zostać zrealizowany poprzez wyznaczone działania w 4 priorytetach:

1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
2. Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzeczno-jeziornego,
3. Badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego,
4. Opieka nad zabytkami stanowiącymi mienie i własność samorządu województwa pomorskiego.

Priorytet pierwszy⁷² obejmował trzy kierunki działań, w których jako pierwszy kierunek zawierał się: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi służące budowaniu tożsamości mieszkańców realizowane poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania obiektów sakralnych (kościół, klasztorów, kaplic, domów modlitwy, kapliczek przydrożnych, cmentarzy, kalwarii itp.), parków, ogrodów, zieleni komponowanej, kompozycji małej architektury; rewitalizację zabytkowych zespołów ruralistycznych i urbanistycznych; zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.). Następnie - zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej realizowane poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania zabytków nieruchomych: obiektów budownictwa obronnego (mury, baszty, zamki, twierdze, zespoły fortyfikacji, zespoły koszarowe, budowle obronne itp.), obiektów przemysłu i techniki (fabryki, młyny, wiatraki, kuźnie, wieże ciśnień, hale produkcyjne, browary, gorzelnie itp.), obiektów gospodarczych (magazyny, spichlerze, stajnie, stodoły i inne obiekty w obrębie zespołów folwarcznych, zagród itp.), obiektów mieszkalnych miast i wsi

⁷⁰ Tamże, s. 173-176;

⁷¹ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2020, s. 45, http://edziennik.gdansk.uw.gov.pl/WDU_G/2016/3415/Oryginal/Zalacznik1.pdf [strona Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, 8.11.2019 r.];

⁷² Tamże, s. 45;

(dwory, pałace, wille, kamienice, tradycyjne obiekty budownictwa wiejskiego, zagrody itp.), obiektów użyteczności publicznej (ratusze, szkoły, szpitale, przytułki, sądy, dworce, karczmy itp.); adaptację na cele kulturalne, edukacyjne, turystyczne obszarów i obiektów przemysłowych i powojсковych, pokolejowych; ochronę i konserwację zabytków archeologicznych, zbiorów muzealnych i archiwaliów, zabytków ruchomych; montaż w obiektach zabytkowych urządzeń niezbędnych dla zapewnienia właściwych warunków przechowywania i eksponowania zabytków ruchomych, muzealiów oraz trwałego zachowania i użytkowania tych budowli. Kolejnym kierunkiem działań w ramach pierwszego priorytetu było: ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej realizowanym poprzez wprowadzenie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zapewniających ochronę wartościowych elementów krajobrazu kulturowego oraz dobrą kontynuację krajobrazową struktur osadniczych; eliminację obiektów dysharmonijnych i zakłócających ekspozycję krajobrazową cennych zespołów zabytkowych; skoordynowaną iluminację akcentów i dominant urbanistycznych o charakterze zabytkowym; oznakowanie obiektów zabytkowych i tworzenie szlaków kulturowych.

Priorytet drugi⁷³ skupiał się na zachowaniu kulturowego dziedzictwa morskiego i rzeczno-ego służące budowaniu tożsamości regionalnej – jako pierwszego kierunku działań, realizowanego poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania: urządzeń hydrotechnicznych (śluzy, przepusty, stacje pomp, młyny, elektrownie wodne itp.), obiektów charakterystycznych dla krajobrazów morskich i rzecznych, takich jak między innymi mosty zwodzone, obrotowe, portów morskich (handlowych i rybackich z towarzyszącą zabudową i nabrzeżami), budowli przemysłowych związanych z gospodarką morską (w tym z przemysłem stoczniowym); rewitalizację zabytkowych obszarów portowych i przemysłowych związanych z przemysłem morskim i gospodarką morską; konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych dziedzictwa morskiego i rzeczno-ego (w tym archeologicznych). Następnie, jako drugi kierunek działań wyznaczono zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzeczno-ego służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej poprzez konserwację, renowację i inne działania służące poprawie stanu zachowania budowli przemysłowych związanych z gospodarką morską i żegluga, osad rybackich i ich dziedzictwa materialnego, latarni morskich, nadbrzeżnych fortyfikacji, elementów dziedzictwa kurortów i uzdrowisk nadmorskich; zachowanie zanikającej kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich; odnowę i ożywienie zdegradowanych obszarów portowych i innych związanych z przemysłem morskim; zachowanie i ochronę charakterystycznych obiektów hydrotechnicznych, związanych z zagospodarowaniem wód śródlądowych; pielęgnowanie i promocję tradycji morskich oraz tradycji związanych z życiem codziennym mieszkańców strefy przybrzeżnej; adaptację na cele kulturalne, edukacyjne, turystyczne obszarów i obiektów dziedzictwa morskiego i rzeczno-ego. Trzeci kierunek obejmował ochronę i ekspozycję charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego: ekspozycję najcenniejszych zabytków dziedzictwa morskiego i rzeczno-ego, zachowanie krajobrazu kulturowego charakterystycznych obszarów polderowych województwa (Żuławy, Powiśle); ochronę krajobrazu kulturowego strefy przybrzeżnej.

Priorytet trzeci⁷⁴ jako pierwszy kierunek wyznaczył poszerzenie wiedzy dotyczącej dziedzictwa kulturowego regionu poprzez specjalistyczne opracowania badawczo-dokumentacyjne obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych obejmujące: inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie, ekspertyzy techniczne i konserwatorskie, badania konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne, programy prac konserwatorskich i restauratorskich; współpracę z instytucjami kultury oraz jednostkami naukowymi w zakresie rozpoznania regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz wymiany informacji o jego zasobach; rozbudowę warstwy dziedzictwa kulturowego w ramach Systemu Informacji Przestrzennej. Drugi kierunek to edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym realizowany poprzez promocję najcenniejszych zabytków, w szczególności obejmującą charakterystyczne zabytki świadczące o odrębności i specyfice regionu; wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym

⁷³ Tamże, s. 45;

⁷⁴ Tamże, s. 47;

województwa pomorskiego (w szczególności przygotowanie i organizacja konferencji naukowych, publikacje książkowe i foldery, organizacja konkursów, popularyzacja dobrych praktyk związanych z opieką i gospodarowaniem zabytkami). Trzeci kierunek skupiał się na szerokim dostępie do informacji o dorobku kultury regionalnej (cyfryzacja i udostępnianie materialnych i niematerialnych zasobów kultury regionu, udostępnianie baz danych o zabytkach przy użyciu nowoczesnych technologii).

Priorytet czwarty⁷⁵ dotyczył działań związanych z mieniem należącym do samorządu województwa pomorskiego.

Dla każdej grupy działań zostały wskazane podmioty uczestniczące w realizacji poszczególnych typów projektów oraz potencjalne źródła finansowania. Wdrażanie Programu odbywało się przy pomocy właścicieli prywatnych, organizacji pozarządowych, jednostek samorządowych i instytucji, dla których opieka nad zabytkami jest działalnością statutową.

W chwili obecnej trwają prace nad aktualizacją Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego.

4.2.6. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego przyjęta została uchwałą nr XIX/131/2000 Rady Powiatu w Kwidzynie z dnia 26 kwietnia 2000 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego. W dniu 27.08.2018 r. Rada Powiatu Kwidzyńskiego podjęła uchwałę w sprawie aktualizacji Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego. Zakres zmian *Strategii* dotyczył aktualizacji poszczególnych części dokumentu, tj.

- ogólna charakterystyka powiatu,
- diagnoza społeczno-gospodarcza,
- analiza SWOT,
- misja,
- plan strategiczny zawierający : priorytety, cele strategiczne, kierunki działania oraz wskaźniki realizacji celów strategicznych,
- wdrażanie i monitorowanie.

Zmiany dotyczą m.in.: wprowadzenia w obszarze *Infrastruktura* tematu transportu publicznego – cel strategiczny: *Efektywny zintegrowany transport publiczny* oraz wprowadzenia zadania dotyczącego cyfryzacji powiatowego zasobu geodezyjnego i kartograficznego, a także włączenia do obszaru *Gospodarka* spraw dotyczących wspierania przedsięwzięć z zakresu wykorzystania odnawialnych źródeł energii, efektywności energetycznej oraz edukacji ekologicznej mieszkańców⁷⁶.

Misją⁷⁷ dla powiatu kwidzyńskiego jest „Społeczność kreatywnie współpracująca na rzecz poprawy życia w powiecie, budująca zdolność do trwałej konkurencji zewnętrznej, zachowująca równowagę rozwoju”.

W dziedzinie *Społeczność* określono priorytet 02 „Aktywni i dynamiczni mieszkańcy”, który realizowany będzie przez cel strategiczny „Turystyka i sport” poprzez propagowanie walorów turystycznych, przyrodniczych i krajobrazowych powiatu, promowanie działań dotyczących przedsięwzięć turystycznych i agroturystycznych na terenie powiatu, a także promowanie działań dotyczących przedsięwzięć turystycznych i agroturystycznych na terenie powiatu⁷⁸.

W dziedzinie *Przestrzeń* określono priorytet 05 „Spójna polityka przestrzenna obejmująca ochronę krajobrazu kulturowego oraz kształtowanie współczesnej przestrzeni powiatu”, który realizowany będzie przez cel strategiczny „Poprawa jakości życia poprzez kształtowanie procesów przestrzennych”, osiągnięty zostanie dzięki współpracy z gminami w zakresie opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i projektów rewaloryzacji przestrzeni

⁷⁵ Tamże, s. 48;

⁷⁶ <https://www.powiatkwidzynski.pl/portal/index.php/strategie-i-programy/strategia-rozwoju-spoleczno-gospodarczego-powiatu-kwidzynskiego/67-zobacz-takze/strategie-i-programy/strategia-rozwoju-spoleczno-gospodarczego-powiatu-kwidzynskiego/1589-aktualizacja-strategii-rozwoju-spoleczno-gospodarczego-powiatu-kwidzynskiego> [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 30.03.2020 r.];

⁷⁷ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego, Kwidzyn 2014, s. 31; https://www.powiatkwidzynski.pl/portal/images/pliki/powiat/programy_strategie/strategia_rozwoju/Strategia_Rozwoju_Spoleczno-Gospodarczego_Powiatu_Kwidzynskiego_27-08-2018.pdf [strona Starostwa Powiatowego w Kwidzynie, dostęp: 30.03.2020 r.];

⁷⁸ Tamże, s. 125;

publicznej w celu zachowania tradycyjnego krajobrazu kulturowego oraz modernizacji zdegradowanych obszarów miejskich i wiejskich, cennych kulturowo i przyrodniczo. Cel strategiczny „Rozwój zrównoważony przestrzeni, w tym kulturowej – umacnianiem tożsamości lokalnej” realizowany będzie poprzez rewaloryzację dziedzictwa kulturowego w obszarach o istotnym znaczeniu dla tożsamości powiatu oraz integrację społeczności lokalnej w oparciu o zachowaną wielokulturowość regionu popularyzacją wartości kulturowych powiatu⁷⁹.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Kwidzyńskiego.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Ryjewo na lata 2016-2023

„Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Ryjewo na lata 2016-2023” została opracowana w 2016 r.

Misją Gminy Ryjewo jest: „zapewnienie mieszkańcom gminy wysokiego poziomu życia opartego na zrównoważonym rozwoju społeczno-gospodarczym i budowaniu społeczeństwa obywatelskiego partycypującego w budowaniu nowoczesnej gminy przy pełnym wykorzystaniu istniejącego w niej potencjału”⁸⁰.

Wizją rozwoju Gminy Ryjewo jest: „Nowoczesna, rozwijająca się gmina, ukierunkowana na troskę o mieszkańców, zaludniająca się młodymi ludźmi, którzy osiedlają się w niej ze względu na atrakcyjność położenia, przyjazne otoczenie i środowisko społeczne”⁸¹.

Wśród przyjętych priorytetów, służących do realizacji misji i wizji priorytet 4. Strefa – Przestrzeń skupia się na podejmowaniu działań związanych z wzmocnieniem tożsamości lokalnej, priorytet 7. Turystyka skupia się na promocji turystycznej gminy.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Ryjewo na lata 2016-2023.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Ryjewo

„Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Ryjewo” uchwalone zostało Uchwałą NR XLII/295/10 Rady Gminy Ryjewo z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie uchwalenia Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Ryjewo.

W *Studium uwarunkowań* znajdują się zapisy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego gminy w części II *Kierunki Rozwoju Gminy Ryjewo* w rozdziale 4. *Dziedzictwo kulturowe*.

W rozdziale 4.1.1. opisane zostały zasoby krajobrazu kulturowego gminy

W rozdziale 4.1.2. sformułowano założenia polityki w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego: „Zasadniczym kierunkiem polityki w zakresie dziedzictwa kulturowego jest utrwalanie wielokulturowej tożsamości historycznej regionu z zachowaniem lokalnych odrębności oraz wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego jako ważnego elementu rozwoju gospodarczego i promocji gminy”⁸². Wyznaczono następujące kierunki polityki przestrzennej w zakresie ochrony zasobów i walorów środowiska kulturowego⁸³:

- „a) ochrona i zachowanie krajobrazu kulturowego o najcenniejszych walorach kulturowych i krajobrazowych w drodze ustanowienia form ochrony prawnej,
- b) kompleksowa rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych włączonych do stref konserwatorskich,
- c) ochrona tożsamości kulturowej miejsca (miejsowości), - objęcie ochroną obszarów zabudowy w

⁷⁹ *Tamże*, s. 141;

⁸⁰ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Ryjewo na lata 2016-2023, s. 85;

⁸¹ *Tamże*, s. 85;

⁸² Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Ryjewo, s. 71;

⁸³ *Tamże*, s. 71;

sąsiedztwie wartościowych zespołów przestrzennych i ich rekompozycja przestrzenna, pozwalająca na wyeksponowanie wartościowych cech zespołów,

d) łączenie ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego poprzez: ochronę krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z historycznym założeniem architektonicznym, zachowanie i odtwarzanie dawnych układów i funkcji terenów zielonych w ich pierwotnym kształcie wraz z infrastrukturą, rewaloryzację parków pod kątem zwiększenia ich atrakcyjności jako miejsc wypoczynku,

e) zachowanie i ochrona pradziejowych i wczesnośredniowiecznych mikroregionów osadniczych archeologicznego środowiska kulturowego, zachowanie i ochrona grodzisk,

f) zachowanie, udostępnianie i zagospodarowanie stanowisk archeologicznych o zachowanych formach krajobrazowych w celach naukowych, dydaktycznych oraz turystycznych,

g) zachowanie i utworzenie warunków ekspozycji panoram widokowych z tras komunikacyjnych na szczególnie interesujące obiekty krajobrazowe,

h) ochrona istniejących panoram widokowych, w tym zakaz wnoszenia budynków i budowli przesłaniających ekspozycję krajobrazową z punktów widokowych oraz wprowadzania zieleni wysokiej; określanie w miejscowych dokumentach planistycznych zasad zagospodarowania punktów widokowych i ochrony panoram,

i) likwidacja bądź neutralizacja widokowa wszelkich elementów obniżających walory krajobrazowe - wprowadzanie zieleni w otoczeniu osiedli i obiektów rekreacyjnych w zakresie podnoszącym walory krajobrazu (maskowanie zespołów obiektów)".

W rozdziale 4.2. *Kierunki ochrony zabytków* omówiono podstawę prawną ochrony zabytków:

- Rodzaje zabytków i formy ich ochrony (4.2.1.1.)⁸⁴: rozdział ten omówiono na podstawie art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,

- Opieka nad zabytkami. (4.2.1.2)⁸⁵: rozdział ten omówiono na podstawie art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,

- Zasady ochrony zabytków (4.2.1.3.)⁸⁶: w rozdziale tym ustalono następujące zasady ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego:

- Ochronę z mocy ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do zespołów i obiektów wpisanych do rejestru zabytków;

- Zasadę harmonijnego wkomponowania nowej zabudowy w istniejący krajobraz kulturowy;

- Zasadę ochrony zachowanych obiektów o wartości historyczno-kulturowej;

- Utrzymanie i wyeksponowanie charakteru wsi o zachowanym historycznym układzie ruralistycznym wraz z zabytkową zabudową".

Hasła przytoczone powyżej opisano w następujący sposób:

„Zasada harmonijnego wkomponowania nowej zabudowy w istniejący krajobraz kulturowy powinna być realizowana poprzez:

• wkomponowanie nowej zabudowy w istniejący układ topograficzno-przestrzenny,

• dostosowanie nowej zabudowy do historycznych form pod względem gabarytów, formy oraz kolorystyki i materiałów,

• sukcesywne uzupełnianie ciągów istniejącej zabudowy z ograniczeniem realizacji dużych zespołów zabudowy w otwartym krajobrazie pól i łąk do obszarów wyznaczonych w Studium, na których nastąpi zmiana przeznaczenia terenów, z zachowaniem zadrzewień i zakrzewień przydrożnych i śródpolnych.

Ochrona elementów o wartości kulturowej nie objętych ochroną prawną winna być podporządkowana niżej wymienionym działaniom:

• dla zespołów rezydencjonalnych (pałacowo - parkowych, dworsko - parkowych):

- na utrzymaniu jednej własności obejmującej tereny parku i grunty pod dworem oraz sam dwór,

- na przywracaniu (tam gdzie jest to możliwe) jedności władania (własności),

- na odstąpieniu od dalszych parcelacji,

• dla obiektów architektury (dworów, zabudowy zagrodowej, obiektów techniki, dawnych szkół, plebani, domów mieszkalnych itp.)

⁸⁴ Tamże, s. 72;

⁸⁵ Tamże, s. 72;

⁸⁶ Tamże, s. 72-73;

- na utrzymaniu istniejącej zabudowy w należyтым stanie technicznym, z dopuszczeniem zmiany funkcji obiektu i podniesieniem standardu wyposażenia techniczno-użytkowego, z zastrzeżeniami dotyczącymi zachowania w maksymalnym stopniu, a tam gdzie jest to możliwe, odtworzeniu historycznej kompozycji obiektu (wysokość, kształt, układ eksponowanych elewacji, kształt dachu, rozmieszczenie, wielkość i proporcje otworów), zewnętrznego detalu architektonicznego, a także dostosowaniu nowej funkcji i nowego programu użytkowego do specyfiki obiektu,

- na zachowaniu, w przypadku remontów, historycznego detalu architektonicznego i wyposażenia wewnątrz (o ile występują),

- na zachowaniu historycznych relacji przestrzennych i obiektów wspomagających (np. zabudowa gospodarcza przy szkołach, zabudowa gospodarcza towarzysząca zabudowie siedliskowej) oraz zieleni towarzyszącej w obrębie działek, na których są zlokalizowane,

• dla parków:

- na utrzymaniu (a tam gdzie jest to możliwe odtworzeniu) układu kompozycyjnego (ukształtowanie powierzchni, aleje, kompozycje zieleni) i hydrograficznego,

- na pielęgnacji i konserwacji zieleni,

- na uzupełnieniu ubytków i nowych nasadzeniach wyłącznie na podstawie specjalistycznych dokumentacji,

- na sukcesywnej likwidacji funkcji i obiektów kolizyjnych,

- na zachowaniu i konserwacji historycznych elementów małej architektury (np. ogrodzeń, bram, a także posadzki ogrodowej itp.),

• dla zabudowy gospodarczej:

- na utrzymaniu w należyтым stanie technicznym, z dopuszczeniem zmiany funkcji i podniesieniem standardów wyposażenia,

- na dopuszczeniu likwidacji zużytych technicznie lub grożących katastrofą budowlaną obiektów, z zaleceniem lokalizacji nowej zabudowy, dostosowanej gabarytem i lokalizacją do zabudowy likwidowanej,

• dla elementów małej architektury (kapliczek, murów wokół kościołów itp.) na ochronie przed dewastacją i bieżących pracach konserwacyjnych, z maksymalnym zachowaniem pierwotnego wyrazu architektonicznego,

• dla cmentarzy przykościelnych i cmentarzy położonych poza obszarami zabudowy wsi:

- na zakazie lokalizacji obiektów i urządzeń kolidujących z pierwotną funkcją,

- na ochronie zachowanych elementów, uporządkowaniu i podkreśleniu symboliki miejsca, poprzez utrzymanie bądź uczynienie zachowanego układu dróg, alejek, kwater, ochronę nagrobków, krzyży, zachowanego drzewostanu, likwidację samosiejek, wyłącznie na podstawie specjalistycznego opracowania,

- na możliwości tworzenia lapidariów.”

W rozdziale 4.2.2. *Ochrona dzieł architektury i budownictwa*⁸⁷ wskazano obiekty wpisane do rejestru zabytków, omówiono gminną ewidencję zabytków, określono następujące strefy ochrony konserwatorskiej:

„1) Ryjewo – strefa obejmuje kilka odrębnych jednostek osadniczych składających się na obecne Ryjewo. Jednostki te lokowane były w różnych okresach historycznych i rozwijały się wokół bardzo różnych centrów, takich jak folwark zakonny, osada zagrodnicza obok folwarku na obrzeżu Boru, majątek leśny Oberföresterei Rehhof – obecnie leśniczówka „Pod Akacjami”, wieś olęderska lokowana w 2 poł. XVIII wieku (Dorf Rehhof), wieś olęderska Baggen lokowana również w 2 poł. XVIII wieku, stacja pocztowa, stacja kolejowa zbudowana w latach 80-tych XIX wieku, zbór ewangelicki, parafia katolicka, majątek cegielniany i zakład przemysłowy należący do Hermana Grescha, który był czołowym ryjewskim przedsiębiorcą, jako właściciel tartaku, cegielni i młyna parkowego, zatrudniał łącznie 250 – 300.

2) W Dolinie Wisły:

• Benowo – strefa obejmuje układ osadniczy wsi

• osadnictwo mennonickie wsi Benowo – Sołtycki, Rudniki, Barcice, Małowskie Pastwiska, Jarzębina, Jałowiec;

⁸⁷ Tamże, s. 75;

3) Na Pojezierzu Iławskim

- Mątki – strefa obejmuje teren na którym był zespół folwarczny z pozostałością parku i pole jego ekspozycji z drogi krajowej nr 55 oraz zabudowania d. pracowników folwarku;
- Pułkowice – strefa obejmuje dawny folwark – później zagroda nr 9 oraz układ osadniczy wsi skupionej przy skrzyżowaniu dróg z Klecewka do Postolina i polnej drogi do Nowej Wsi;
- Watkowice Małe – strefa obejmuje zespół dworsko parkowy oraz zespół zabudowy przy drodze do Polaszek;
- Watkowice – strefa obejmuje zespół dworsko parkowy oraz zespół zabudowy przy drodze do Pierzchowic;
- Klecewko – strefa obejmuje zespół dworsko parkowy wraz z polem ekspozycji z drogi do Pułkowic oraz zespół zabudowy po zachodniej stronie tej drogi;
- Straszewo – strefa ochrony konserwatorskiej obejmuje układ osadniczy wsi oraz zespół dworsko parkowy z folwarkiem i polem ekspozycji z drogi Straszewo – Watkowice;
- Wiszary – strefa obejmuje zespół folwarczny - folwark B i pole jego ekspozycji z drogi Wiszary - Straszewo;
- Trzciano – strefa obejmuje układ osadniczy, na wschodzie od cmentarza nad jeziorem Białym, do kapliczki na zachodnim krańcu, przy Bagnie Buława;

W granicach stref ochrony konserwatorskiej zespołów ruralistycznych wsi obowiązują następujące zasady:

- zachowanie elementów historycznego układu przestrzennego, a w szczególności rozplanowania, dróg, ulic i placów oraz linii zabudowy i zieleni o charakterze zabytkowym, w tym parków, ogrodów, skwerów, cmentarzy;
- utrzymanie historycznie ukształtowanej nawierzchni ulic i placów oraz uzupełniania wymagającej naprawy nawierzchni wg historycznych wzorów,
- zachowanie w miarę możliwości historycznie utrwalonych funkcji budynków zabytkowych i dostosowania wprowadzanych współcześnie funkcji do ich historycznie ukształtowanych układów oraz eliminacji funkcji uciążliwych wpływających w sposób degradujący na te obiekty;
- usuwanie lub przebudowa obiektów dysharmonijnych, zwłaszcza uniemożliwiających odpowiednią ekspozycję wybranych obiektów zabytkowych, stanowiących główne dominanty obszaru,
- zachowanie charakterystycznego usytuowania budynków i zieleni na działce siedliskowej,
- zachowanie charakteru, skali i proporcji obiektów,
- kontynuacja występujących historycznie tradycji budowlanych w nowej zabudowie,
- ochrona tradycyjnych form architektonicznych, dążenie do uporządkowania brył i elewacji (zharmonizowanie przybudówek, wprowadzenie dachów o lokalnej, historycznej genezie, zachowanie jednorodności oraz historycznego pokrycia dachu, zachowania i odtworzenia detalu architektonicznego, kolorystyki, historycznych proporcji i podziałów stolarki, utrzymania pierwotnej kompozycji otworów okiennych i drzwiowych na elewacji),
- dostosowanie nowej zabudowy do występujących historycznie tradycji budowlanych w zakresie kompozycji przestrzennej, skali i proporcji brył, rozwiązań konstrukcyjnych i materiałowych zabudowy; wszelkie remonty winny być wykonywane z zastosowaniem tradycyjnych materiałów (kamień, cegła, drewno, dachówka ceramiczna)”.

W rozdziale 4.3. *Projektowany Park Kulturowy Ryjewski Zakątek Mennonitów*⁸⁸ omówiono cele utworzenia parku, podstawę prawną i procedurę utworzenia parku kulturowego, zasady ochrony i skutki powołania parku kulturowego.

W rozdziale 4.4 *Dziedzictwo archeologiczne*⁸⁹ omówiono występujące na terenie gminy Ryjewe stanowiska archeologiczne.

Dziedzictwo kulturowe opisane zostało również w rozdziale *Kierunki rozwoju poszczególnych wsi*⁹⁰, gdzie omówiono historyczne układy przestrzenne oraz zabytki występujące na terenie poszczególnych wsi.

Program Opieki zgodny jest z zapisami Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Ryjewe.

⁸⁸ *Tamże*, s. 76-78;

⁸⁹ *Tamże*, s. 78-79;

⁹⁰ *Tamże*, s. 39-61;

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Zarys historii gminy⁹¹

Ziemie wchodzące w skład gminy Ryjewo nie posiadają jednolitego ukształtowania geograficznego, co nie pozostało bez wpływu na ich rozwój, prowadząc do powstania odrębnych (mikro)kraj historycznych. W części wschodniej należącej do Pojezierza Iławskiego występują ślady osadnictwa sięgające neolitu, epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Część zachodnia stanowi fragment Doliny Wisły, została zasiedlona w zasadzie dopiero w XVIII wieku.

Pośrodku biegnie tzw. strefa krawędziowa, zajęta przez bór.

W chwili pojawienia się Zakonu Krzyżackiego ziemie te zamieszkiwane były przez Prusów i w części przez napływających tu Słowian. Prusowie nie wytworzyli rozwiniętej struktury administracyjno-państwowej, ich ziemie dzieliły się na luźne okręgi włości. Ziemie ryjewskie wchodziły w skład prowincji Pomezanii, jednej z kilkunastu prowincji pruskich wymienionych przez Piotra Dusburga, XIV-wiecznego kronikarza zakonnego.

Pierwsze wzmianki na temat miejscowości wchodzących w skład gminy Ryjewo pojawiły się w dokumentach krzyżackich już w 1236 i 1242 roku i dotyczyły Straszewa występującego jako pruskie Sircoy lub polskie Strassewite oraz Watkowic, występujących w źródłach jako Wadekaym lub Wadekowicz, Wadekewicz. W ciągu XIII wieku na skutek wojen Zakonu ze Świętoplekiem i tzw. powstań pruskich zniszczona została dotychczasowa sieć osadnicza. Pierwsze z powstań w latach 1242 – 1247 skończyło się wyprawą krzyżową i odbiciem Pomezanii po krótkotrwałych sukcesach Prusów. Na mocy umowy z 1249 roku mieszkańcy tych ziem uznali władzę zakonu i chrześcijaństwo, w zamian krzyżacy zobowiązali się do respektowania wolności osobistej Prusów. W drugim powstaniu z lat 1260 – 1274 Pomezania ucierpiała na skutek operacji wojennych. Wówczas na te tereny zaczęto sprowadzać kolonistów, przeważnie z Niemiec. W końcu XIII wieku lokowano okoliczne wsie, m.in. Postolin i Mikołajki, zachęcając osadników licznymi przywilejami, zwłaszcza w dziedzinie gospodarczej. Szacuje się, że w latach pomiędzy 1327 a 1366 lokowano na podobnych zasadach Trzciano (Honigfelde), zaś Straszewo (Ditrichsdorf) pojawiło się w dokumentach późno, bo pomiędzy 1400 a 1409 rokiem.

W czasach krzyżackich ważną rolę odgrywało Benowo, jako siedziba podległego komturii malborskiej Urzędu Leśnego – Waldamtu. Pojawia się w źródłach dopiero w roku 1376 jako istniejący już folwark domeralny, ale jego powstanie szacuje się na lata 30-te XIV wieku, współcześnie do powołania wójtostwa w Sztumie. W folwarku poza wyrębem i spalaniem drewna zajmowano się jeszcze hodowlą koni i trzody chlewnej na dość dużą skalę. W Benowie znajdowały się wówczas również dwie przeprawy promowe przez Nogat i Wisłę z karczmami i stacją pocztową. Znacznie mniejszy od benowskiego był folwark w Ryjewie, założony około roku 1387.

Po wojnie trzynastoletniej (1454 – 66) dzisiejsze ziemie ryjewskie znalazły się w granicach Prus Królewskich, w większości województwa malborskiego, poza enklawą w pobliżu Szkaradowa i Jarzębiny, wchodzącą w skład województwa pomorskiego. W Sztumie utworzono starostwo niegrodzkie, nie podlegały mu jednak ziemie wokół Ryjewa i Benowa, podległe bezpośrednio ekonomii malborskiej. Spadła wówczas ranga Benowa, urząd leśny nie doczekał się kontynuacji. W lustracji dóbr królewskich z 1565 roku Benowo występuje jako dziedzina pusta, natomiast w niewiele lepszym stanie znajdował się folwark Ryjewski w roku 1624 roku, zniszczony w pożarze sprzed dwóch lat. We wschodniej części gminy na czoło wysunęło się Straszewo, znajdujące się w rękach rodziny Brandt. Skupili oni w swych rękach także Trzciano i Mikołajki, na tej podstawie uzyskali wydzielenie ze starostwa sztumskiego tytularnego, niegrodzkiego starostwa straszewskiego.

W XVII wieku okoliczne tereny były teatrem działań wojennych, w okolicach miejscowości Trzciano w roku 1629 miała miejsce zwycięska bitwa hetmana polnego Stanisława Koniecpolskiego ze Szwedami, co upamiętnia znajdujący się w tej miejscowości obelisk. Po I rozbiórce Polski Prusy Królewskie stały się częścią państwa pruskiego. Większa część obecnej gminy Ryjewo podporządkowana została urzędowi w Sztumie, który od 1817 roku stał się siedzibą powiatu. Zlikwidowano także dawne starostwo niegrodzkie w Straszewie, również podporządkowując je urzędowi sztumskiemu. W czasach pruskich powołano w Ryjewie Urząd Leśny, od 1818 roku ustanowiono w Ober-Rehhof siedzibę nadleśnictwa. Podlegały mu leśnictwa na przestrzeni od

⁹¹ Historia gminy ze strony <https://ryjewo.pl/historia/> [strona Urzędu Gminy w Ryjewie, dostęp: 17.04.2020 r.];

Brachlewa po Uśnice i Koniecwałd. Gdy w 1883 roku Ryjewo uzyskało połączenie kolejowe, stało się miejscowością dominującą w tej części powiatu sztumskiego.

Po I wojnie światowej na Powiślu odbył się plebiscyt decydujący o dalszej przynależności państwowej tych ziem. W jego wyniku ziemie te przyłączono do Niemiec i weszły w skład prowincji Prusy Wschodnie. Po drugiej wojnie światowej prowincję tę w myśl traktatu poczdamskiego odebrano Niemcom i podzielono między Polskę i ZSRR.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Gmina Ryjewo znajduje się na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Iławskiego i Doliny Dolnej Wisły (Doliny Kwidzyńskiej). Jednostki te kształtują się w układzie północ – południe, zaś granica między nimi przebiega wzdłuż granicy wysoczyzny biegnącej z północy od Ryjewa poprzez Kwidzyn i Sadlinki dalej na południe. Z tego też powodu w części zachodniej posiada krajobraz płaski, otwarty, ze zróżnicowaną roślinnością, charakterystyczny dla terenów nadrzecznych i zalewowych, zaś w części wschodniej krajobraz charakterystyczny dla Pojezierza Iławskiego – pagórkowaty, lesisty.

Ukształtowanie terenu części zachodniej ma typowo antropogeniczne pochodzenie; część pokrycia przyrodniczego została stworzona przez człowieka np. wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni, pozostałe elementy krajobrazu kulturowego to domy, układy przestrzenne wsi, architektura mieszkalna i gospodarcza oraz cmentarze. Na wale wiślanym na pocz. XX w. w miejscowości Jarzębina stała strażnica wałowa, po której nie pozostał dziś żaden ślad. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

W części środkowej i wschodniej gminy wpływ działalności człowieka na ukształtowanie terenu jest znacznie mniejszy, ze względu na brak bezpośredniego zagrożenia powodziowego, a także konieczności regulacji rzek i tworzenia polderów. Pozostawiona została naturalna rzeźba terenu i znaczne obszary leśne. Wpływy antropogeniczne widoczne są w szerokich rozłogach pól i użytkach zielonych z zabudową wiejską (zwarte średniowieczne wsie kmiece, wielka własność ziemska oraz rozproszone nowożytne osadnictwo kolonijne).

Charakterystyczne cechy kompozycyjne widoczne w panoramach tj. skupiona zabudowa z grupami zieleni, w tle mająca otwarte przestrzenie upraw rolnych, zachowane są we wsiach: Klecewko, Pułkowice, Ryjewo, Straszewo, Trzciano, Watkowice, Watkowice Małe. Wsie zlokalizowane w otwartym krajobrazie, w areale rolnym (rozłogi pól) to Jarzębina, Mątowskie Pastwiska, Rudniki, Szkaradowo Szlacheckie. Wsie otoczone kompleksami leśnymi to Barcice, Borowy Młyn, Mątki.

Historyczna sieć drożna jest zachowana w dość dobrym stopniu. Wzdłuż dróg nadal istnieją nasadzenia szpalerowe i alejowe. Układ komunikacyjny wzbogacony został o linię kolejową relacji Toruń Wschodni – Malbork na osi północ-południe, otwartą w 1883 r., ze stacją kolejową, dwiema nastawniami (Ry, Ry1) i wiaduktem kolejowym w Ryjewie, dróżnicówkami w Borowym Młynie i Ryjewie. Ponadto historycznymi elementami układu komunikacyjnego, które zachowały się do naszych czasów są mostki nad kanałami w zachodniej części gminy (np. w Jarzębinie).

Pierwsze pisemne wzmianki na temat miejscowości na terenie gminy Ryjewo pochodzą z okresu średniowiecza (Benowo, Klecewko, Mątki, Pułkowice, Ryjewo, Straszewo, Trzciano, Watkowice, Watkowice Małe) – są to miejscowości wywodzące się z nadań krzyżackich, które przekształciły się później w duże wsie kmiece bądź folwarki ziemskie. Dużą grupę stanowią wsie, których obecne układy przestrzenne powstały dzięki sprowadzonym na te tereny w XVII i na pocz. XVIII w. osadnikom olęderskim (Schweingrube, Tragheimerweide, Zwanzigerweide, Schulzenweide, Schinkenland Bagno, Budzyn, Podlesie, Jarzębina, Mątowskie Pastwiska, Rudniki, Szkaradowo Wielkie).

Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Największy, negatywny wpływ na zachowanie wartości kulturowych w dawnych założeniach dworsko-parkowych miało ich upaństwowienie po II wojnie światowej, które przyczyniło się w kilku przypadkach do całkowitego zniszczenia historycznych zabudowań oraz struktury przestrzennej. Ponadto od początku lat 90-tych XX w. nastąpiły silne przeobrażenia wsi przejawiające się głównie w rozprasaniu zabudowy i

rozdrabnianiu arealu. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proveniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia zasoby kulturowe.

Na terenie gminy Ryjewo występuje kilka typów przestrzennych wsi: ulicówki, rzędówki, osady folwarczne, osady jednodworcze i kolonie przemysłowe. Najstarsze osady miały genezę wczesnośredniowieczną (pruską), kolejne zakładane były w XIV w. przez Zakon Krzyżacki, który lokował wsie na prawie chełmińskim. Do XVI w. wszystkie zakładane wsie miały charakter zwarty, co wiązało się z samym charakterem lokacji, rozmieszczeniem gruntów, wytyczeniem gospodarstw i rozłogu, oraz trójpolową formą kultury rolnej. W XVII i XVIII w. po sprowadzeniu osadników olęderskich pojawiło się osadnictwo rozproszone. Ryjewo jako ośrodek administracyjny jest największą obecnie wsią na terenie gminy. Jego układ przestrzenny zasadza się na głównej osi, którą stanowi ulica Grunwaldzka, przy niej znajduje się najwięcej historycznych obiektów. Od ulicy Grunwaldzkiej prostopadle rozchodzą się mniejsze uliczki, przy których usytuowana jest zabudowa mieszkalna i gospodarcza, wyjątek stanowi ulica Lipowa, przy której znajduje się budynek urzędu gminy, tereny szkolne oraz poczta. Obecny układ przestrzenny pochodzi z przełomu XIX i XX w. – okresu największego rozwoju przestrzennego wsi.

Wśród układów przestrzennych na tym obszarze dominują rzędówki, które zachowały czytelny układ siedlisk, pól i dróg. Wieś rzędowa to typ bardzo długiej wsi o zabudowie rozmieszczonej regularnie wzdłuż jedynej prostej drogi, po jednej lub obu jej stronach z polami w formie różnej wielkości pasów prostopadłych do drogi, wieś ulicowa – typ wsi o zabudowie rozciągniętej w dwóch zwartych rzędach po obu stronach drogi o raz o chaotycznym układzie dróg bocznych i polach w nieregularną szachownicę⁹². Wieś samotnicza – wieś składająca się z pewnej liczby stojących oddzielnie, oddalonych od siebie gospodarstw rolnych, czyli samotni (lub osad jednodworczych)⁹³. Osada folwarczna – osada złożona z zespołu dworsko-parkowego, zabudowań gospodarczych (tzw. folwark) oraz zabudowy dla pracowników folwarcznych (najczęściej dwojaków, czworaków i towarzyszącym im budynkom gospodarczym).

Do wsi o układzie rzędówki zaliczają się: Schweingrube – obecnie część wsi Barcice (1740 r. – kolonizacja olęderska), Tragheimerweide – obecnie część wsi Barcice (1713 r. – kolonizacja olęderska), Zwanzigerweide – obecnie część wsi Barcice (1765 r. – kolonizacja olęderska), Schulzenweide – obecnie część wsi Benowo (XVIII w. – kolonizacja olęderska), Schinkenland – obecnie część wsi Borowy Młyn (poł. XVII w. – kolonizacja olęderska), Bagno – obecnie część wsi Jałowiec (pocz. XVIII w. – kolonizacja olęderska), Budzyn – obecnie część wsi Jałowiec (pocz. XVIII w. – kolonizacja olęderska), Podlesie – obecnie część wsi Jałowiec (pocz. XVIII w. – kolonizacja olęderska), Jarzębina (pocz. XVIII w. – kolonizacja olęderska), Mąrowskie Pastwiska (poł. XVIII w. – kolonizacja olęderska), Rudniki (1742 r. – kolonizacja olęderska), Ryjewo (1742 r. – kolonizacja olęderska).

Do osad folwarcznych zaliczają się: Stawek (obecnie część wsi Borowy Młyn - nadana jezuitom z Malborka w XVII w.), Klecewko (pierwsza wzmianka z 1404 r.), Mątki (pierwsza wzmianka z 1399 r.), Pułkowice (pierwsza wzmianka z 1295 r.), Straszewo (nadanie krzyżackie z 1402 r.), Szkaradowo Szlacheckie (pierwsza wzmianka z 1615 r.), Watkowice (pierwsza wzmianka z 1236 r.), Watkowice Małe (pierwsza wzmianka z 1404 r.).

Do ulicówek zaliczają się: Benowo (pierwsza wzmianka z 1376 r., powstał tu folwark zakonny, urząd leśny oraz wieś gburiska), Cegielnia (obecnie część wsi Borowy Młyn, pierwsza wzmianka z 1754 r.), Ryjewo (pierwsza wzmianka z 1387 r., powstał tu folwark zakonny) i Trzciano (pierwsza wzmianka 1242, wieś nadana przez Krzyżaków z prawem kolonizacji).

Wieś samotnicza o złożona z osad jednodworczych to Szkaradowo Wielkie (od 1664 r. – kolonizacja olęderska).

Kolonie przemysłowe znajdują się w Borowym Młynie – w dawnym *Heidemühl* był młyn (pierwsze wzmianki z 1419 r.), natomiast w dawnym *Hammerkrug* był młyn i kuźnia (XVI-XVII w.).

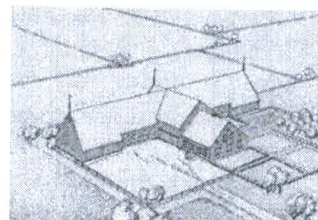
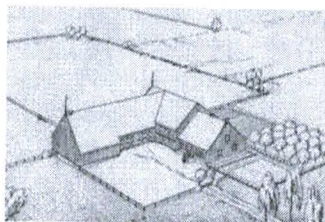
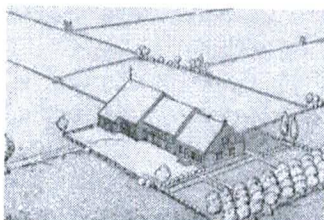
Ze względu na złożone procesy osadnicze budownictwo na terenie gminy Ryjewo wykazuje znaczną różnorodność. Zachowały się pojedyncze przykłady zabudowy wywodzącej się z tradycji budownictwa osadników olęderskich, charakteryzujące się umieszczeniem zabudowań na tzw. terpie.

⁹² W. Szolginia, Ilustrowana encyklopedia dla wszystkich, Architektura i budownictwo, Warszawa, 1991, s. 427;

⁹³ hasło: wieś samotnicza w https://pl.wikipedia.org/wiki/Wie%C5%9B_samotnicza [strona MediaWiki, dostęp: 13.04.2020 r.];

Zabudowania osadników olęderskich dzieliły się na kilka zasadniczych typów ze względu na układ zagród:

- zagrody wzdłużne, które posiadały przylegające do siebie szczytami, ustawione w jednej linii budynki: mieszkalny, inwentarski, gospodarczy;
- zagrody kątowe, gdzie do budynku obory prostopadle przylega z jednej strony stodoła,
- zagrody krzyżowe, w których do obory z dwóch stron przylegają dwie stodoły⁹⁴.

O. Kloepfela⁹⁵: wzdłużna, kątowa i krzyżowa

Typy zagród według

W obrębie tych typów pojawiało się dużo rozmaitych odmian opartych na zredukowanych rozwiązaniach, np. budynki gospodarcze zostały zblokowane, natomiast dom pozostawiano wolnostojący, ewentualnie do domu przylegała jedynie obora.

Zagrody typu wzdłużnego o uproszczonej formie, ograniczonej do budynku mieszkalnego i gospodarczego, spotkać możemy jeszcze w:

a) Barcicach:

- nr 4-5: dom i budynek gospodarczy na kamiennym fundamencie, murowane z czerwonej cegły licowej, kryte osobnymi dachami dwuspadowymi (dachówka holenderka), oddzielonymi niskim murem ogniowym, na pierwszej kondygnacji budynku gospodarczego – pomieszczenia inwentarskie (stajnia, obora, chlew), na drugiej i trzeciej (poddasze) – pomieszczenie magazynowe,

- nr 13: dom drewniany, na wysokim kamiennym fundamencie, wzniesiony w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, oddzielony od budynku gospodarczego murem ogniowym, budynek gospodarczy mieści na pierwszej kondygnacji pomieszczenia inwentarskie i gospodarcze, na drugiej (poddasze) – pomieszczenie magazynowe, pierwsza kondygnacja murowana, poddasze w konstrukcji szkieletowej, opieranej deskami, obydwie budynki kryte osobnymi dachami dwuspadowymi, dom – holenderką, budynek gospodarczy – eternitem,

- nr 14: dom i budynek gospodarczy drewniane, dom w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, na kamiennym fundamencie, budynek gospodarczy (stodoła) w konstrukcji szkieletowej, opieranej deskami, dom od budynku gospodarczego oddzielony murem ogniowym, obydwie budynki kryte osobnymi dachami dwuspadowymi (dachówka holenderka),

- nr 17: dom drewniany, na wysokim kamiennym fundamencie, wzniesiony w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, z drewnianym gankiem na dwóch słupach, oddzielony od budynku gospodarczego murem ogniowym, budynek gospodarczy murowany, z cegły – prawdopodobnie wtórny, obydwie budynki kryte osobnymi dachami dwuspadowymi (dachówka holenderka),

- nr 20: z oryginalnej zagrody zachował się dom, budynek gospodarczy w części środkowej współczesny (z pustaka) na rzucie poprzedniego budynku gospodarczego, ale nieznacznie wyższy, w części wschodniej – zachowana oryginalna bryła, dom murowany, z czerwonej cegły licówki, kryty dachem dwuspadowym (eternit), z drewnianym gankiem w elewacji frontowej (pd.), część wschodnia budynku gospodarczego murowana, z cegły, kryta dachem dwuspadowym (dachówka holenderka),

- nr 23 (nie włączony do GEZ): dom murowany lub drewniany, otynkowany, budynek gospodarczy (stodoła) drewniany, w konstrukcji szkieletowej, opieranej deskami (częściowo murowany), kryte osobnymi dachami dwuspadowymi (blacha trapezowa),

- nr 32: dom drewniany, na kamiennym fundamencie, wzniesiony w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, wtórnie otynkowany, budynek gospodarczy murowany, z czerwonej cegły licowej, w części adaptowany na mieszkanie, w części – obora, obydwie budynki kryte osobnymi dachami

⁹⁴ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, hasło: Budownictwo, źródło:

<http://holland.org.pl/art.php?kat=art&dzial=zul&id=8> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 8.11.2019 r.);

⁹⁵ O. Kloepfel, Die bäuerliche Haus-, Hof und Siedlungsanlage im Weichsel-Nogat-Delta, s. 77 i 79;

dwuspadowymi (eternit), budynek gospodarczy częściowo przemurowany z pustaka z zachowaniem oryginalnego rzutu i bryły,

b) Rudnikach:

- nr 19 (nie włączony do GEZ): dom i budynek gospodarczy murowane, otynkowane, oddzielone od siebie murem ogniowym, kryte osobnymi dachami dwuspadowymi (blacha trapezowa), od strony wschodniej do elewacji frontowej przylega drewniana weranda, dom przebudowany,

- nr 22 (nie włączony do GEZ): dom murowany lub drewniany, wtórnie otynkowany, kryty dachem dwuspadowym (dachówka holenderka), oddzielony od budynku gospodarczego murem ogniowym, budynek gospodarczy wtórny – na rzucie poprzedniego (niższy niż oryginalny),

- nr 23 (nie włączony do GEZ): dom murowany lub drewniany, wtórnie otynkowany, kryty dachem dwuspadowym (eternit), oddzielony od budynku gospodarczego murem ogniowym, budynek gospodarczy wtórny – na rzucie poprzedniego (niższy niż oryginalny),

- nr 24: dom murowany, z czerwonej cegły licowej, kryty dachem dwuspadowym (eternit), oddzielony od budynku gospodarczego murem ogniowym, budynek gospodarczy wtórny – na miejscu poprzedniego (niższy i węższy niż oryginalny),

- nr 29: dom i budynek gospodarczy murowane, z cegły licówki, oddzielone od siebie murem ogniowym, kryte osobnymi dachami dwuspadowymi (blacha trapezowa),

- nr 36: dom i budynek gospodarczy murowane, z cegły licówki, oddzielone od siebie murem ogniowym, kryte osobnymi dachami dwuspadowymi, nad domem – dachówka holenderka, nad budynkiem gospodarczym – blacha, budynek gospodarczy mieści na pierwszej kondygnacji pomieszczenia inwentarskie i gospodarcze, na drugiej (poddasze) – pomieszczenie magazynowe, pierwsza kondygnacja murowana, poddasze w konstrukcji szkieletowej, opieranej deskami, od strony południowej do elewacji frontowej domu przylega drewniana, snycersko zdobiona weranda,

- nr 37: dom i budynek gospodarczy murowane, z cegły licówki, kryte wspólnym dachem dwuspadowym (dachówka holenderka), budynek gospodarczy w części zaadaptowany na mieszkanie, w części – stajnia, do elewacji wschodniej domu przylega drewniana weranda,

c) Ryjewie:

- ul. Grunwaldzka 35: dom drewniany w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, wtórnie otynkowany, oddzielony od budynku gospodarczego murem ogniowym, budynek gospodarczy murowany, z czerwonej cegły licówki, dolna kondygnacja mieści pomieszczenia inwentarskie, górna (poddasze) – magazynowe, obydwa budynki kryte osobnymi dachami dwuspadowymi, nad domem eternit, nad budynkiem gospodarczym – dachówka holenderka.

Zachowała się jedna zagroda typu kąтового w Barcicach 20a: dom i budynki gospodarcze usytuowane na rzucie litery „L”, budynek mieszkalny drewniany, na wysokim kamiennym fundamencie, wzniesiony w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, przekryty dachem dwuspadowym (dachówka holenderka), w połaci nad elewacją frontową (wsch.) wole oko, od strony północnej przylega do niego budynek gospodarczy murowany (postawiony w okresie powojennym w miejsce oryginalnego), do niego z kolei od strony wschodniej przylega drewniana stodoła, kryta dachem dwuspadowym (dachówka holenderka).

Do niedawna istniejąca zagroda w Mątowskich Pastwiskach (w całości została rozebrana) również należała do typu kąтового: składała się z dwóch domów i dwóch budynków gospodarczych usytuowanych na planie litery „L”. Do domu gospodarza od południa przylegał dom seniorów, będący najstarszą częścią zagrody, od strony północnej – obora i dostawiona do niej pod kątem prostym stodoła. Domy były drewniane, w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, na ceglanej i kamiennej podmurówce, dachy osobne dwuspadowe, pierwotnie pokryty strzechą. Zachodnia ściana obory drewniana, w konstrukcji sumikowo-łatkowej, południowa i wschodnia – ceglana. Stodoła drewniana, w konstrukcji szkieletowej, szalowana deskami. Kryte dachami dwuspadowymi o kalenicy wyższej od kalenicy domu (pierwotnie strzecha).

Zagrody lub pozostałości zagród liniowych i kątowych na ternie gminy Ryjewo są z roku na rok w coraz gorszym stanie technicznym. Brak programowych działań ukierunkowanych na wsparcie prac remontowych może doprowadzić do całkowitego zaniku w krajobrazie tego typu zabudowy.

Oprócz domów drewnianych z zagród opisanych powyżej, zachował się tylko jeden dom drewniany w Rudnikach 26, wzniesiony został w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, na wysokiej kamiennej podmurówce, parterowy ze ścianką kolankową i użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym (dachówka holenderka), z lukarną w elewacji zachodniej i gankiem w elewacji

wschodniej. W elewacji zachodniej ślad po dawnym ganku. Zdobiony snycerskimi detalami w szczytach elewacji bocznych szczycie lukarny.

Najczęściej spotykanym typem domu na terenie gminy jest budynek mieszkalny wolnostojący z czerwonej cegły licowej, z detalem architektonicznym w postaci gzymsu ząbkowego, część z nich posiada otwory okienne zwieńczone łukiem odcinkowym, część – otwory okienne o wykroju prostokąta. Posadowione zazwyczaj na kamiennym fundamencie, parterowe, kryte dachami dwuspadowymi (najczęściej dachówka holenderka, obecnie wymieniona na eternit lub blachę) lub naczółkowymi. Pojawiają się również budynki z tzw. erklem – ryzalitem pozornym w elewacji frontowej zwieńczonym w poddaszu lukarną przekrytą dwuspadowym dachem ze zdobieniami snycerskimi, domy takie posiadały podwyższoną ściankę kolankową i przekryte były dachami o niskim kącie nachylenia połaci. Elewacje tych budynków były wykańczane z cegły licowej, zdobione gzymsami ząbkowymi lub rolkowymi, czasami detal architektoniczny wykonany był z tynku. Obecnie duża część tych budynków została otynkowana.

W Ryjewie pojawiły się okazalsze domy, wzorowane na architekturze miejskiej, z bogatszym detalem architektonicznym, tynkowane lub z cegły licowej, np. Grunwaldzka 58, 61, Kopernika 7, Lipowa 3, Szkolna 8, w niektórych na parterze zlokalizowane były usługi (sklepy, restauracje itp.) jak np. przy ul. Grunwaldzkiej 34, 42, 64. Na obszarze dawnego nadleśnictwa Ryjewe (Oberförsterei Rehhof) posadowiono domy robotników leśnych, tworzące niewielką kolonię. Przy linii kolejowej usytuowano budynki dla pracowników kolei (ul. Kolejowa 3, 5).

Ważnym elementem krajobrazu kulturowego Ryjewa jest dawne uzdrowisko – Kurort Rehhof, usytuowane przy dzisiejszych ul. Donimirskich i Słonecznej; zbudowane w l. 1914-1919, składa się z budynku administracyjnego, portierni i czterech pawilonów, usytuowanych na granicy lasu, przy swobodnie wijących się alejkach, obecnie mieści się tu dom pomocy społecznej.

Zabudowa gospodarcza z terenu gminy Ryjewe składa się z budynków inwentarskich (obory, stajnie, chlewy itp.) oraz stodoł. Budynki inwentarskie były wznoszone na planie prostokąta, murowane z cegły licowej, stodoły również wznoszone były na planie prostokąta, drewniane, w konstrukcji szkieletowej, opieranej deskami w układzie pionowym, kryte dachami dwuspadowymi, obecnie większość z nich pokryta jest eternitem, część nadal dachówką holenderką.

Istotny wpływ na krajobraz kulturowy gminy mają obiekty użyteczności publicznej, należą do nich szkoła w Straszewie z pocz. XX w. – nadal pełni ona swoją funkcję, dawna szkoła w Borowym Młynie z pocz. XX w., dawna szkoła w Pułkowicach z k. XIX w., dawna szkoła w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej 33 z pocz. XX w., dawna szkoła w Ryjewie przy ul. Szkolnej 3 z pocz. XX w., dawna leśniczówka w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej 24 z pocz. XX w., dawna leśniczówka w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej 116 z pocz. XX w., dawna leśniczówka w Ryjewie ul. Leśnej 1 z pocz. XX w., budynek banku przy ul. Grunwaldzkiej 52 w Ryjewie z pocz. XX w.

Ważnymi elementami krajobrazu kulturowego gminy były niegdyś zespoły dworsko-parkowe z zapleczem gospodarczym oraz zabudową mieszkalną i gospodarczą dla pracowników folwarcznych. Jeszcze pod koniec XIX w. były tu następujące majątki: Klecewko, Małki, Pułkowice, Stawek, Straszewo (folwarki A i B), Szkaradowo Szlacheckie, Watkowice Małe, Watkowice. Obecnie zachowały się pozostałości zespołów dworsko-parkowych w Klecewku, Straszewie, Watkowicach Małych i Watkowicach. W Klecewku zachował się park, dawny dom stajennego oraz zabudowania pofolwarczne: obora, stajnia, dwór został spalony po 1945 r. W Straszewie (folwark A) zachował się dwór, park i zmodernizowany budynek czworaków (Straszewo 49). W Straszewie (folwark B) zachował się jedynie dwór. W Watkowicach Małych zachował się ruiny dworu, dom zarządcy, park, zabudowania pofolwarczne: dwie obory, magazyn oraz trzy domy robotników folwarcznych (dwojaki). W Watkowicach zachował się dwór, park, zabudowania pofolwarczne: obora, stodoła oraz trzy domy robotników folwarcznych (dwojaki).

Z zabytków techniki do dzisiejszych czasów zachował się zespół cegielni z 1922 r. (obecnie nieużytkowany, popada w ruinę) oraz zakład przemysłowy złożony z tartaku i młyna parowego z przełomu XIX i XX w.

Obiekty sakralne reprezentują świątynie: kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Benowie wybudowany stylu neogotyckim w latach 1881-1886, kościół pw. Bł. Michała Kozala Biskupa i Męczennika przy ul. Jana Pawła II w Ryjewie wybudowany stylu neogotyckim w latach 1894-1895, kościół pw. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego przy ul. Grunwaldzka 40 w

Ryjewie wybudowany stylu neogotyckim w latach 1908-1909, kościół pw. Św. Katarzyny w Straszewie - gotycki, wzniesiony w XIV w., z wieżą z 1819 r.

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury gminy są nekropolie:

- cmentarz przy kościele p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Benowie z drugiej dekady XX w.,
- cmentarz przy kościele p.w. św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego przy ul. Grunwaldzkiej w Ryjewie z pocz. XX w.,
- cmentarz przy kościele p.w. św. Katarzyny w Straszewie z końca XIII w.,
- dawny cmentarz ewangelicki (protestancki) w Benowie z końca XIX w.,
- dwa cmentarze menonickie w Barcicach z pierwszej połowy XIX wieku,
- dawny cmentarz menonicki w Jarzębinie prawdopodobnie z XVIII w.,
- dawny cmentarz ewangelicki w Klecewku z 2 połowy XIX w.,
- dawny cmentarz ewangelicki dwuczęściowy (stary i nowy) przy ul. Grunwaldzkiej w Ryjewie, starsza część założona około połowy XIX wieku, nowsza około 1895 r.,
- dawny cmentarz ewangelicki w Tralewie z połowy XIX w.,
- dawny cmentarz ewangelicki w Trzcianie z 2 połowy XIX w.,
- dawny cmentarz rodowy w Wiszarach przypuszczalnie w XVII w.,
- dawny cmentarz wiejski nieznanego wyznania przy ul. Grunwaldzkiej w Ryjewie – brak informacji o czasie powstania i wyznaniu.

5.2.3. Zabytki nieruchomości

A. Układy ruralistyczne

BARCICE

Dawne nazwy:

Schweingrube: Świni Kąt 1570, Świnia Gruba Schweingrube 1735, Swinieygrupie 1749, Schweingrube ok. 1790, Świnia Grupa 1890, Schewingrube 1941, niem. Schweingrube;

Tragheimerweide: Tragenhajmianie, Tragheimskie Pastwiska 1892, niem. Tragheimwalde

Zwanzigerweide: Cwancychowe 1764, Pastwiska Cwancychowe 1765,

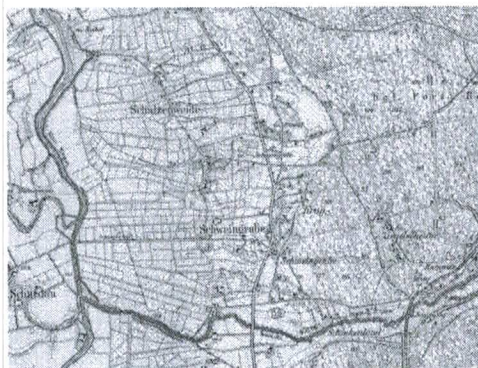
Zwanzigerweide ok. 1790, Cwancychowo 1880, Zwanzigerweide 1941, niem. Zwanzigerweide. Barcice 1928

Podstawowe dane historyczne:

Obecna wieś Barcice składa się z trzech dawnych osad: *Schweingrube*, *Tragheimerweide* i *Zwanzigerweide*.

W okresie od XVI do XVIII w. tereny te wchodziły w skład starostwa sztumskiego województwa malborskiego, w okresie pruskim były częścią powiatu sztumskiego Rejencji Kwidzińskiej. Zostały połączone w jeden organizm wiejski w 1928 r. i otrzymały nazwę Barcice.

Osada *Schweingrube*: wieś powstała być może na terenie łąk, gdzie w XVI w. mieszkańcy Benowa wypasali świnie⁹⁶. W 1740 r. starosta sztumski Michał Bieliński nadał tu menonitom 5 włók ziemi. W 1758 r. starościna sztumska Tekla Bielińska, wydzierżawiła część ziemi na 30 lat osadnikom: Heinrichowi Nickelowi, Gilsowi Ewertowi oraz Hansowi i Henrichowi Ewartom. Około 1760 r. powstała karczma *Krug Schweingrube*, która w XIX w. weszła w skład wsi Schweingrube. W 1770 r. starosta sztumski Franciszek Bieliński odnowił kontrakt na 30 lat z osadnikami: Hansem Markwartem, Abrahamem Zelsem, Henrichem Paulsem, Peterem Petersem, Franzem Gerzem, Abrahamem Pennerem⁹⁷. W 1885 r. we wsi było 36 domów, 54 dymy, 254 mieszkańców, w tym 46 katolików, 135

1615,

ki⁹⁶ H. Górniewicz, Toponimia Powiśla Gdańskiego, Gdańsk 1980, s. 146;

⁹⁷ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego w Polsce, hasło: Barcice, źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=504> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

ewangelików, 64 *dysydentów*, wieś miała 354 ha obszaru. Leśnictwo *Krug Schweingrube* miało wówczas 352 mieszkańców, były tu 42 domy⁹⁸.

Osada *Tragheimerweide*: zachodnia część wsi Barcice. Były to tereny pastwisk, które co najmniej od 1565 r. dzierżawili mieszkańcy Tragamina pod Malborkiem⁹⁹. W 1664 r. wymieniane były w dokumentach jako pastwiska dzierżawione przez gburów z Tragamina. W 1713 r. osiedliło się tu 9 menonitów, a już w 1744 r. cała wieś była zamieszkała przez menonitów¹⁰⁰. W 1789 r. wieś liczyła 2 domy i posiadała dom modlitwy dla menonitów. Do czasów państwa pruskiego wieś należała do ekonomii malborskiej. Około 1892 r. połączona została z Cwancychowem (*Zwanzigerweide*). W 1892 r. wieś miała 121 ha, w tym 53 ha ziemi ornej i 63 ha łąk, 11 domów, 13 dymów, 86 mieszkańców, w tym 16 katolików, 16 ewangelików, 54 *dysydentów*.

Osada *Zwanzigerweide*: południowo-zachodnia część wsi Barcice. W 1765 r. starościna sztumską Tekla Bielińska wydzierżawiła ten teren menonitom na 30 lat. W 1880 r. wieś miała obszar 577 mórg, 4 domy, 5 katolików, 14 ewangelików¹⁰¹. W 1892 r. wieś została połączona z *Tragheimerweide*. W miejscowości Barcice znajdowała się gmina menonicka. Początkowo utożsamiana z *Schweingrube*, od ok. 1820 r. z *Tragheimerweide*. W latach 1892-1929 używana była nazwa *Zwanzigerweide*. W 1728 r. biskup chełmiński zezwolił na postawienie domu modlitwy. Drugi murowany postawiono w 1866 r.¹⁰²

Układ przestrzenny: wieś złożona z trzech niezależnych osad o formach rzędówek oraz układzie nieregularnym, rozproszonym.

BENOWO

Dawne nazwy:

Benowo: Benhoff 1376, Bynhoff 1399, Benhoffe Benhoff 1545, Benhof 1565, 1570, Bienhoff Benowo 1615, Benhowo 1624, 1664, Benowo Boenhof ok. 1790, Benowo 1880, 1936, niem. *Schulzenweide*: Schulzenweide ok. 1790, 1889, 1941, Sołtyski 1951, niem. Schulzenweide.

Podstawowe dane historyczne: Pierwsze wzmianki o Benowie pojawiają się w dokumentach z 1376 r. W okresie panowania krzyżackiego w osadzie znajdował się folwark zakonny oraz urząd leśny – wymieniane w 2 poł. XIV w. Była to prawdopodobnie również wieś gburiska – wymieniany był w niej sołtys. Duże zniszczenia spowodowała wojna trzynastoletnia, stąd w poł. XVI w. we wsi znajdowali się jedynie ogrodnicy, budnik i karczma. Wymieniane były również 2 spichlerze zamkowe. W 1565 r. i w 1570 r. miejscowość określana była jako pustki. Od 2 poł. XVI w. teren ten wchodził w skład powiatu sztumskiego województwa malborskiego. Osada musiała zostać mocno zniszczona podczas wojen szwedzkich, gdyż w 1664 r. zamieszkiwało ją tylko dwóch ogrodników: Michał Kuta i Stach Spit. W XVII w. połączyła się z osadą Tralewo. W okresie zaboru pruskiego wieś wchodziła w skład powiatu sztumskiego rejencji kwidzyńskiej¹⁰³.

Osada *Schulzenweide* wzmiankowana była po raz pierwszy w 1380 r. jako pastwiska dzierżawione sołtysom wsi z wysoczyzny sztumskiej¹⁰⁴. W 1885 r. we wsi było 7 domów, 45 mieszkańców, 20 katolików, 25 ewangelików. W 1889 r. wieś miała 149 ha obszaru, w tym 20 ha roli i 30 ha łąk¹⁰⁵.

Układ przestrzenny: wieś Benowo o prawdopodobnie pierwotnym układzie ulicówki, dziś układ widlicy, osada *Schulzenweide* o układzie rzędówki.

1411,
1582,
1675,
Bönhof.
1936,

zakonu

⁹⁸ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1890, tom XI, s. 703;

⁹⁹ H. Górniewicz, op. cit., s. 161;

¹⁰⁰ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=504> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹⁰¹ Słownik Geograficzny..., t. I, s. 716;

¹⁰² Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=504> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹⁰³ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=505> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹⁰⁴ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=505> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹⁰⁵ Słownik Geograficzny..., t. I, s. 396;

BOROWY MŁYN

Dawne nazwy:

Borowy Młyn: Heidemole 1419, młyn Borowy młyn Borovy 1570, Młyn Borowy 1624, 1664, Borowy 1711, Heide Mühle ok. 1790, Borowy 1880, 1936, 1951, niem. Heidemühl.

Cegielnia: Zieglerscheune 1779, ok. 1790, Cegielnia 1880, 1951, niem. Zieglerscheune.

Hammerkrug: Hammer 1662, Hamrau 1707, karczma Hamerowska 1707, Hammer Krug ok.

Hamer 1882, Hammerkrug 1936, 1943, niem. Hammerkrug, Borowiec – obecnie

Schinkenland: Schinkenland 1535, 1889, 1935, 1941, Borowiec – obecnie.

Stawek: Jesuwitterhof oder Stawek 1773, Stawek 1890, Jesniterhof 1935, Jesuiterhof 1941, niem. Jesuiterhof.

Podstawowe dane historyczne:

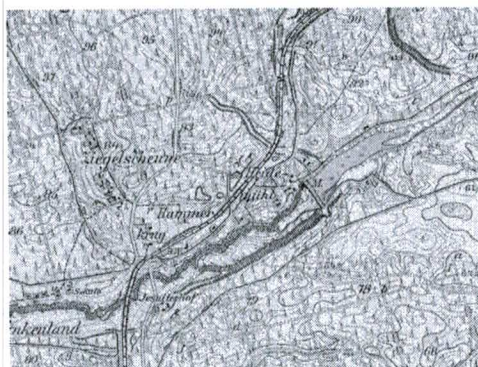
Borowy Młyn (*Heidemühl*): Pierwsze wzmianki o młynie pojawiają się w dokumentach z 1419 r. Młyn wymieniany jest również w 1565 i 1570 r.¹⁰⁶ W XIX w. w Borowym Młynie zbudowano śluzę i staw. W okresie tym młyn był w posiadaniu: Gottfrieda Schneidera, Karla Boda oraz braci Otto i Augusta Müllerów. Obecnie w skład wsi wchodzi również osady: Cegielnia (*Zieglerscheune*), Stawek (*Jesuiterhof*), Borowiec, na który składają się obecnie dwie miejscowości dawniej zwane *Hammerkrug* i *Schinkenland*. W okresie od połowy XVI do końca XVIII w. miejscowości te wchodziły w skład powiatu sztumskiego województwa malborskiego, w okresie państwa pruskiego - w skład powiatu sztumskiego rejencji kwidzyńskiej.

Cegielnia (*Zieglerscheune*) – był to zamieszkały przez robotników leśnych przysiółek, położony 800 m na północny zachód od Borowego Młyna. Nazwa wsi wywodzi się nie od cegielni, której tu nigdy nie było, ale od nazwiska Ziegler, który to w 1754 r. nabył w tym miejscu 14 włók¹⁰⁷. W 1880 r. wieś znana była pod nazwą Cegielnia w powiecie sztumskim, stacja pocztowa Ryjewo, w 1885 r. było tu 14 domów i 99 mieszkańców¹⁰⁸.

Hammerkrug (ob. część Borowca) – osada położona około 600 m na południowy zachód od Borowego Młyna. W czasach wojen Batorego z Moskwą (l. 1579-1581) znajdować się tu miała odlewnia kul działowych¹⁰⁹. W 1648 r. właściciel tutejszych ziem – Prostyński miał proces z Sarnowskim, dzierżawcą Ryjewa, którego znieważył¹¹⁰. W 1662 r. była tu kuźnia i karczma¹¹¹. W 1882 r. wieś miała obszar 106 mórg, było tu 10 budynków, 5 domów, mieszkało 34 katolików, 23 ewangelików, wieś należała do parafii katolickiej Postolin, szkoła była na miejscu, poczta Ryjewo¹¹².

Schinkenland (ob. część Borowca) – przysiółek położony około 1000 m na południowy zachód od Borowego Młyna. Osada wydzierżawiona została w poł. XVIII w. przez starościnę sztumską Teklę Bielińską menonitom: Jacobowi Nickelowi, Hendrichowi i Corneliusowi Pennerowi na okres 50 lat. Pod koniec XIX w. określana jako folwark i kolonia z 13 domami, 108 mieszkańcami (w tym 102 katolików), przynależna parafii katolickiej Postolin¹¹³. W 1868 r. miejscowość miała obszar 45,14 mórg, 12 domów, 88 mieszkańców, w tym 69 katolików, 19 ewangelików, w 1869 r. osada ta połączona została w jedną miejscowość ze Świnia Grupą¹¹⁴.

Stawek (*Jesuiterhof*) - osada położona około 900 m na południowy zachód od Borowego Młyna, w XVII w. nadana została jezuitom z Malborka przez starostę sztumskiego Jana Karasińskiego. W 1675

1565,
Młyn
Młyn

1790,

¹⁰⁶ H. Górniewicz, op. cit., s. 62;

¹⁰⁷ H. Górniewicz, op. cit., s.180;

¹⁰⁸ Słownik Geograficzny..., t. I, s. 530;

¹⁰⁹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=506> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹¹⁰ Słownik Geograficzny..., t. III, s. 22;

¹¹¹ H. Górniewicz, op. cit., s. 61;

¹¹² Słownik Geograficzny..., t. III, s. 22;

¹¹³ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=506> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹¹⁴ być może chodzi o część miejscowości lub przynależność ta był czasowa, ponieważ obecnie osada ta administracyjnie należy do Borowego Młyna, Słownik Geograficzny..., t. X, s. 374;

r. zakon miał tu 1 włókę ziemi¹¹⁵. W 1885 r. należała nadal do zakonu jezuitów, we wsi był 1 dom, 5 mieszkańców¹¹⁶. Na początku XX w. majątek ten znajdował się w rękach rodziny Krzemińskich¹¹⁷.

Układ przestrzenny: Obecna wieś złożona z 5 niezależnych dawniej osad. Heidemühl – kolonia przemysłowa, Ziegelscheune – ulicówka, Hammerkrug – kolonia przemysłowa, Schinkenland – rzędówka, Jesuitenhof – osada folwarczna.

JAŁOWIEC

Dawne nazwy:

Bagno: Bagno 1763, Baggen 1776, Bagna 1777, ok. 1790, Bagno 1880, 1936, niem. Baggen.

Budzin: Pastwisko Budzinek 1675, 1696, 1711, 1763, Budczin 1776, Budzin ok. 1790, 1936, 1951, niem. Budzin.

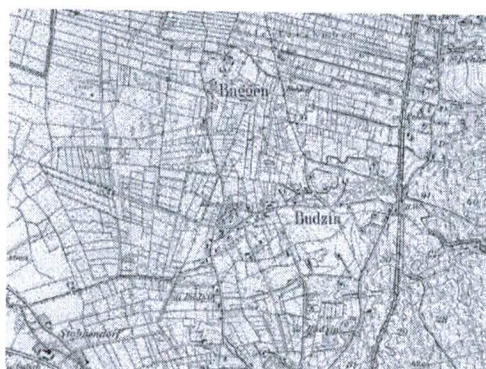
Podlesie: Podlasie 1763, Unterwalde 1776, ok. 1892, 1936, 1941, niem. Unterwalde, Jałowiec

Podstawowe dane historyczne: Obecna wieś Jałowiec złożona jest z trzech niezależnych osad Bagno, Budzin i Podlesie, wymienianych dopiero w 1648 r. W 1709 r. znany jest przywilej nadany osadnikom przez Władysława Kretkowskiego. W 1776 r. osadę *Unterwalde* i *Baggen* zamieszkiwało po 9 chłopów na 5 i 7 łanach, natomiast Budzin - 21 chłopów na 8 łanach płacących czynsz. W okresie pruskim osady te weszły w skład powiatu kwidzyńskiego rejencji Kwidzyńskiej. W 1928 r. połączono je w jeden organizm wiejski¹¹⁸.

W 1880 r. Budzin miał 826 mórg powierzchni, 32 domy, 256 mieszkańców, w tym 48 katolików¹¹⁹.

W 1885 r. w osadzie *Unterwalde* było 15 domów, 25 dymów, 102 mieszkańców, w tym 39 katolików, 63 ewangelików¹²⁰.

Układ przestrzenny: wieś złożona z trzech osad wszystkie o charakterze rzędówki.

Baggen

Budzyn
1880,

1790,
1951.

—

JARZĘBINA

Dawne nazwy: Sultfiza 1624, Schultweza 1664, Szylweys 1682, Schulwiese 1772, ok. 1790, Jarzębina 1951, niem. Schulwiese.

Podstawowe dane historyczne: Obszar wsi wchodził w skład powiatu tczewskiego, województwa pomorskiego jako własność królewska. Pierwsza wzmianka dotycząca wsi pochodzi z 1624 r. gdzie określana była jako kolonia. W 1624 r. z powodu wylewów wymieniana jako pastwisko, na które nawet nie można było wyprowadzać bydła. Zasiedlona przez menonitów na pocz. XVIII w.

W 1748 r. wymieniani są tu mieszkańcy: Martin Zimen, Wilhelm Unrau, Hendrich Gertzen, Heinrich Frantzen, Tobias Ecker i Martin Simon. W okresie pruskim wchodziła w skład powiatu kwidzyńskiego rejencji kwidzyńskiej¹²¹.

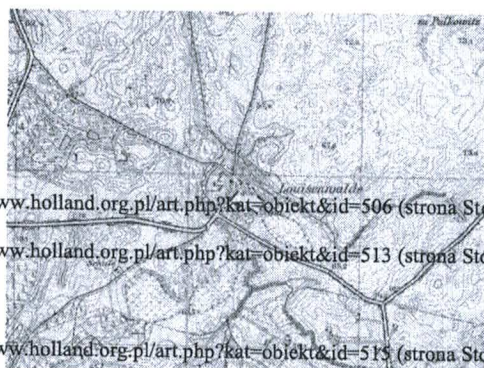
Układ przestrzenny: wieś o układzie rzędówki.

—
1889,

KLECEWKO

Dawne nazwy:

¹¹⁵ H. Górniewicz, op. cit., s. 65-66;

¹¹⁶ Słownik Geograficzny..., t. XI, s. 292;

¹¹⁷ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=506> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹¹⁸ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=513> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹¹⁹ Tamże, t. I, s. 447;

¹²⁰ Słownik Geograficzny..., t. XII, s. 811;

¹²¹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=513> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 5.04.2020 r.);

Klecewko: Glocz 1404, 1406, Clöcze 1504, Klecewko 1682, Kliczewka 1711, Kleczewko ok. 1790, Luisenwalde 1876, Klecewko 1883, 1927, 1951, Luisenwalde 1941, niem. Luisenwalde.

Lipia Karczma: Lipia Karczma 1711, Lindenkrug ok. 1790, 1818, niem. Lindenkrug.

Podstawowe dane historyczne: Pierwsza wzmianka pochodzi z 1404 r. i dotyczy miejsca o nazwie Glocz. Początkowo właścicielami Klecewka byli Kalksteinowie. Na początku XVII wieku majątek przeszedł w ręce spowinowaconej z nimi rodziny Brandtów. W 1772 r. posiadaczem majątku był Sarnacki, dobra znajdowały się jednak w zastawie Donimirskich. W 1796 r. radca wojskowy Regencji Kwidzyńskiej - Moldenhauer, właściciel Klecewka zbudował we wsi kościół ewangelicki, który w 1813 r. został włączony do gminy ewangelickiej w Sztumie. W 1804 r. Landschafta Poznańska oszacowała majątek na 15.000 talarów.

W 1883 r. dobra liczyły 1471 mórg obszaru, we wsi było 20 budynków, domów 7, katolików 72, ewangelików 41, wieś należała do parafii Straszewo, szkoła w *Lindenkrug*¹²².

Od 1876 r. wieś przejściowo nosiła nazwę *Luisenwalde* od imienia właścicielki Augusty Luizy Peters¹²³, pochowanej w 1880 r. na cmentarzu w Klecewku¹²⁴.

W roku 1905 majątek zamieszkiwało 89, a w 1910 r. - 81 mieszkańców. Od drugiej poł. XIX wieku do 1945 roku folwark posiadała rodzina von Ortmann. Arno Ortmann miał w 1929 roku 416 ha. W 1945 roku dwór został spalony, a otaczający go park zdewastowany. W dawnym majątku po II wojnie światowej funkcjonował PGR¹²⁵.

W latach 1979-1981 kościół w Klecewie został rozebrany.

Do Klecewka w XVIII w. należała karczma *Lindenkrug* (Lipia Karczma) i później stacja pocztowa przy szosie Sztum – Kwidzyn. Pod koniec XIX była tam szkoła. W 1884 r. w miejscowości był dom, mieszkało 6 ewangelików, Lipia Karczma należała do parafii Straszewo.

Układ przestrzenny: dawna osada folwarczna, zabudowa rozproszona.

MĄTKI

Dawne nazwy: Ruden 1399, Montiken 1407, Montike 1408, Munthkaw 1523, Munthken 1526, Mönthk 1582, Mątki 1647, Muntki 1717, Montken ok. 1790, Montki 1885, Mątki 1951, niem. Montken.

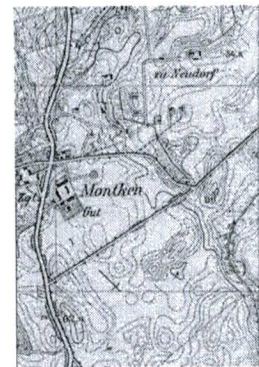
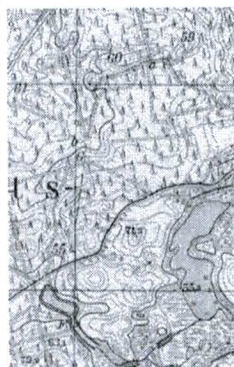
Podstawowe dane historyczne: Po raz pierwszy miejscowość była wzmiankowana w 1399 r., kiedy to we wsi Rudno mieszkał wolny Prus Montyke – od jego nazwiska powstała późniejsza nazwa wsi¹²⁶. W 1885 r. dobra rycerskie, miejscowość należała do parafii katolickiej w Straszewie, ewangelickiej w Klecewie, szkoła była w Nowej Wsi. Wieś miała 340,28 ha powierzchni, w tym 194,42 ha roli ornej i ogrodniczej, 11,98 łąk, 78,28 pastwisk, 0,92 ha boru, 45,02 nieużytków, 9,66 wody. Dochód z gruntu 1597 marek. Właścicielem był wówczas Polidor de Wałdowski z Mirachowa. We wsi było 16 budynków, 8 domów, 81 mieszkańców, w tym 60 katolików i 21 ewangelików¹²⁷.

Układ przestrzenny: dawna osada folwarczna, zabudowa rozproszona.

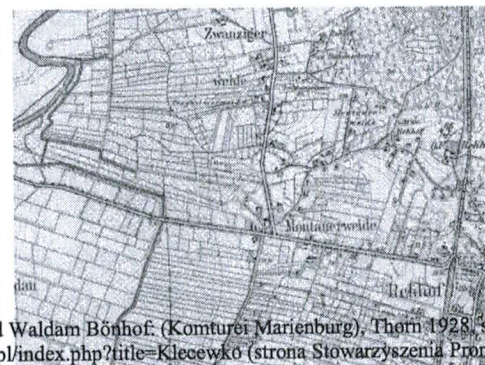
MĄTOWSKIE PASTWISKA

Dawne nazwy: Pastwiska Mątowskie 1711, Montauerweide ok. 1790, Montowskie Pastwisko 1885, Mątowskie Pastwiska 1951.

Podstawowe dane historyczne: Od 1636 r.

w.
1

¹²² Słownik Geograficzny..., t. IV, s. 122;

¹²³ H. Górniewicz, op. cit., s. 93;

¹²⁴ A. Semrau, Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldam Bönhof. (Komturei Marienburg), Thorn 1928, s. 75;

¹²⁵ Klecewko, hasło w *Kwidzynopedii*, źródło: <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Klecewko> (strona Stowarzyszenia Promocji Medialnej e-Kwidzyn, dostęp: 5.04.2020 r.);

¹²⁶ H. Górniewicz, op. cit., s. 97;

¹²⁷ Słownik Geograficzny..., t. VI, s. 663;

mieszkańcy Mątów Wielkich dzierżawili tu pastwiska, na których krótko przed I rozbiorem Polski powstała wieś¹²⁸. Około połowy XVIII w. starościna sztumka Tekla Bielińska wydzierżawiła ten teren menonitom na prawie emfiteuzy¹²⁹. W 1868 r. we wsi było 88 budynków, 48 domów, 342 mieszkańców, w tym 176 ewangelików i 66 katolików. W 1885 r. wieś należała do parafii katolickiej w Postolinie, ewangelickiej – Klecewko, miała 1324,79 mórg obszaru, we wsi była szkoła¹³⁰. W 1928 r. utworzono gminę, której podlegały Szkaradowo Wielkie i Szlacheckie¹³¹.

Układ przestrzenny: wieś o układzie rzędówki z rozproszonym układem siedlisk.

PUŁKOWICE

Dawne nazwy: Polkuiten 1295, Polkewicz Polkewyt i Polkewyce ok. 1399, Polkewicz 1400, Polkewyten 1401, Polkewicz 1401, Polkewiten i Polkewicz 1402, Polkewicz 1440, Polkewicz 1582, Pułkowice 1647, 1664, 1682, Pulkowitz ok. 1790, Pułkowice 1888, Pułkewice niem Pulkowitz.

Podstawowe dane historyczne:

W 1440 r. ziemie te otrzymał Gabriel Bażyński Baysen. W 1682 r. tenentariuszem (starostą niegorodowym) był tu Melchior August Heidenstein – syn Jana Reinholda Heidensteina kasztelana gdańskiego. W 1700 r. wymieniana jest tu wdowa po Melchiorze - Zofia Heidensten z Putkamerów. W 1772 r. wieś była dobrami hrabiego Piotra Jerzego Przebędowskiego. W 1868 r. wieś miała obszaru 1593,61 mórg magdeburgskich, 66 budynków, 34 domy, 274 mieszkańców, w tym 259 katolików i 15 ewangelików. W 1888 r. wieś należała do parafii katolickiej w Postolinie, ewangelickiej w Klecewku, we wsi była szkoła katolicka, za wsią stał wiatrak¹³².

Układ przestrzenny: dawna osada folwarczna, zabudowa rozproszona.

RUDNIKI

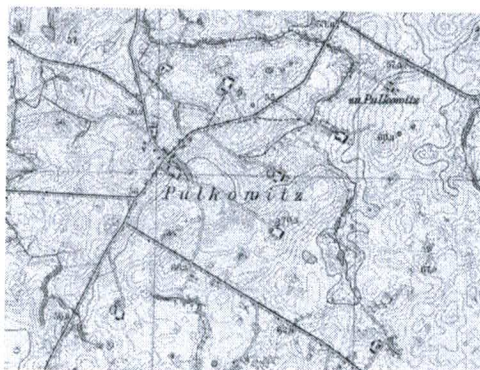
Dawne nazwy: Rudzińskie Pastwiska, Rudzińsko 1696, Pastwisko Rudzińskie alias 1711, Wieś Rudzińska alias Pastwiska Benow 1764, Rudnerweide ok. 1790, Rudzińska Wieś Rudzińska Pastwa 1888, Rudniki 1967, niem. Rudnerweide.

Podstawowe dane historyczne: Łąki nadwiślańskie w okolicy Benowa stały się w dzierżawę wsi Rudno pod Pelplinem. Około postawiono tu mały folwark¹³³. W 1742 r. sztumski Michał Wiktor Bieliński nadał w

dzierżawę teren w Rudnikach 7 menonitom na 30 lat, co potwierdził przywilejem król August III w 1748 r. W 1772 r. menonici posiadali 14 łąnów. Dużą powódź odnotowano m.in. w 1786 r.¹³⁴

W 1868 r. w Rudnikach było 39 budynków, 13 domów, 101 mieszkańców, w tym m.in. 14 katolików, 25 ewangelików. W 1885 r. wieś miała 13 domów, 13 dymów, 95 mieszkańców, w tym 23 katolików, 25 ewangelików, 47 dysydentów. W 1888 r. wieś należała do parafii katolickiej w Sztumskiej Wsi, posiadała 388 ha obszaru, w tym 36 ha lasu, 20 łąk, 224 roli ornej¹³⁵.

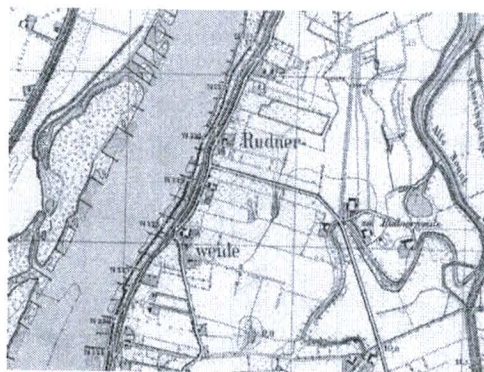
Osada *Klein Schardau*, obecnie część Rudnik znana była już w XVII w. W 1756 r. starościna sztumka Tekla Bielińska nadała te tereny 3 menonitom. W 1885 r. zamieszkiwało ją 26 katolików, 32

1360,
1399,

1951,

von

Benowo
1742,
alias

XVII w.
1696 r.
starosta

¹²⁸ H. Górniewicz, op. cit., s. 101;

¹²⁹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=520> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹³⁰ Słownik Geograficzny..., t. VI, s. 664;

¹³¹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=520> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹³² Słownik Geograficzny..., t. IX, s. 292;

¹³³ H. Górniewicz, op. cit., s. 123;

¹³⁴ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=528> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹³⁵ Słownik Geograficzny..., t. IX, s. 951;

ewangelików i 69 menonitów. W 1928 r. obie wsie połączono tworząc gminę administracyjną Runderweide¹³⁶.

Układ przestrzenny: wieś złożona z dwóch osad o układzie rzędówki i kolonii.

RYJEWO

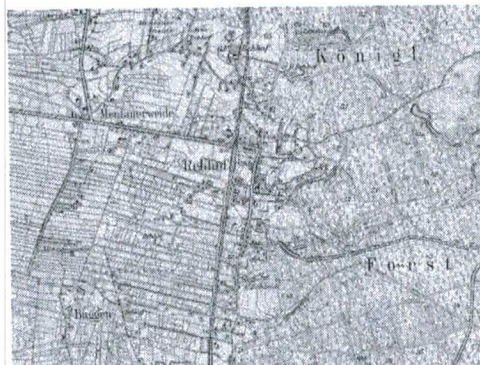
Dawne nazwy: Rehehoffe 1387, Rehoff 1533, Reyowo 1565, Regoff 1565, Ryiow 1590, 1624, Reiewo 1647, Ryiow 1649, Ryiowo, 1675, Rejowo i Ryjewo 1682, Ryjewo 1707, ok. 1790, Ryjewo 1889, 1936, 1951, niem.

Podstawowe dane historyczne:

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1387 r. W krzyżackim znajdował się tu folwark zakonny (Rehehffe – Sarni Dwór), który spłonął w 1622 r. została osadzona na prawie długoterminowej dzierżawy (emfiteutycznej) przez menonitów w W jej skład wchodził również majątek leśny *Oberforsterei Rehhof*. W latach 1565-1772 osada wchodziła w skład województwa malborskiego. W 1801 r. włączona została do Ekonomii Malborskiej¹³⁷.

W 1868 r. we wsi znajdowały się 74 budynki, 39 domów, było 298 mieszkańców, 134 katolików, 148 ewangelików, 16 *dysydentów*. W 1885 r. było tu 38 domów, 74 dymy, 309 mieszkańców, w tym 173 katolików, 122 ewangelików i 12 *dysydentów*. Zanim zbudowano kościół ewangelicki pastor odprawiał nabożeństwa w szkole. Nadleśnictwo Ryjewo obejmowało 5651 ha obszaru, w tym 230 roli ornej, 53 łąk i 5140 lasu. Wraz z leśnictwem obwód miał 72 domy, 143 dymy, 587 mieszkańców, w tym 302 katolików, 278 ewangelików, 4 *dysydentów* i 3 Żydów. Do obwodu należały: *Ehrlichsrüh* (1 dom, 8 mieszkańców), *Karlstahl* (1 dom, 8 mieszkańców), *Neu Hakenberg* (1 dom, 6 mieszkańców), Ryjewo (1 dom, 11 mieszkańców), *Werder* (1 dom, 5 mieszkańców), *Wolfsheide* (1 dom, 10 mieszkańców), *Bliednitz* (2 domy, 17 mieszkańców), Karczma *Schweingrube* (42 domy, 352 mieszkańców), *Schwolauerfelde* (4 domy, 29 mieszkańców), Tralewo (3 domy, 31 mieszkańców), *Ziegelscheune* (14 domów, 99 mieszkańców)¹³⁸. W 1895 r. zbudowano tu kościół ewangelicki, a w 1909 r. kościół katolicki. W 1883 r. Ryjewo uzyskało połączenie kolejowe – kolei miast nadwiślańskich¹³⁹.

Układ przestrzenny: wieś o układzie ulicówki i usytuowanych naokoło kolonii.

Ryjowo
Rejewo
Reehhof
Rehhof.

okresie

Wies

1742 r.

STRASZEWO

Dawne nazwy: Stiessewite 1402, Ditrichsdorph alias Strasewo 1565, Dytrychsdorf, niem. Dietrichsdorf.

Podstawowe dane historyczne: W 1242 r. krajowy Henryk von Wyda nadał Teodorykowi von Tyfenow trzy pruskie wsie, nich Straszewo¹⁴⁰. Za czasów polskich należało do starostwa sztumskiego, ale już w zostało z kilku okolicznymi osadami i oddane w wieczystą dzierżawę. Z

posiadłości tych utworzono starostwo straszewskie niegrodowe, które obejmowało w 1664 r. wsie: Straszewo, Trzciano i Mikołajki. W 1548 r. wieś posiadał Valten von Strassen. W 1771 r. należały do Teresy Kczewskiej. 3 września 1773 r. przeszło pod administrację pruską. W 1890 r. wieś Straszewo

mistrz

wśród
Straszewo
XVI w.
odłączone

¹³⁶ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=528> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹³⁷ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=530> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹³⁸ Słownik Geograficzny..., t. X, s. 88;

¹³⁹ Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=530> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹⁴⁰ H. Górniewicz, op. cit., s. 154;

razem z folwarkiem Górne Ryjewo i folwarkiem Straszewo miała 906 ha powierzchni, w tym 773 roli. W 1885 r. we wsi były 64 domy, 115 dymów, 545 mieszkańców, wśród nich 479 katolików, 66 ewangelików. We wsi była szkoła katolicka i kościół, który był filią parafii w Tychnowach. Kościół ten jeszcze w 1645 r. był parafialny¹⁴¹.

Układ przestrzenny: dawna osada folwarczna, zabudowa rozproszona

SZKARADOWO SZLACHECKIE

Dawne nazwy: Szkaradowo 1615, Skaradowo Skaradowo 1659, 1664, Scharadau po 1772, na Gross i Klein Scharadau m. 1712 a 1735, Scharadau i Scharadau ok. 1790, Szkaradowo i Szkaradowo Szlacheckie 1890, Szkaradowo Wielkie, Małe i Szlacheckie 1951, niem. Scharadau Gross, Klein Adlig.

Podstawowe dane historyczne:

W 1779 r. część ziem Szkaradowa została lejtnantowi von Gymnichowi, wcześniej tereny dzierżawione za czynsz 166 talarów 60 groszy i roczną kontrybucję wynoszącą 23 talary 28 groszy i 11 fenigów. W 1804 r. taksa wynosiła 6000 talarów. W XIX w. był tu majątek o powierzchni 96 ha (w tym 80 roli rolnej), który należał do parafii katolickiej w Sztumskiej Wsi. W 1885 r. miejscowość miała 2 domy, 7 dymów, 38 mieszkańców, w tym 34 katolików i 4 ewangelików.

Układ przestrzenny: osada folwarczna z rozproszoną zabudową.

1624,
podział
Adlich

nadana
te były

¹⁴¹ Słownik Geograficzny..., t. XI, s. 390-391;

SZKARADOWO WIELKIE

Dawne nazwy: Szkaradowo 1615, Skaradowo 1659, 1664, Scharadau po 1772, na Gross i Klein Scharadau m. 1712 a 1735, Scharadau i Scharadau ok. 1790, Szkaradowo i Szkaradowo Szlacheckie 1890, Szkaradowo Wielkie, Małe i Szlacheckie 1951, niem. Scharadau Gross, Klein Adlig.

Podstawowe dane historyczne:

Obecna wieś wchłonęła osady Małe i Wielkie Szkaradowo. Szkaradowo Wielkie powstało w nadawanych kontraktów osadniczych. W 1664 r. wymieniane były pastwiska z 24 włókami, na których osiedlonych zostało 5 olędrów. W 1758 r. starościna szumska Tekla Bielińska nadała 7 włók osadnikom: Stephanowi Balzerowi, Wilhelmowi Unrauowi, Heinrichowi Kwapowi i Corneliusowi Jantzenowi na 30 lat. Obszar łągu, na którym powstało Szkaradowo Małe Tekla Bielińska wydzierżawiła w 1756 r. menonitom: Peterowi Tgahrtowi, Heinrichowi Gertzowi, Davidowi Pennerowi, na 30 lat.¹⁴²

W 1786 r. nastąpiła powódź, która wyrządziła szkody na 3334 talary. W 1885 r. we wsi było 5 domów, 5 dymów, 48 mieszkańców, w tym 21 katolików, 9 ewangelików i 18 menonitów. W 1890 r. wieś miała powierzchni 231 ha, w tym 157 roli ornej, 61 łąk, 2 lasu. Należała do parafii katolickiej w Podstolinie¹⁴³.

Układ przestrzenny: kolonie.

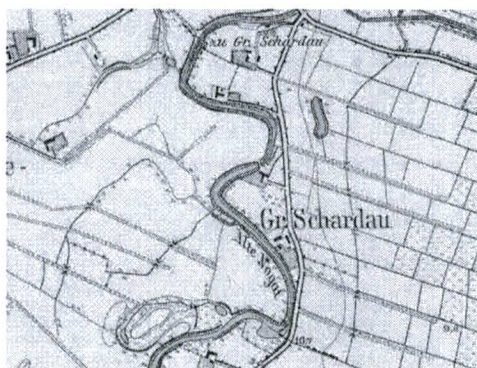
TRZCIANO

Dawne nazwy: Medicz 1242, Konikfelth alias Trcziana 1565, Konikfelth alais Trcziana 1570, 1624, Trzciano 1647, Trzciany 1664, Trzczano 1764, Miedzice alias Trzciany alias Trzciano 1882, Trzciano 1951, niem. Honigfelde.

Podstawowe dane historyczne: W 1242 r. krajowy Henryk von Wyda nadał te ziemie wraz Straszewem Teodorykowi von Tyfenow, z pozwoleniem osadzenia tu kolonistów różnej narodowości, w tym również Prusów (z ograniczeniem nadania Prusom lepszego prawa niż go mieli wówczas pruscy poddani Zakonu). Za czasów polskich Trzciano należało do starostwa straszewskiego¹⁴⁴. 27 czerwca 1629 r. miejsce miała tu bitwa, w której hetman polny koronny Stanisław Koniecpolski pokonał armię szwedzką dowodzoną przez króla Gustawa Adolfa.

Obecna wieś składa się z kilku osad: Szopowo, Laskowicki Trakt i Chojno.

Układ przestrzenny: wieś o układzie ulicówki i usytuowanych naokoło kolonii.

1624,
podział
Adlich

wyniku

W 1664 r. wymieniane były pastwiska z 24 włókami, na których osiedlonych zostało 5 olędrów. W 1758 r. starościna szumska Tekla Bielińska nadała 7 włók osadnikom: Stephanowi Balzerowi, Wilhelmowi Unrauowi, Heinrichowi Kwapowi i Corneliusowi Jantzenowi na 30 lat. Obszar łągu, na którym powstało Szkaradowo Małe Tekla Bielińska wydzierżawiła w 1756 r. menonitom: Peterowi Tgahrtowi, Heinrichowi Gertzowi, Davidowi Pennerowi, na 30 lat.¹⁴²

W 1786 r. nastąpiła powódź, która wyrządziła szkody na 3334 talary. W 1885 r. we wsi było 5 domów, 5 dymów, 48 mieszkańców, w tym 21 katolików, 9 ewangelików i 18 menonitów. W 1890 r. wieś miała powierzchni 231 ha, w tym 157 roli ornej, 61 łąk, 2 lasu. Należała do parafii katolickiej w Podstolinie¹⁴³.

Układ przestrzenny: kolonie.

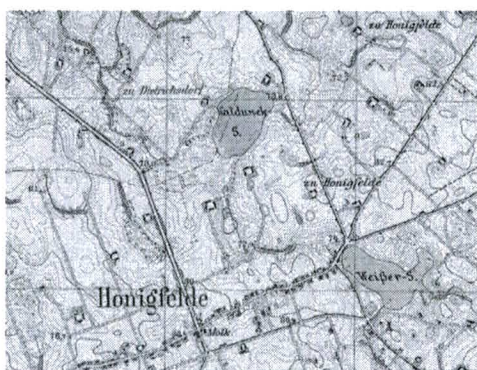
TRZCIANO

Dawne nazwy: Medicz 1242, Konikfelth alias Trcziana 1565, Konikfelth alais Trcziana 1570, 1624, Trzciano 1647, Trzciany 1664, Trzczano 1764, Miedzice alias Trzciany alias Trzciano 1882, Trzciano 1951, niem. Honigfelde.

Podstawowe dane historyczne: W 1242 r. krajowy Henryk von Wyda nadał te ziemie wraz Straszewem Teodorykowi von Tyfenow, z pozwoleniem osadzenia tu kolonistów różnej narodowości, w tym również Prusów (z ograniczeniem nadania Prusom lepszego prawa niż go mieli wówczas pruscy poddani Zakonu). Za czasów polskich Trzciano należało do starostwa straszewskiego¹⁴⁴. 27 czerwca 1629 r. miejsce miała tu bitwa, w której hetman polny koronny Stanisław Koniecpolski pokonał armię szwedzką dowodzoną przez króla Gustawa Adolfa.

Obecna wieś składa się z kilku osad: Szopowo, Laskowicki Trakt i Chojno.

Układ przestrzenny: wieś o układzie ulicówki i usytuowanych naokoło kolonii.

Trcziana
1682,

mistrz
ze

¹⁴² Katalog Zabytków Osadnictwa Holenderskiego..., źródło: <http://www.holland.org.pl/art.php?kat=obiekt&id=533> (strona Stowarzyszeniu Konserwatorów Zabytków, dostęp: 6.04.2020 r.);

¹⁴³ Słownik Geograficzny..., t. XI, s. 917;

¹⁴⁴ Słownik Geograficzny..., t. VI, s. 332;

WATKOWICE

Dawne nazwy: Wadekowicz 1236, 1242, Wayadekayme 1347, Wadekayne ok. 1399, Waddewicz 1399, Wadekewicz 1400, Wadekaym Grose Wadkewicz 1406, Grose Watkowicz Wathkovicze 1526, Wathkovicze 1565, Vathkovicze 1570, Wthkowicz 1582, Watkowice Wielkie 1647, 1664, 1682, 1717, Gr. Wattkowicz 1790, Watkowice Wielkie 1893, Watkowice 1951, niem. Watkowitz oder Wadkeim.

Podstawowe dane historyczne: W 1236 r. krajowy Herman von Balk nadał Watkowice Teodorykowi von Tyfenow, w 1242 r. mistrz krajowy Henryk von Wyda zmienił nadanie na dziedziczne¹⁴⁵.

W 1487 r. mieszkają w Watkowicach Watk Schweinichen i Rudisch. W 1521 r. część ziem nabył Michał Grunwald. W 1570 r. wieś należała do Sebastiana i Kaliksta Polaszkowych, miała wówczas 16 włók, była tu karczma (do niej należała 1 włóka), dochód wynosił 77 florenów 18 groszy.

Od końca XVI w. Watkowice Wielkie i Małe posiada rodzina Gosławskich, następnie - major von Klingraef.

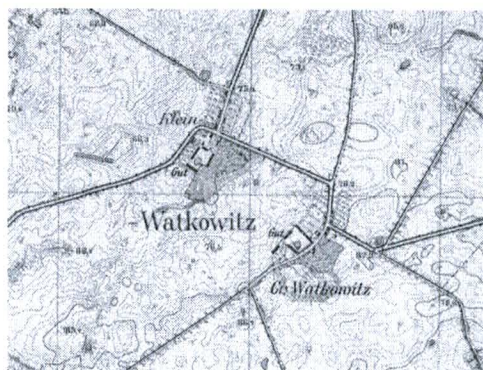
W 1789 r. folwark królewski w Watkowicach Wielkich liczył 13 dymów i należał do powiatu malborskiego, Watkowice Małe oznaczone były wówczas jako dobra szlacheckie i liczyły 14 dymów.

W 1858 r. Watkowice Wielkie posiadał niejaki John z Kwidzyna, zaś Watkowice Małe - Julius Slemmer.

W 1885 r. w Watkowicach Wielkich było 8 domów, 23 dymy, 137 mieszkańców, w tym 108 katolików i 29 ewangelików. Hodowano tu bydło tuczne i sprzedawano mleko. W 1893 r. wieś miała 404 ha obszaru, w tym 357 ziemi ornej, 20 łąk, 1 lasu.

W 1885 r. w Watkowicach Małych było 7 domów, 19 dymów, 90 mieszkańców, w tym 69 katolików i 21 ewangelików. We wsi była mleczarnia, hodowano tu 80 krów mlecznych oraz jagnięta angielskie. Właścicielem był wówczas Karol Findeisen. W 1893 r. Watkowice Małe miały 297 ha, w tym 263 ziemi ornej, 5 łąk i 5 lasu¹⁴⁶.

Układ przestrzenny: osada folwarczna.

1401,
1422,

ok.
1925,

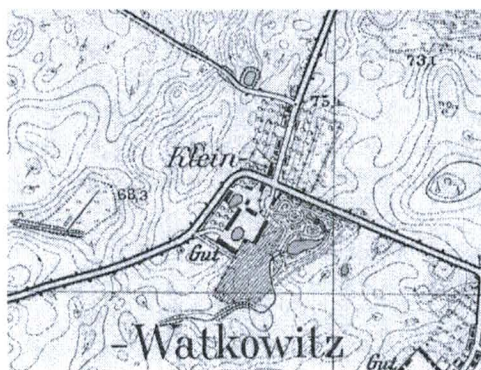
mistrz

WATKOWICE MAŁE

Dawne nazwy: Cleyne Wadekaym 1404, Cleyne Wadekewicz 1404, Cleyne Watkewicz 1411, Watkowycze 1526, Watkowice małe 1647, 1682, 1717, Kl. Wattkowicz ok 1790, Watkowice Małe 1893, 1951, niem. Klein Wadkeim.

Podstawowe dane historyczne: zob. Watkowice.

Układ przestrzenny: osada folwarczna.

Parva
1664,

¹⁴⁵ H. Cuhn, Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien, w: Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder, Marienwerder 1885, h. 1, s. 1-3;

¹⁴⁶ Słownik Geograficzny..., t. XIII, s. 146;

B. Dzieła architektury i budownictwa

Obiekty sakralne

Kościół ewangelicki do 1945 r., obecnie rzymskokatolicki p.w. św. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Benowie – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony w l. 1881-1886 w stylu neogotyckim, z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, w dobrym stanie technicznym, miejscami (elewacja zachodnia i północna) widoczne zawilgocenia i wypłukane spoiny, w blendach niewielkie ubytki tynku.

Kościół ewangelicki do 1945 r., obecnie rzymskokatolicki p.w. Bł. Michała Kozala w Ryjewie – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony został w l. 1894-1895 w stylu neogotyckim, odbudowany po zniszczeniach wojennych w l. 1988-1991. Wybudowany z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, w dobrym stanie technicznym, miejscami zawilgocone mury i wypłukane spoiny (elewacja wieży).

Kościół p.w. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego w Ryjewie – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony przez katolików w l. 1908-1909, w stylu neogotyckim, z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, w dobrym stanie technicznym.

Kościół p.w. Św. Katarzyny w Straszewie – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony zapewne w XIV w., z wieżą z 1819 r., częściowo murowany z kamienia polnego częściowo z czerwonej cegły, o gotyckiej bryle, z oknami zwieńczonymi łukiem odcinkowym. W dobrym stanie technicznym.

Obiekty rezydencjonalne

Ruina dworu z zespołu dworsko-parkowego w Watkowicach Małych. Dwór wzniesiony w 1796 r., przebudowany w 1894 r. i w 1910 r., kiedy to dobudowano do niego wieżę od strony północno-zachodniej. Od lat 70-tych XX w. nieużytkowany, popadał w ruinę, obecnie z całego budynku pozostała jedynie wieża. Stan zachowania katastrofalny, w ruinie.

Dom zarządcy z zespołu dworsko-parkowego w Watkowicach Małych – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony na początku XX w., murowany z czerwonej cegły licowej, na kamiennej podmurówce, z drewnianą werandą od strony południowo-zachodniej, w dobrym stanie technicznym.

Obiekty użyteczności publicznej

Budynek d. szkoły w Borowym Młynie 22 wzniesiony na pocz. XX w., z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, parterowy, z późniejszą drewnianą werandą od strony południowo-zachodniej, kryty dachem dwuspadowym, z dużą dwuosiową lukarną w elewacji frontowej (pn.). W dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły w Pułkowicach 7 wzniesiony pod k. XIX w., z czerwonej cegły licowej, kryty dachem dwuspadowym (dachówka holenderka), z otworami okiennymi zwieńczonymi łukiem odcinkowym, obecnie część południowo-wschodnia budynku ocieplona styropianem, przekryta blachodachówką, wykroje części okien zmieniono na prostokątne. Część północno-zachodnia w średnim stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły przy ul. Grunwaldzkiej 33 w Ryjewie wzniesiony na początku XX w., z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, parterowy, o rozczłonkowanej bryle, przekryty dachem wielospadowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej szkoły przy ul. Szkolnej 3 w Ryjewie wzniesiony na początku XX w., z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, parterowy, na rzucie litery „L”, każde skrzydło przekryte dachem dwuspadowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek szkoły w Straszewie 55 wzniesiona na początku XX w., z czerwonej cegły licowej, z tynkowanymi górnymi partiami elewacji, na kamiennym fundamencie. Budynek parterowy, na planie zbliżonym do litery „T”, każde skrzydło przekryte dachem naczółkowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek banku przy ul. Grunwaldzkiej 52 w Ryjewie wzniesiony został na początku XX w., ostatnio wyremontowany. Z cegły, otynkowany, ze skromnym detalem architektonicznym: profilowane gzymsy, płyciny, konsolki pod gzymsem podokapowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek administracyjny dawnego kurortu uzdrowiskowego (obecnie Dom Pomocy Społecznej) przy ul. Donimirskich 6 w Ryjewie wzniesiony został w 1919 r., murowany, z cegły,

otynkowany, na wysokim ceglany fundament. Parterowy, z użytkowym poddaszem, przekryty dachem mansardowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek leśniczówki „Biały Dwór” przy ul. Grunwaldzkiej 24 w Ryjewie wzniesiony na początku XX w., z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, z drewnianym gankiem w elewacji frontowej, parterowy, z użytkowym poddaszem, kryty dachem dwuspadowym, w dobrym stanie technicznym.

Budynek leśniczówki przy ul. Grunwaldzkiej 116 w Ryjewie wzniesiony na pocz. XX w., z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, parterowy, z użytkowym poddaszem z wysoką ścianką kolankową, kryty dachem o niskim kącie nachylenia połaci. W dobrym stanie technicznym.

Budynek nadleśnictwa przy ul. Leśnictwa 1 w Ryjewie wzniesiony na pocz. XX w., z czerwonej cegły licowej, na kamiennym fundamencie, z drewnianym gankiem w elewacji frontowej, parterowy, z użytkowym poddaszem, kryty dachem dwuspadowym. W dobrym stanie technicznym.

Obiekty mieszkalne

Budynek mieszkalny z zagrody w Mątowskich Pastwiskach 30 – wpisany do rejestru zabytków – nie istnieje. Wzniesiony w 1779 r., jako element zagrody typu kąтового razem z oborą i stodołą oraz domem dla dziadków. Drewniany, w konstrukcji wieńcowo-zrębowej. Rozebrany pomiędzy 2012 a 2013 r.

Budynek mieszkalny z zagrody w Rudnikach 26 – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony w 1903 r., z drewna, w konstrukcji wieńcowo-zrębowej, na kamiennym fundamencie, parterowy, kryty dachem dwuspadowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek dawnej pastorówki przy ul. Grunwaldzkiej 56 w Ryjewie – wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony pod koniec XIX w., murowany z czerwonej cegły licowej, z tynkowanymi blendami i płycinami, na kamiennym fundamencie, parterowy, o rozczłonkowanej bryle krytej dachem dwuspadowym. W dobrym stanie technicznym.

Wśród budynków mieszkalnych włączonych do gminnej ewidencji zabytków dominują budynki murowane z cegły licowej lub otynkowane. Większość tych budynków powstała pod koniec XIX w. lub na pocz. XX w., na ogół są w dobrym stanie technicznym.

Do nielicznej grupy należą budynki drewniane wzniesione w konstrukcji wieńcowo-zrębowej. Najwięcej zachowało się ich w Barcicach; są to budynki połączone z murowanymi budynkami gospodarczymi, wzniesione na pocz. XX w., w większości w złym stanie technicznym.

C. Obiekty techniki

Budynek nastawni (Ry) w Ryjewie wzniesiony około 1883 r., murowany z cegły licowej, elewacje wtórnie pomalowane, dwukondygnacyjny, kryty dachem czterospadowym, otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem odcinkowym. W dobrym stanie technicznym.

Budynek nastawni (Ry1) w Ryjewie wzniesiony około 1883 r., murowany z cegły licowej, elewacje wtórnie pomalowane, dwukondygnacyjny, kryty dachem czterospadowym, otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem odcinkowym. W dobrym stanie technicznym.

Wiadukt kolejowy przy ul. Wiaduktowej w Ryjewie wzniesiony prawdopodobnie w okresie międzywojennym, betonowy, w średni stanie technicznym.

Cegielnia przy ul. Różanej 8 w Ryjewie wzniesiona w 1922 r. przez Hermana Grescha (właściciela tartaku i młyna parowego w Ryjewie), murowana, z czerwonej cegły licowej, składa się z kilku przylegających do siebie dwu- i trójkondygnacyjnych brył krytych dachem o niskim kącie nachylenia połaci oraz wysokiego, ceglano komina wbudowanego w bryłę cegielni. Prawdopodobnie ze względu na wyczerpanie pobliskiego złoża iłów warwowych została zamknięta. W złym stanie technicznym, nieużytkowana.

Zakład przemysłowy złożony z tartaku i młyna parowego przy ul. Tartacznej 1B w Ryjewie – nie włączone do GEZ. Budynek tartaku wzniesiony został w 1898 r., jest to murowana podłużna hala, kryta dachem mansardowym, otynkowana z detalem z czerwonej cegły – w dobrym stanie technicznym, nadal użytkowany. Budynek młyna parowego wzniesiony został na przełomie XIX i XX w., murowany, otynkowany, kryty dachem o niskim kącie nachylenia połaci (papa) z ceglany kominem – w dobrym stanie technicznym, użytkowany jako zakład produkcyjny.

D. Cmentarze

Znaczącymi zabytkami dla historii i kultury gminy Ryjewo są nekropolie. Możemy podzielić je na trzy grupy: czynne, nieczynne i nieistniejące. Grupę pierwszą stanowią trzy cmentarze katolickie, są one wszystkie wpisane do rejestru zabytków jako zespół wraz z kościołem, grupa druga – jest w niej osiem cmentarzy i w trzeciej grupie znajduje się jeden dawny cmentarz ewangelicki. Część cmentarzy z drugiej grupy jest włączona do gminnej ewidencji zabytków, są to cmentarze: ewangelicki w Benowie, menonicki w Barcicach (w GEZ błędnie określony jako cmentarz w Borowym Młynie), menonicki w Jarzębinie, ewangelicki w Klecewku i dwuczęściowy cmentarz ewangelicki (stary i nowy) przy ul. Grunwaldzkiej w Ryjewie. Cmentarze ewangelickie w Tralewie i Trzcianie oraz cmentarze należące do trzeciej grupy (cmentarz rodowy w Wiszarach oraz cmentarz nieznanego wyznania w Ryjewie) nie są objęte ochroną konserwatorską.

Czynne cmentarze katolickie znajdują się w: Ryjewie przy kościele p.w. św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego (cmentarz wpisany do rejestru zabytków wraz z kościołem – nr rej A-1437), Straszewie przy kościele p.w. św. Katarzyny (cmentarz wpisany do rejestru zabytków wraz z kościołem – nr rej A-1016), Benowie przy kościele p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa (cmentarz wpisany do rejestru zabytków wraz z kościołem – nr rej A-1451).

Nieczynne cmentarze istniejące to: w Benowie – dawny ewangelicki (protestancki), dwa cmentarze w Barcicach – menonickie, w miejscowości Jarzębina – menonicki, w Klecewku – ewangelicki, w Ryjewie – dwuczęściowy (stary i nowy) cmentarz ewangelicki, Tralewo – ewangelicki, Trzciano – ewangelicki.

Trzecią grupę stanowią cmentarze nieistniejące, których ślady zachowały się w terenie, bądź mamy informacje o nich w archiwalnej kartografii lub dokumentacji konserwatorskiej. W tej grupie znajduje się dawny cmentarz rodowy w miejscowości Wiszary oraz dawny cmentarz wiejski nieznanego wyznania w Ryjewie.

Cmentarz katolicki w Ryjewie przy kościele p.w. św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego – usytuowany po wschodniej stronie kościoła parafialnego, na niewielkim wzniesieniu, od północy przylega do wyrobiska cegielni. Powstał w pocz. XX w., jest dobrze zachowany, zarówno układ przestrzenny jak i zielen wysoka oraz nagrobki. Cmentarz katolicki powstał w roku 1909, równocześnie z budową kościoła. Po roku 1945 został powiększony dwukrotnie w kierunku wschodnim. Starsza część cmentarza obejmuje część rzymsko-katolicką, nowsza zaś pełni rolę cmentarza komunalnego. Nagrobki w starszej części cmentarza zachowane są stosunkowo dobrze i w dużej liczbie. Wśród zachowanych nagrobków większość to obudowy grobowe z lastrico, niskie stele z kamienia i lastrico oraz krzyże na postumencie. Zachowany został również układ zieleni. Po wojnie wykonano ogrodzenie z siatki drucianej oraz bramę od strony podjazdu. Dokumentacja z roku 1986 założyła następujące karty: grobowiec w formie obudowy przekrytej płytą z lastrico z niską tablicą inskrypcyjną z czarnego marmuru u wezłowania - Fam. Krzemieniecki Melchior 1845 - 1922, Ludwig 1900 - 1942, Franziska 1864 - 1932, Euphemia 1906 - 1959; obejście grobowe z kraty żelaznej - początek XX wieku; małe obejście z lastrico z łańcuchami oraz krzyż na postumencie - Władysława Zaniewska (z domu Mioduszevska) 15.8.1874 - 19.5.1948; krzyż na postumencie - Rosalia Preuss (z domu Merth) 16.7.1837 - 28.11.1910; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Paul Perk 10.6.1892 - 7.9.1912; krzyż na postumencie - Richard Abrahams 3.4.1893 - 21.4.1912; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Helene Markewitz (z domu Gajewski) 26.10.1878 - 1.8.1913; tabliczka inskrypcyjna - Isidor Pilat 9.4.1832 - 9.3.1915; postument pod krzyż - Augustine Matlangowski (z domu Bureger) 5.11.1862 - 5.1.1926; krzyż na postumencie - Helene Krinetzki 1.4.1903 - 13.6.1924; krzyż na postumencie - I ćw. XX wieku; krzyż na postumencie - Franz Wardetzki 3.11.1866 - 24.7.1925; obudowa grobowa z inskrypcją - Johanna Moyke (z domu Ronowski) 10.5.1842 - 30.9.1927; krzyż na postumencie - Anna Spinner (z domu Kremp) 7.10.1863 - 9.1.1928; krzyż na postumencie - Maria Abrahams 11.3.1859 - 21.12.1928; krzyż na postumencie - Petere Pastewski 24.4.1861 - 21.8.1929; stela na cokole - Anna Kremp (z domu Franke) 9.3.1861 - 10.1.1932; krzyż na postumencie - Johanna Monarski (z domu Smentowski) 9.2.1862 - 28.11.1933; krzyż na postumencie - Anna Hemgesberg (z domu Spinner) 24.2.1856 - 25.12.1934; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Gertrud Wendt 14.11.1911 - 2.2.1936; niska stela na cokole - Elsbeth Schroter 20.10.1912 - 8.3.1936; stela i obudowy grobowe - Boleslaus Krzemnicki 14.7.1888 - 8.6.1934, Angelika (z domu Schulz) 29.12.1861 - 13.6.1939 i Alexander Koslowski 12.1.1851 - 13.6.1934; mała stela na obudowie grobu - Franz Monarski 24.5.1856 - 24.11.1939; tablica na obudowie grobu - Rosalie 9.10.1870 - 25.3.1939 i Paul

Krynitzki 29.3.1872 - 25.3.1940; nagrobek w formie "krzyża żelaznego" - Paul Liegmann 16.4.1907 - 19.4.1942; nagrobek w formie "krzyża żelaznego" - Ernst Leschniakowski 15.6.1917 - 6.9.1939; postument pod element wieńczący - Maria (z domu Schimanski) 11.1.1866 - 5.9.1940 i Peter Karpiński 11.10.1860 - 31.7.1942; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Manfred Lessner - 3.9.1942 - 24.12.1942.

Cmentarz przykościelny Benowie, na podstawie wieku drzew oraz datowaniu po najstarszym zachowanym nagrobku (1919 r.) można stwierdzić, że cmentarz powstał w drugiej dekadzie XX w. Cmentarz nie został umieszczony na mapie z lat 20. XX w. Cmentarz założono na skraju lasu pomiędzy dwiema leśnymi drogami na wschód od centrum wsi. Działkę w formie trapezu podzielono na 6 kwater alejami: jedną podłużną i dwiema poprzecznymi, krzyżującymi się pod kątem prostym. Wejście znajduje się od strony południowej. Wzdłuż alej lipy w szpalerach. Na skrzyżowaniu alei podłużnej z poprzeczną prowadzącą od bramy- krzyż cmentarny. Wśród zachowanych nagrobków przeważają obudowy skrzynkowe z lastrico z inskrypcja na frontowej ścianie lub tabliczce marmurowej, umieszczonej na wsporniku u wezłowia obudowy. Zachował się jeden krzyż na postumencie wykonany ze sztucznego kamienia. Najstarszy zachowany nagrobek z 1912 roku. Przeważają lipy w alejach poza tym rosną luźno na terenie cmentarza sosny, dęby i lipy. Cmentarz w krajobrazie stanowi harmonijną całość, stanowi uzupełnienie otaczającego lasu.

Cmentarz katolicki w Straszewie przy kościele p.w. św. Katarzyny przypuszczalnie powstał pod koniec XIII wieku lub prawdopodobnie na początku wieku XIV. Położony na wzniesieniu we wschodniej części wsi Straszewo. Nagrobki rozmieszczano wokół kościoła. Zinventaryzowano w latach 80. XX w. część nagrobków sprzed roku 1945: obejście grobowe ze słupków lastrico, połączonych łańcuchem - Jan Polomski 31.12.1842 - 10.9.1921, Wiktorja Polomska (z domu Pawelecka) 19.10.1843 - 21.3.1923, ks. proboszcz Franciszek Połomski 13.12.1875 - 2.9.1922; obejście grobowe ze słupków lastrico, połączonych łańcuchem - Anna 26.7.1884 - 21.6.1970 i Marian Schapowski 17.11.1884 - 20.5.1928; krzyż z żeliwa - Hieronima Schulz (z domu Nagorski) 10.1.1867 - 21.8.1897; tablica inskrypcyjna z żeliwa z formie elipsy - Justyna (z domu Paczkowska) 29.5.1833 - 23.12.1902 i Marcin Szydzik 19.3.1831 - 12.2.1907; krzyż na postumencie i obudowa grobu - ks. proboszcz Jan Sowa 7.5.1872 - 7.6.1907; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Jan Jarzembowski 7.9.1876 - 23.8.1916; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Gertrud Prella 23.9.1898 - 11.2.1913; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Anton Ruoss 10.6.1865 - 14.4.1936; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Jan Zuchowski 27.8.1908 - 8.3.1909; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Monika Quella (z domu Funk) 17.11.1858 - 4.12.1923; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Josef Szydzik 28.8.1859 - 13.1.1935; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Weronika 1829 - 5.3.1913 i Michael Szywniewski 1840 - 15.4.1912; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Marta 10.6.1878 - 30.3.1961 i Joannes Szywniewski 22.6.1872 - 21.6.1915; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Jan Scheffler - 8.3.1843 - 16.5.1915; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Stanislaus Trunk - 7.5.1850 - 3.6.1919; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Alma Szydzik 12.12.1899 - 23.1.1922; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Clementine i Joseph Trzciński lata 30-te XX wieku; figurka ceramiczna na cokole z piaskowca - Piotr Olszewski 1914 - 1915; postument i obudowa grobu - Herbert Lange 9.3.1916 - 1.4.1918; obudowa grobu z lastrico - Jan Schwarz - 18.10.1919 - 7.3.1929; obudowa grobu z lastrico - Franuś Kwela - 31.1.1919 - 17.1.1922; krzyż na cokole i obudowa grobu z kutyh prętów zwijanych w woluty - początek XX wieku; tablica inskrypcyjna na wsporniku - Konrad Kamrowski 23.11.1890 - 4.4.1920; tablica z marblitu na wsporniku - Marianna Kamrowska (z domu Ronowska) 12.12.1854 - 15.1.1920; stela z płukanego lastrico i obudowa grobu - lata 20-te XX wieku; obudowa grobowa z blachy ze zdobieniami - lata 20-te XX wieku; stela z granitu i obudowa grobu - Helene Etmanski (z domu Trunk) 24.6.1888 - 20.8.1924; drewniany krzyż z figurą Chrystusa - Johannes Certa 5.12.1882 - 26.1.1925; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Leon Gromek 1861 - 1928; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Josef 28.8.1850 - 19.10.1921 i Dorothea Slawinski 28.9 - 20.4.1934; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Maria Dobler 6.2.1875 - 22.3.1936; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Michał Szydzik 30.9.1851 - 7.8.1937; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Józef Przeperski 2.3.1880 - 16.3.1934; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Floryan Polomski 27.9.1873 - 14.9.1936; krzyż na postumencie i obudowa grobu - Paul Surrey 24.11.1887 - 14.9.1935; stela z marmuru i obudowa grobu - Franz Preuss 12.9.1901 - 4.1.1936; stela oraz dwie obudowy grobów - Franz 5.10.1850 - 18.4.1912 i Anna Redmer 19.9.1858 - 26.3.1937; krzyż i obudowa grobu - Josefina Deller (z domu Zaniewski) 19.2.1862 - 29.10.1937; stela na postumencie i obudowa grobu -

Josef Nowack 15.7.1891 - 9.1.1938; stela z granitu na cokole - Josef Kopyczinski 4.11.1862 - 21.12.1940 i Anna Kopyczinski (z domu Szydzik) 1.4.1874 - 8.8.1942; obejście grobowe z kraty żelaznej z krzyżem na postumencie - Julianna Ludwichowska (z domu Jarzembowska) 11.3.1874 - 10.9.1932 i Gertruda Ludwichowska - 1986; grobowiec w obejściu z krzyżem na postumencie - Dr. Joseph Fandrey (ur. Los Angeles) 17.3.1847 - 5.10.1928.

Cmentarze menonickie – istniejące, nieczynne

Barcice – po dużej kolonii olendrów pozostały dwa cmentarze, na których znajduje się po kilkanaście steli. Obydwa cmentarze znajdują się na sztucznie usypanych wzniesieniach – terpach, najstarsze ze zidentyfikowanych grobów pochodzą z pierwszej połowy XIX wieku. Jeden z cmentarzy menonickich znajdował się w dawnej wsi Tragheimerweide - obecnie teren wsi Borowy Młyn. Bez wydzielonej działki, na terenie leśnym (obręb Borowy Młyn, numer działki 183/9 (cmentarz znajduje się przy posesji nr 70, powierzchnia cmentarza około 0,49 ha). Obok cmentarza znajdował się zbudowany jeszcze w XVIII w. drewniany dom modlitwy, który był wówczas jedynym dla tego wyznania domem po prawej stronie Wisły między Malborkiem a Kwidzynem. Cmentarz znajduje się w lesie i zajmuje duży obszar. Porośnięty prawie 200 letnimi drzewami, które częściowo określają jego układ o wielkości około 60 x 80 metrów - na jego terenie znajduje się 8 steli menonickich. Najstarsze stele pochodzą z pierwszej połowy XIX wieku.

Drugi z cmentarzy znajdował się we wsi Zwanzigerweide obecnie Barcice Dolne, na południe od Borowego Młyna przy drodze 602 (obręb Barcice, numer działki 373, działka wydzielona geodezyjnie, o pow. 0,27 ha, cmentarz znajduje się przy posesji nr 85), gdzie w 1866 r. zbudowano nowy dom modlitwy dla tej gminy wyznaniowej. Teren cmentarza jest znacznie podniesiony w stosunku do otoczenia, a przed cmentarzem postawiono duży kamień z napisami w języku polskim i niemieckim. Znajduje się na nim 11 steli i 2 drewniane tablice inskrypcyjne. Na wschód od cmentarza znajduje się dom mieszkalny – jest to dawna plebania i szkoła oraz towarzyszący budynek gospodarczy. Między cmentarzem a gospodarstwem znajdują się fragmenty fundamentów po dawnym kościele menonickim. Domy modlitwy nie zachowały się: pierwszy z wymienionych rozebrano jeszcze w XIX wieku, drugi został rozebrany po II wojnie światowej. Zostały poddane zabiegom konserwatorskim w 2003 roku.

Kolejny z cmentarzy menonickich znajduje się w miejscowości Jarzębina, na północ od drogi Jarzębina - Szkaradowo Wielkie, przylega do wału przeciwpowodziowego, przy szlaku rowerowym biegnącym Doliną Wisły. Cmentarz ten istniał już na przełomie XVIII i XIX wieku, zaznaczony był na wydanej wówczas Mapie Schroettera, pochówki odbywały się przypuszczalnie do lat 30. XX w. W początkowym okresie funkcjonowania przypuszczalnie służył pochówkom wszystkich trzech wyznań chrześcijańskich - katolików, protestantów i menonitów. Cmentarz bardzo zaniedbany, porośnięty gęstym podrostem samosiewu, nieczytelne granice. Zachowane nieliczne fragmenty kamiennych steli oraz metalowych ogrodzeń. Cmentarz ulokowany na niewielkim wzniesieniu, drzewostan zachowany – aleja.

Cmentarze ewangelickie – istniejące, nieczynne

Cmentarz ewangelicki w Benowie – pod koniec XIX wieku zbudowano we wsi kościół ewangelicki z charakterystycznym hełmem dachowym, a obok cmentarz. Po ostatniej wojnie zbór został zdewastowany i opuszczony. Rozebrano go w 1979 roku. Na cmentarzu zachowane nagrobki – z 1918 r., żelazne kute kołce na groby, murowane z cegły trzy słupki bramy wjazdowej i furtki.

Ryjewo – cmentarz ewangelicki przy ul. Grunwaldzkiej za budynkiem nr 100: po stronie zachodniej – cmentarz założony ok. połowy XIX wieku; po stronie wschodniej – ok. 1895 roku. Około roku 1886 rozpoczęto budowę kościoła wraz z plebanią i szkołą ewangelicką w centrum Ryjewa. Pierwszy cmentarz ewangelicki został założony około połowy XIX wieku, krótko przed powiększeniem się gminy ewangelickiej i około 50 lat przed przybyciem pierwszego pastora i budową kościoła. Wykonujący w 1986 roku dokumentację zewidencjonowali osiem zabytkowych nagrobków. Po roku 1895 (data budowy kościoła) zdarzały się jeszcze pojedyncze pochówki na starym cmentarzu. Dla zachowanych nagrobków utworzono karty: krzyż z białego marmuru na cokole z piaskowca - Elisabeth Klinger, geb. Moller - 9 Janu 1817 - 29 August 1881, krzyż z białego marmuru na cokole z piaskowca - Minna Michalowski, geb. Friesee - 27 Octbr. 1811 - 9 Decbr. 1889, tablica inskrypcyjna na wsporniku - Friedrich Bechler - 12 Septbr. 1834 - 30 Maerz 1883, wspornik z piaskowca w formie pnia dębu - koniec XIX wieku. Drugi cmentarz ewangelicki powstał po przepełnieniu położonego po zachodniej stronie drogi na Sztum, w roku 1895. W latach trzydziestych powiększony o część

wschodnią. W czasie wykonania dokumentacji uwzględniono 6 kopców 13 nagrobków, powstałych do roku 1939 oraz 4 nagrobki powstałe w latach 1939-1945.. Cmentarz użytkowany był do roku 1945, kiedy to miejscowa ludność niemiecka głównie wyznania ewangelickiego wyemigrowała. Od tego czasu cmentarz ulegał stopniowej dewastacji, zaś na przełomie lat 1984/1985 rozkopano środkowy pas na terenie cmentarza prowadząc kolektor kanalizacyjny. Na cmentarzu najstarszym zachowanym nagrobkiem jest obudowa z lastrico z roku 1896. Poza tym w czasie opracowywania dokumentacji utworzono karty dla sześciu kopców z początku XX wieku, z zachowaną jedną tablicą Gustava Hopp z roku 1930. Poza tym: August Wendt - 9.12.1857 - 12.05.1930; Pauline Wendt, geb. Lischek - 20.07.1858 - 29.06.1927; Johanna Wendt - 27 Febr. 1888 - 4 Octbr. 1910; Auguste Ehrlich, geb. Sass - 10.04.1945 - 19.12.1920; Gustav Ehrlich - 20.08.1828 - 22.01.1896; Erwin Konrad - 11.01.1921 - 28.03.1928; Jonas Quiring - 24.06.1855 - 19.08.1924; Auguste Quiring, geb. Look - 7.10.1858 - 19.02.1932; Olga Vinzente, geb. Deutschlander - 26.03.1907 - 1.05.1910; Marie Mentel, geb. Kutz - 3.06.1866 - 30.09.1922; Hermann Wende - 23.03.1860 - 29.07.1924; Anna Goll, geb. Peckruhn - 14.08.1861 - 19.07.1927 i August Goll - 14.02.1851 - 6.05.1924; Ulrich Reimer - 19 Novbr. 1856 - 19 Oktobr. 1928; Franz Hensel - 27.04.1861 - 17.04.1928; Rudolf Lietz - 27.10.1859 - 28.07.1931; Franz Penner - 9.02.1857 - 11.04.1933; Hedvid von Dach, beg. Messer - 15.09.1878 - 23.10.1935; Samuel Blenke - 31.05.1853 - 25.03.1937; Hermann Look - 31.12.1859 - 11.02.1939; Emma Radtke, geb. Jablinowski - 30.07.1860 - 11.01. 1939; Gustav Hopp - 5.06.1880 - 20.08.1930, nagrobek wart uwagi choćby ze względu na zachowaną z tyłu sygnaturę zakładu - H. Sykt / Marienburg. Dawny cmentarz ewangelicki z pierwszej połowy XIX wieku w ostatnich latach odnowiono oraz zapewniono nad nim stałą opiekę.

Trzciano – cmentarz ewangelicki położony na południowy wschód od wsi Trzciano, przy drodze z Trzciana do Laskowic, na południowy zachód od jez. Białego. Otoczony łąkami i polami, na terenie lekko pofałdowanym. Drzewostan i zachowane szczątki nagrobków wskazują na 2 połowę XIX wieku. Cmentarz zamknięty w początkach lat 60. XX w. ustawa z dn. 8.04.1961 r., Uze/11/72 61 r. Cmentarz założony na planie zbliżonym do kwadratu, układ przestrzenny słabo czytelny. W części płd. zachował się fragment alei lipowej. Nagrobki w układzie rzędownym zachowane w narożniku płd.-zach. tu również szpaler lip. Zachodnia granica obsadzona szpalerem świerków. Teren porośnięty samosiewem, stan zachowania zły. Cmentarz ewangelicki w Trzcianie powstał w połowie XIX wieku w południowo-wschodniej części wsi Trzciano, przy drodze do Laskowic. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego podaje informację iż w roku 1886 Trzciano zamieszkiwało 875 katolików, mających swój cmentarz w Straszewie i 158 ewangelików. Cmentarz opuszczony po wojnie zamknięto w roku 1961. Dokumentacja z roku 1987 zawiera inwentaryzację sześciu nagrobków: tabliczka inskrypcyjna z piaskowca - Ernst Man 7.07.1858 - 7.05.1894; obudowa skrzynkowa z lastryko - Luise Man 16.06.1881 - 5.08.1905; obudowa skrzynkowa z lastryko - Wilhelmine Demski (z domu Buchholz) 21.06.1848 - 9.03.1911; trzy obudowy skrzynkowe z betonu, każda z nich z wypukłym reliefem na frontowej ścianie, wyobrażającym gorejące serce na tle skrzyżowanej kotwicy i krzyża.

Klecewko - cmentarz ewangelicki rodziny Rosenbergów, z 2 poł. XIX w., powierzchnia ok. 0,21 ha. Położony na niewielkim wzniesieniu, wśród pól, w odległości ok. 50 m od drogi z Klecewka do Straszowa. Od drogi aleja obsadzona po jednej stronie kasztanowcami, drzewa poza aleją nieregularnie porastają skarpy i krawędzie wzniesienia. W centrum cmentarza – podwójna stara lipa przy szczątkach grobowca. W części południowej znajduje się wzniesienie, w którym od wschodu zbudowano grobowiec z podziemną, sklepioną odcinkowo częścią i zewnętrznymi schodami skierowanymi ku wschodowi. Założenie znajduje się w ruinie, wewnątrz zostało całkowicie ogołoczone. Wybudowane z cegieł i kamienia, od frontu otrzymało rozbudowaną część reprezentacyjną. Powyżej znajduje się płaski teren z obudowami grobów. W części północnej cmentarza znajduje się klasycystyczny grobowiec rodzinny Rosenbergów. Zbudowany z piaskowca, ogołoczone wewnątrz, prawdopodobnie nie znajdowała się w nim żadna krypta. Zachowane budowle i urządzenia cmentarne: grobowiec rodzinny barona Arnolda von Rosenberg; ruina grobowca z początku XX wieku; obudowa grobu z lastrico - Karl Schielke 2.7.1881 - 25.10.1921; obudowa grobu z lastrico - Friedrich Kraske 29.9.1843 - 29.7.1920; obudowa grobu z lastrico - Gottliebe Kraske (z domu Radtke) 6.5.1846 - 21.3.1925; obudowa grobu z betonu - Martha Hein (z domu Bielinski) 1910 – 1933; obudowa grobu z betonu z tabliczką z białego marmuru - Joseph Bielinski 1880 – 1937. Stan

zachowania nagrobków zły. Cmentarz stanowi dominantę w krajobrazie dzięki położeniu na wzniesieniu i zachowanemu drzewostanowi.

Tralewo – mały wiejski cmentarz ewangelicki z poł. XIX w., położony przy jednym z gospodarstw zachodniej części wsi Tralewo, na północ od Benowa. Usytuowany jest ok. 30 m na południe od jednej z dróg łączących poszczególne gospodarstwa, położony na niewielkim wzniesieniu przy gospodarstwie od zachodu, otoczony polami. (dz. nr 69, powierzchnia 0,14 ha). Cmentarz założony na planie prostokąta (oś płn.-płd.), niewielkich rozmiarów, jednorodny kompozycyjnie, posiada dwie symetryczne aleje krzyżujące się w centrum. Brama od strony północnej. Nagrobki orientowane, usytuowane w czterech równych kwaterach. Nagrobki zachowane w dobrym stanie - około ¼, pozostałe w złym stanie. Najstarsze pochówki przypuszczalnie odbywały się w kwaterach północnych, grupowały się przy alei płn.-płd. Układ przestrzenny i zieleń wysoka zachowane. Zieleń wysoka komponowana – aleja lipowa, przypuszczalnie nasadzona w latach 20. XX w., pozostałe drzewa w luźnym układzie, niekomponowane - min. klony zwyczajne, jesiony wyniosłe i świerki. Formy nagrobków to obudowy z inskrypcją lub obudowy z tablicą na wsporniku. Występują pojedynczo lub w ogrodzeniach z metalowej kutej kraty (kojcach, obejściach). Jedyne egzemplarz najstarszy na cmentarzu to żelazny krzyż żeliwny w stylu neogotyckim.

Nieistniejące cmentarze, stanowiące dawne miejsca pochówków, wskazane do upamiętnienia:

Cmentarz majątku Ryjewo Górne - w pobliżu wsi Wiszary 2 km na zachód od Straszewa istniał cmentarz dworski, zlokalizowany na skraju lasu sosnowego, na północ od wybudowań Wiszary, ok. 200 m na południe od dawnego folwarku w Ryjewie Górnym. Użytkownik: Nadleśnictwo Kwidzyn. Cmentarz powstał przypuszczalnie w XVII w. jako założenie towarzyszące majątkowi w Ryjewie górnym i obejmował przypuszczalnie teren z kaplicą. Można przypuszczać, że na terenie w pobliżu kaplicy grobowej właścicieli lub dzierżawców majątku w Ryjewie zaczęto z czasem chować członków rodziny oraz służby. Przypuszczalnie był to cmentarz ewangelicki. Ze względu na stopień zniszczenia nie ma możliwości określenia kompozycji cmentarza, brak też danych na temat jego funkcjonowania i historii. Cmentarz miał kształt zbliżony do kwadratu z kaplicą w części południowej. W części centralnej cmentarza pomnikowa lipa. W początkach XX w. był już nieużytkowany, w latach 40. XX w. istniały fundamenty kaplicy i nieliczne nagrobki. Obecnie czytelny w terenie jako niewielkie wyniesienie na krawędzi lasu sosnowego, obniżenie i fragmenty cegieł po fundamentach kaplicy grobowej. Brak wydzielonej działki geodezyjnej. Nieczytelny układ przestrzenny oraz brak kaplicy i nagrobków. Założenie praktycznie nie istnieje.

W samej wsi Ryjewo oprócz cmentarza katolickiego przykościelnego i dwuczęściowego ewangelickiego zlokalizowanego po obu stronach ul. Grunwaldzkiej istniał także widoczny na starych mapach z końca XIX w. cmentarz nie znanego obecnie wyznania chrześcijańskiego, zlokalizowany kilkaset metrów w kierunku północnym za cmentarzem ewangelickim (położonym po wschodniej stronie drogi). Rozmiar i układ cmentarza obecnie jest nieczytelny, dostęp możliwy jest z głównej drogi, gdzie znajdują się dwa drewniane stoły z pniami. W głębi zalesionego terenu znajdują się pozostałości po dawnym cmentarzu: 3 lastrikowe obudowy grobów. Według map z 1913 r. oraz 1938 r. cmentarz miał kształt trapezu, przylegał krótszym bokiem do głównej drogi wiejskiej, rozmiarem dorównywał dwóm cmentarzom ewangelickim łącznie. Obecnie teren jest zaniedbany i zaśmiecony, brak jakiegokolwiek informacji o tym historycznym miejscu pochówków.

E. Parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni

W Klecewku znajduje się pozostałość po dawnym parku dworskim z pierwszej połowy XIX wieku. Dwór nie zachował się, został spalony w 1945 r., park jest zaniedbany, dawny układ nieczytelny. Park zajmował niewielki obszar, znajdował się po północnej stronie zabudowań majątku, miał swobodny układ ścieżek spacerowych. Pozostały starodrzew – lipy, topole. Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest brak prac porządkowych, usuwania samosiewów i usuwania posuszu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i częściowo przywrócić układ ścieżek spacerowych.

Park dworski z 2 ćw. XIX w. przy dawnym dworze Rohrbecków w Straszewie ma zachowany piękny starodrzew, założenie parku czytelne, zachowana większość drzew, okaz dębu szypułkowego przed frontem dworu. W Straszewie istniał także drugi folwark tzw. „Folwark B” – obecnie Straszewo 91 składający się z dworu, oraz kilku budynków gospodarczych ustawionych wokół majdanu, założony w XIX w. przy drodze do Wiszar. Od drogi do budynku mieszkalnego prowadzi droga

brukowana kamieniem, obsadzona brzożami. Zachował się budynek mieszkalny. Nie było przy tym założeniu parku, natomiast był sad, a na pn.- zach. od zespołu po drugiej stronie drogi – niewielki cmentarz rodowy.

Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest brak prac porządkowych, głównie należy usuwać samosiewy i posusz. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i przy pracach rewitalizacyjnych wskazane jest odtworzenie sadu.

Aleja lipowa (d. droga prostopadła) do ul. Grunwaldzkiej w Ryjewie prowadząca wzdłuż ogrodzenia cmentarza katolickiego jest pozostałością dawnej drogi leśnej łączącej Ryjewo z Klecewkiem. Przymyślnie powstała w czasie budowy kościoła pw. Świętej Rodziny. Zagrożenia i propozycje naprawcze: aleja jest w dobrym stanie, nie ma zagrożeń, wskazane prowadzenie systematyczne prac porządkowych, usuwania samosiewów i usuwania posuszu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i.

Park dworski w centrum wsi Watkowice Małe, pozostałość założenia dworsko-parkowego z folwarkiem wpisane do rejestru nr rej.: 1016 z 05.03.1993 r. W 1805 r. kpt Karl Heinrich Meyer von Klinggraff nabył Watkowice. W początkach XIX w. wokół dworu i folwarku utworzono park angielski, którego znaczna część dotrwała do dziś. Park krajobrazowy w Watkowicach Małych został założony na przełomie XVIII/XIX w., związany jest kompozycyjnie z dworem. Założenie zajmuje obszar 12 ha, z czego park – 7 ha w części wschodniej założenia. Kompozycja parku luźna, najstarszy drzewostan znajduje się na wschód od dworu. Przez park przepływa struga wodna w niewielkim parowie, w części centralnej przechodzi w staw z dwoma wyspami. Obecnie zachował się mały zdewastowany pałac z końca XVIII w., przebudowany około 1880 r., (ruina), nieopodal istniał grobowiec rodzinny (po którym tylko dół). Istniała tu także na terenie parku, obok dworu, rządcówka. W parku przy drodze można znaleźć groby rodziny, która zajmowała te tereny oraz zabytkową aleję i dwa stawy. Nagrobki w postaci polnych głazów zawierają słabo czytelne napisy. Miejsca pochówków przeznaczone były tylko dla najbliższej rodziny właścicieli majątku. Na terenie parku znajduje się jeden okaz żywotnika olbrzymiego wpisany jako pomnik przyrody na terenie gminy. W parku w momencie wpisu do rejestru znajdowały się także pomnikowe okazy buków (4 szt.) dębów (3 szt.), lip (3 szt.), oraz odmiany drzew pochodzenia obcego: skrzydłorzech, kasztanowiec biały, dąb fastigiata, buk czerwonolistny. W granicach założenia parkowego objęte wpisem do rejestru znajdują się także dom zarządcy z pocz. XX w. oraz ogrodzenie od str. pñ. i zach. Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest brak prac porządkowych, usuwania samosiewów i usuwania posuszu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i częściowo przywrócić układ ścieżek spacerowych. Zaobserwowano także choroby niektórych drzew, zwłaszcza kasztanowców w parku – należy zbadać (rozpoznać) i usunąć przyczynę. Możliwa choroba grzybowa.

Zieleń parkowa związana z Urzędem Leśnym w Ryjewie – ul. Leśna 1 majątek dawnego nadleśnictwa Oberföresterei Rehnhof, to duży budynek z drewniana werandą w otoczeniu parku, obok inny budynek w typie miejskiej kamienicy z 1910 r., ul. Grunwaldzka stanowią założenie dawnego leśnictwa Rehnhof - obecnie leśnictwo Biały Dwór. Budynki z początku XX w., zbudowane na wzniesieniu, do którego prowadzi aleja lipowa, ul. Grunwaldzka 118 – założenie dawnego leśnictwa Rehheide, duże gospodarstwo złożone z budynku mieszkalnego i dwóch gospodarczych z przełomu XIX i XX w. Na północ od niego położone jest dawne kąpielisko z pozostałością parku leśnego „Paradise” – Raj. Założenie parkowo- kąpieliskowe "Paradise", powstało pod koniec XIX wieku. Razem z alejkami spacerowymi, mostkami i punktami widokowymi było miejscem rekreacji dla mieszkańców i przyjezdnych. W tym miejscu można nadal rośnie dorodny starodrzew. To sielankowe miejsce zostało urządzone w zalesionym obszarze z pięknymi drzewami parkowymi.

Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest brak prac porządkowych, usuwania samosiewów i usuwania posuszu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i przywrócić układ historycznych ścieżek spacerowych czytelnych w terenie w części parku leśnego.

Dawna osada Schinkenland (obecnie nazwa Borowy Młyn) - budynek szkolny zbudowany w latach 20.XX w., w otoczeniu dużego parku na wschodnim krańcu osady. Działka dochodzi do Postolińskiej Strugi. Obecnie jest to dom pomocy społecznej Stowarzyszenia na Rzecz Bezdomnych „AGAPE”. Zachowały się pojedyncze egzemplarze starodrzewu z dawnego urządzenia terenu szkolnego. Zagrożenia i propozycje naprawcze: obecnie brak zagrożeń, wskazane jest utrzymywanie istniejącego stanu poprzez prace porządkowe w zakresie usuwania samosiewów i usuwania posuszu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji.

Zagroda Szkaradowo nr 6 – dom z połowy XIX w., wraz z oborą z pocz. XX w., stodołą z k. XIX. w otoczeniu parku - kilkanaście okazałych drzew. Zagroda ma charakter majątku z dużym murem dworem, dwoma dużymi budynkami gospodarczymi i drewnianą stodołą. Park rozległy w zakolu Starego Nogatu. Cechą charakterystyczną Szkaradowa są bardzo duże gospodarstwa posiadające zieleni komponowaną jako otoczenie budynków. Cały układ jest bardzo cenny i rzadki, z 6 zagród zachowało się 5 zagród z historycznym układem, tylko Szkaradowo nr 5 ma nową zabudowę. Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest sukcesywna wycinka drzew, należy opracować program rewitalizacji zieleni przy zagrodach z programem nasadzeń gatunków historycznych dla tego terenu.

Mątki – w XIX w. powstaje tu zabudowa wokół dużego gospodarstwa chłopskiego z założeniem parkowym i aleją prowadzącą do majątku. Zniszczona po 1945 r., obecnie zachowane pozostałości parku. Pole ekspozycji z drogi krajowej nr 55. Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest dewastacja i wycinka pozostałości dawnego parku, poza tym brak prac porządkowych, usuwania samosiewów. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i przywrócić układ historycznych ścieżek spacerowych częściowo czytelnych w terenie, uzupełnić nasadzenia alejowe.

Wiszary – dawny majątek dworsko-folwarczny z parkiem. Zachowała się aleja prowadząca od strony południa do cmentarza w Wiszarach obsadzona obustronnie lipami i dębami. Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem jest brak opiekuna dawnego cmentarza i zaniedbanie terenu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i uczynić w terenie dawną drogę na cmentarz.

Zabytkowa aleja lipowa dł. 50 m – jedyna pozostałość z całego historycznego założenia osadniczego w Stawku (dawny majątek Jesuiterhof). Ziemia nadana w XVII w. Jezuitom przez starostę sztumskiego, przypuszczalnie wcześniej było to siedlisko średniowiecznego folwarku Rehenhof. Nazwa Stawek pojawiła się dopiero w XIX w. w związku z układem wodnym dawnego majątku, w skład którego wchodził między innymi piękny staw, znany z opisów jeszcze w końcu l. 20. XX w. Układ obecnie nie istnieje, zachowała się jedynie wspomniana aleja lipowa. Zagrożenia i propozycje naprawcze: podstawowym zagrożeniem mogą być wypady starych drzew, prac porządkowych, usuwania samosiewów i usuwania posuszu. Należy utrzymać starodrzew w dobrej kondycji i uzupełnić wypady starych drzew nasadzeniami.

Zieleni w krajobrazie: aleje przydrożne – zachowany typ nasadzeń przydrożnych, choć nie wszystkie drogi zachowały starodrzew, ale także te z drzewostanem kilkudziesięcioletnim, młodym, mieszanym, są cenne pod względem zieleni krajobrazowej w historycznych układach drogowych:

- Jarzębina-Szkaradowo Szlacheckie DW525 - stara przydrożna aleja lipowa, częściowo wycięta po jednej stronie;
- Ryjewo-Mątkowskie Pastwiska-Szkaradowo Szlacheckie - długi odcinek drogi DW 252 – aleja lipowa, starodrzew, częściowo wypady starych drzew lub wycinka, nie uzupełnione;
- Ryjewo, ul. Grunwaldzka – historyczne przyuliczne nasadzenia drzew (lipy), typowe dla wnętrza małych miast i wsi – w Ryjewie częściowo zachowane, bardzo zdegradowany drzewostan, nieumiejętne przycinanie i ogławianie starych lip spowodowało ich obumieranie i wypady;
- Szkaradowo Szlacheckie-Szkaradowo Wielkie, do granicy gminy w stronę Gurcza, wzdłuż rzeki Liwy – stara droga, brukowana, obsadzona starodrzewem lipowym prowadząca prostopadle od DW 525 na południe (przystanek autobusowy przy moście na granicy wsi Mątkowskie Pastwiska i Szkaradowo Szlacheckie);
- Klecewko-Pułkowice DP3144G – współczesne (powojenne) nasadzenia przydrożne (klony, topole), charakter drogi z obsadzeniem alejowym zachowany, częściowo wypady drzew lub wycinka, nie uzupełnione;
- Pułkowice-Postolin; DP3144G – współczesne (powojenne) nasadzenia przydrożne (klony, topole), częściowo wypady drzew lub wycinka, nie uzupełnione;
- Straszewo-Klecewko DP3203G – bardzo ładna aleja mieszana, część drzew starych, dobrze zachowana;
- Watkowice-Trzciano na odcinku Watkowice-Straszewo Parcele 229096G – współczesne (powojenne) nasadzenia przydrożne (gatunki mieszane), częściowo wypady drzew lub wycinka, nie uzupełnione;

- Watkowice – Pierzchowice DP3142G – aleja mocno przerzedzona, długie odcinki gdzie brak drzew, istniejące obsadzenie składa się z dużej ilości młodych egzemplarzy, kilka starszych drzew (gatunki mieszane).

Zagrożenia: przebudowa i modernizacja sieci drogowej prowadząca do wycinania drzew, dewastacyjne „prace pielęgnacyjne” wykonywane przez niewykształconych wykonawców, co wpływa na pogorszenie stanu zdrowotnego drzew i naruszenia ich statyki, powiększanie powierzchni upraw poprzez przesunięcie granicy pól na odległość mniej niż 1m od linii drzew, obcinanie konarów od strony pól dla uzyskania pola manewru dla sprzętu rolniczego oraz uszkodzanie korzeni spowodowane przez ciężki sprzęt rolniczy, brak planowej gospodarki drzewostanem, zarówno wzdłuż modernizowanych dróg, jak również w przypadku uzupełnień starych nasadzeń (nowe nasadzenia często nie spełniają podstawowych wymogów, stosowany jest za młody materiał roślinny). W przypadku alei przydrożnych obligatoryjnie należy dokonać rozpoznania zasobu, jego zwaloryzowania oraz określenia form ochrony.

W wyniku tego rozpoznania powinno się opracować raport dotyczący alei przydrożnych na terenie województwa, nie tylko gminy Ryjewo. Badaniami należy objąć drogi krajowe, wojewódzkie i powiatowe. Na podstawie badań terenowych dokonać analizy form i stanu zachowania alei, zwaloryzować istniejący zasób oraz określić formy ochrony alei. W następstwie objąć ochroną prawną wskazane w raporcie aleje poprzez wpis do rejestru zabytków, tworzenie parku kulturowego obejmującego wybrane nasadzenia alejowe lub w formie ochrony krajobrazowej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Ochrona elementów o wartości kulturowej, nie objętych ochroną prawną powinna być podporządkowana niżej wymienionym działaniom:

- dla zespołów rezydencjonalnych: utrzymaniu jednej własności obejmującej tereny parku i grunty pod dworem oraz sam dwór, przywracaniu jedności władania, odstąpieniu od dalszych parcelacji,
- dla parków oraz układów zieleni w tym alei przydrożnych: utrzymaniu lub gdzie jest to możliwe odtworzeniu układu kompozycyjnego i jeśli istniał historycznie - hydrograficznego, pielęgnacji i konserwacji zieleni, uzupełnieniu ubytków i nowych nasadzeń wyłącznie na podstawie specjalistycznych dokumentacji, sukcesywnej likwidacji elementów kolizyjnych, zachowaniu i konserwacji historycznych elementów małej architektury np. ogrodzeń, bram itp.,
- dla cmentarzy przykościelnych i cmentarzy położonych poza obszarami zabudowy wsi: zakazie lokalizacji obiektów i urządzeń kolidujących z pierwotną funkcją, ochronie zachowanych elementów, uporządkowaniu i podkreśleniu symboliki miejsca, poprzez utrzymanie bądź uczytlnienie zachowanego układu dróg, alejek, kwater, ochronę nagrobków, krzyży, zachowanego drzewostanu, likwidację samosiejek, wyłącznie na podstawie specjalistycznego opracowania, możliwości tworzenia lapidariów,
- zalecanym postępowaniem jest kompleksowa rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych włączonych do stref konserwatorskich.

F. Pomniki i miejsca pamięci

Pomnik w Trzcianie upamiętniający zwycięstwo w bitwie pod Trzcianą 27 czerwca 1629 roku – jest to głaz narzutowy, na którym umieszczona została tablica marmurowa z napisem „1000-lecie Państwa Polskiego. Miejsce chwały i zwycięstwa oręża polskiego z okresu wojen szwedzkich. 27 czerwca 1629. Społeczeństwo Ziemi Sztumskiej. 19 czerwca 1966”. Znajduje się w centrum wsi, po północnej stronie na Orkusz. Tablica nieznanego autorstwa, wykonana w 1966 r. z inicjatywy mieszkańców Ziemi Sztumskiej. Okazją do honorowego upamiętnienia zwycięstwa były obchody 1000-lecia Państwa Polskiego.

Tablica ku czci zamordowanych przez hitlerowców w obozach koncentracyjnych trzech działaczy polonijnych pochodzących z Trzciana: Antoniego Pacera, Antoniego Lewickiego oraz Teofila Sadowskiego, z napisem: „1000-lecie Państwa Polskiego. Zasłużonym działaczom polonijnym zamordowanym przez hitlerowców w obozach koncentracyjnych. Antoni Pacer. Antoni Lewicki. Teofil Sadowski. W hołdzie mieszkańcy gromady Straszewo rok 1966”. Tablica wykonana z białego marmuru, o wymiarach 45 x 60 cm, zawieszona na elewacji Wiejskiego Domu Kultury, wykonana w

1966 r. z inicjatywy mieszkańców wsi Straszewo. Okazją do honorowego upamiętnienia zamordowanych były obchody 1000-lecia Państwa Polskiego.

Tablica poświęcona pamięci bł. ks. Władysława Demskiego o następującej treści: „Błogosławiony Władysław Demski. Kapłan, męczennik za wiarę i polskość Powiśla. Ur. 5 VIII 1884 Straszewo, zamęczony 26 V 1940 obóz konc. Sachsenhausen. Beatyfikowany 13 VI 1999 w Warszawie przez Jana Pawła II. 12 IX 1999 W hołdzie parafia Straszewo”. Tablica wykonana z czerwonego granitu, zawieszona na elewacji południowej kościoła p.w. Św. Katarzyny, wykonana z inicjatywy parafian w Straszewie.

Pomnik w Borowym Młynie upamiętniający dawną kuźnię i gospodę – jest to głaz narzutowy, na którym umieszczona została metalowa tablica z dwujęzycznym napisem: „W tym miejscu stała do końca XIX w. kuźnia i gospoda nazywana „Hammerkrug”. Młot kuźniowy był poruszany kołem wodnym. Gospodarzami gospody Hammerkrug nimerum 7 była rodzina Rodzina Schlottki / An dieser Stelle stand bis Ende 19.Jahrhunderts der „Hammerkrug” eine Schmiede und Wirtshaus. Der Schmiedehammer wurde mit der Wasserkraft der Bache angetrieben. Das Wirtshaus Hammerkrug No. 7 wurde zu dieser Zeit bewirtschaftet von der Familie Schlottki”. Tablica wykonana jest z mosiądzu, data i autor nieznany, pomnik usytuowany jest pomiędzy torami kolejowymi, Postolińską Strugą a drogą wojewódzką nr 607.

Tablica upamiętniająca miejsce świątyni w l. 1908-1909 o następującej treści: „Ten dom był świątynią katolicką w latach 1908-1909. Parafianie”. Tablica wykonana jest z szarego granitu i umieszczona została na zachodniej ścianie domu przy ul. Grunwaldzkiej 99 w Ryjewie, wykonana z inicjatywy parafian w Ryjewie.

5.2.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków znajdujące się na terenie gminy Ryjewo stanowią wyposażenie sakralne kościołów: rzymskokatolickiego, parafialnego p.w. Św. Katarzyny Męczennicy w Straszewie oraz rzymskokatolickiego, parafialnego p.w. Świętej Rodziny w Ryjewie. W kościele p.w. Św. Katarzyny Męczennicy w Straszewie znajduje się gotycka chrzcielnica z XV w., natomiast w kościele p.w. Świętej Rodziny w Ryjewie znajduje się wyposażenie sakralne w przeważającej części neogotyckie z pocz. XX w., w skład którego wchodzi ołtarze, ambona, chrzcielnica, konfesjonał, zespół ławek dla wiernych, obrazy Drogi Krzyżowej i prospekt organowy wraz z chórem i balustradą ołtarzową oraz barokowy obraz z XVIII w. przedstawiający Ukrzyżowanie.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

W gminie Ryjewo do rejestru zabytków wpisane jest jedno stanowisko archeologiczne – grodzisko wyżynne z okresu wczesnego średniowiecza, które znajduje się na terenie wsi Jałowiec. Położone jest w centrum wsi po północnej stronie drogi prowadzącej do Ryjewa. Przed 1945 r. stanowisko badał Waldemar Heym, następnie w 1960 r. badania prowadzone były pod kierownictwem Leona Łuki, a w 1969 r. – Mieczysława Haftki. Stanowisko położone było wówczas na dużym, piaszczystym wzniesieniu o wysokości około 4 m. W trakcie badań pozyskano fragmenty ceramiki, kafli, odłupki krzemienne i bryłki polepy. W 1969 r. stanowisko było zniszczone, a w 1988 r. nie istniało w 95 %¹⁴⁷. Obecnie teren stanowiska porasta las. Teren stanowiska został zniwelowany, grodzisko utraciło swoje walory zabytkowe. Stanowisko powinno zostać wykreślone z rejestru zabytków.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków dla obszaru gminy Ryjewo znajdują się 64 stanowiska (w tym jedno wpisane do rejestru zabytków), wśród nich 3 stanowiska znajdują się obecnie na terenie administracyjnym gminy Kwidzyn, są to: osada średniowieczna w Szadowskim Młynie oraz dwa siedemnastowieczne szańce w Janowie. Żadne ze stanowisk na terenie gminy Ryjewo nie jest objęte ochroną na podstawie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego - znajdują się na obszarach, dla których dotychczas nie sporządzono mpzp.

¹⁴⁷ M. Haftka, Karta ewidencyjna stanowiska archeologicznego, grodzisko wczesnośredniowieczne, Gdańsk 1988 r. (mps PWKZ Gdańsk);

Stanowiska te ujawniono w wyniku przeprowadzonej kwerendy archiwalnej i wydawnictw przed- i powojennych oraz w wyniku badań powierzchniowych.

Podczas badań powierzchniowych prowadzonych na obszarach AZP 21-46 i AZP 21-27 w 1986 r. pod kierownictwem Sławomira Marcysiaka na terenie gminy Ryjewo odkryto trzy stanowiska z okresu średniowiecza, w tym jedno z zabytkami z okresu nowożytnego oraz cztery obiekty o cechach kurhanów w Benowie. Do tej pory nie przeprowadzono badań wykopaliskowych na tych ostatnich. Cmentarzysko, które odkryto podczas orki w 1909 r. nie zostało odnalezione.

Na obszarze AZP 22-47 prowadzono badania powierzchniowe w 1979 r. pod kierownictwem Jana Michalskiego. Ujawniono wówczas dwie osady z okresu wpływów rzymskich, potwierdzono istnienie czterech szańców w XVII w., które powierzchniowo badał w 1978 r. Mieczysław Haftka. Natomiast nie odnaleziono dwóch z trzech znanych wcześniej kurhanów w Barcicach, które najprawdopodobniej zniszczone zostały w wyniku wydobywania żwiru. J. Michalski potwierdził istnienie jednego kurhanu o wymiarach 12 x 7,5 m, nieznacznie uszkodzonego. Do tej pory nie przeprowadzono tu badań wykopaliskowych.

Podczas badań powierzchniowych prowadzonych na obszarze AZP 22-48 w 1983 r. prowadzonych przez J. Kowalskiego na terenie gminy Ryjewo nie ujawniono nowych stanowisk, natomiast z kwerendy archiwalnej znanych było wówczas sześć stanowisk: siekierka z neolitu znaleziona w 1925 r., dzwonek z brązu z okresu wpływów rzymskich znaleziony przed I wojną światową, dwa toporki z neolitu znalezione w 1934 r., cmentarzysko grobów szkieletowych i grobów koni odkryte w 1936 r. Nie potwierdzono istnienia grodziska, na którym miał prowadzić badania w 1933 r. W. Heym.

Na obszarze AZP 23-46 badania powierzchniowe w 1985 r. prowadził S. Marcysiak, a w 1988 r. M. Haftka. W 1985 r. ujawniono na tym terenie tylko jedno stanowisko – ślad osadnictwa o nieustalonej chronologii. W 1988 r. M. Haftka potwierdził istnienie odkrytych przez siebie w 1978 r. dwóch szańców z XVII w. w Janowie (obecnie w gm. Kwidzyn) oraz przebadał teren grodziska we wsi Jałowiec – Budzyn opisanego powyżej. Ponadto z literatury znane były stanowiska i znaleziska luźne z okresu przedwojennego: topór kamienny z neolitu znaleziony w 1934 r., cmentarzysko o nieustalonej chronologii odkryte przypadkowo w 1933 r.

Podczas badań powierzchniowych prowadzonych na obszarze AZP 23-47 w 1985 r. pod kierownictwem Sławomira Marcysiaka na terenie gminy Ryjewo odkryto jedno stanowisko z fragmentami ceramiki wydatowanymi na wczesną epokę żelaza oraz na okres XIV-XV w.

Na obszarze 23-48 badania powierzchniowe w 1988 r. prowadził M. Haftka, a w 1992 r. M. Jonakowski. M. Haftka ujawnił dwa stanowiska – ślady osadnictwa z zabytkami z wczesnego średniowiecza. M. Jonakowski ujawnił 4 stanowiska – ślady osadnictwa z zabytkami z neolitu, IX-X w., XV w., z XVI-XVII w. Ponadto z literatury znane były stanowiska i znaleziska luźne: trzy siekierki kamienne z neolitu znalezione pod koniec XIX w., trzy rozcieracze do żaren o nieokreślonej chronologii z 1930 r. oraz stanowisko, gdzie prowadzono badania ratunkowe w 1934 r., w wyniku których odkryto osadę z okresu wpływów rzymskich oraz cmentarzysko z V w. n.e.

Podczas badań powierzchniowych prowadzonych na obszarze AZP 24-48 w 1984 r. przez S. Marcysiaka na terenie gminy Ryjewo zarejestrowano już istniejące jedno stanowisko – znalezisko luźne (odłupek kamienny) znalezione w 1980 r.

Analiza dotychczasowych wyników badań wskazuje, że człowiek pojawił się na tym terenie w neolicie (znaleziono toporki i siekierki kamienne, wióry krzemienne i odłupki oraz fragment drapacza), słabiej osadnictwo rozwijało się w okresie wpływów rzymskich – znaleziono jedynie cztery stanowiska z tej epoki w Barcicach, Watkowicach Małych i Trzcianie-Chojnie (fragmenty ceramiki, dzwonek brązowy, słupy drewniane – przypuszczalnie fragment palisady), niewiele znalezisk datowanych jest na wczesne średniowiecze i średniowiecze (grodzisko Jałowcu-Budzynie, pozostałości domostwa z narzędziami i ceramiką w Jałowcu, fragmenty ceramiki w Benowie, fragmenty ceramiki w Straszewie i Trzcianie), z epoki nowożytnej pochodzą umocnienia obronne – prawdopodobnie siedemnastowieczne szańce w Barcicach i Benowie.

Podczas badań prowadzonych w 2019 roku Stowarzyszenie Historyczne Marienwerder odnalazło ślady bitwy pod Trzcianą. Obecnie prowadzone są czynności mające na celu wpisanie tego obszaru do ewidencji zabytków archeologicznych.

Prowadzone do tej pory na obszarze gminy Ryjewo powierzchniowe badania archeologiczne są niewystarczające do pełnego poznania historii osadnictwa na tym terenie. Istotnym dla pełnego

obrazu jest wykonanie wyprzedzających ratowniczych badań archeologicznych przy cmentarzyskach w Benowie i Trzcianie, osadzie z okresu wpływów rzymskich w Chojnie oraz szańcach w Barcicach i Benowie.

5.2.6. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Ryjewo nie ma muzeów wpisanych do państwowego rejestru muzeów. W Szkole Podstawowej im. Mikołaja Kopernika w Ryjewie znajduje się Izba Tradycji, w której zgromadzone są przedmioty związane z dawną szkołą, domem, warsztatami rzemieślniczymi, są to m.in.: szkolne ławki i fartuszki, podręczniki z lat 60-tych i 70-tych XX wieku oraz sprzęt audiofoniczny i fotograficzny (wśród nich: gramofony, radia, płyty winylowe), maszyny do pisania, aparaty do zdjęć, sprzęt domowy i dawne pieniądze.

5.2.7. Dziedzictwo niematerialne

17 października 2003 r. w Paryżu sporządzono Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego¹⁴⁸. Polska stała się jej sygnatariuszem 8 lutego 2011 r. Jest to pierwszy międzynarodowy traktat, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenie jego rangi¹⁴⁹. Stanowi zachętę dla krajów świata do dostrzegania wagi tego dziedzictwa i do otaczania go opieką. Głównymi celami Konwencji jest:

- ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnianie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek,
- wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane,
- zapewnianie międzynarodowej współpracy i pomocy.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe przejawia się między innymi w następujących działaniach¹⁵⁰:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- praktyki społeczno-kulturowe,
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zachowanie niematerialnego dziedzictwa przyczynia się do zapewnienia społeczeństwu poczucia tożsamości i ciągłości kulturowej¹⁵¹.

Przyjęcie przez nasze Państwo w/w Konwencji powinno skutkować podjęciem na poziomie nie tylko rządu, ale też samorządów działań ochronnych i działań mających na celu podniesienie świadomości na temat znaczenia dziedzictwa niematerialnego i promowania działań edukacyjnych na rzecz tego dziedzictwa. Wypełnienie tych zobowiązań polegać powinno na tworzeniu spisów regionalnego niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz angażowaniu w proces jego identyfikacji i ochrony grup, wspólnot i jednostek z nim związanych, a także organizacji pozarządowych. Dlatego też Gmina Ryjewo powinna tworzyć ramy do działania oraz podejmować współpracę z instytucjami zajmującymi się działalnością kulturalną w celu badania, dokumentowania i propagowania dziedzictwa niematerialnego swojego regionu.

Gmina Ryjewo położona jest na Powiślu, które nie miało historycznie wytyczonych granic. Początkowo tereny te określane były mianem Pomezanii, później należały do państwa zakonu krzyżackiego, od 1525 r. należały do Prus Książęcych, a od 1701 - do rejencji Prusy Zachodnie (Westpreussen) w Królestwie Prus (później Cesarstwie Niemieckim). W latach 1918 - 1945 obszar dzisiejszej gminy Ryjewo należał do Prus Wschodnich w Niemieckiej Republice Weimarskiej, a

¹⁴⁸ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018);

¹⁴⁹ Wikipedia Wolna Encyklopedia, hasło: Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, https://pl.wikipedia.org/wiki/Konwencja_UNESCO_w_sprawie_ochrony_niematerialnego_dziedzictwa_kulturowego [strona Wikimedia, dostęp: 20.02.2020 r.];

¹⁵⁰ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego...;

¹⁵¹ Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe, oprac. Narodowy Instytut Dziedzictwa, UNESCO 2011, s. 3;

następnie III Rzeszy. Po 1945 r. leżał na terenie państwa polskiego w województwie gdańskim, po 1975 r. w województwie elbląskim, a po reformie administracyjnej w 1998 r. w województwie pomorskim. Brak jest także jednolitej nazwy opisującej region; teren ten określano jako część Warmii, Dolne Powiśle czy po prostu Powiśle. Ten ostatni termin po raz pierwszy pojawił się przy okazji plebiscytu w 1920 r. nazywanego plebiscytem na Warmii i Mazurach lub plebiscytem na Warmii, Mazurach i Powiślu¹⁵². Nazwę stworzył związek Polaków w Niemczech na potrzeby organizacji plebiscytu¹⁵³.

Zmiany terytorialne i administracyjne, którym podlegały te tereny od wczesnego średniowiecza po współczesność miały istotny wpływ na kształtowanie się materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które tworzyło kilka grup etnicznych, religijnych i kulturowych: począwszy od plemion pruskich, poprzez polskich osadników z ziemi chełmińskiej, Mazowsza i lewobrzeżnego Pomorza, niemieckich kolonistów (sprowadzonych przez Zakon Krzyżacki), członków gmin menonickich sprowadzanych od l. 30-tych XVI w. z północnych Niemiec i Niderlandów, Żydów (niewielka liczba) po osadników z Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej oraz z Polski centralnej i południowej sprowadzonych lub dobrowolnie tu osiadłych po 1945 r.

Duże zmiany pod względem etnicznym przyniósł ze sobą okres rozbiorów Polski: menonici ze względów religijnych i ekonomicznych masowo emigrowali do Rosji. W większości wsi na tym terenie dużą część stanowiła ludność mówiąca językiem niemieckim (około 60%), językiem polskim posługiwała się mniejsza grupa (około 40%)¹⁵⁴. Należy przypuszczać, że w okresie narastania antysemityzmu od l. 20-tych XX w. w III Rzeszy część Żydów opuściła te tereny¹⁵⁵. W 1945 r. większość niemieckojęzycznych mieszkańców opuściła te tereny, a na ich miejsce napłynęła w większości ludność wysiedlona z Wileńszczyzny, Grodzieńszczyzny, Podola, Polesia, Lwowa, Wołkowyska, Wołynia i innych części Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej, część ludności przybyła tu z własnej woli w poszukiwaniu lepszych warunków do życia z Polski centralnej i południowej (m.in. z województwa rzeszowskiego czy krakowskiego). W 1946 i 1947 r. nieliczni Niemcy, którzy pozostali na tych terenach zostali przymusowo uznani za Polaków.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe Powiśla opiera się na wielokulturowości – zarówno kultur minionych jak i napływowych, jest fundamentem do rozwijania tożsamości kulturowej mieszkańców gminy Ryjewo. Obszary, które stanowią podstawę dziedzictwa niematerialnego to:

- a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) sztuki widowiskowe (działalność społeczno-kulturalna zespołów regionalnych),
- c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

W chwili obecnej dziedzictwo Olędrow (Holędrow i Niemców wyznania menonickiego) uczynione jest przez szlak turystyczny „Śladami Mennonitów w Dolinie Kwidzyńskiej” przebiegający przez środkową i zachodnią część gminy (Ryjewo – Barcice - Jarzębina).

Umiejętności związane z wykonywaniem regionalnego haftu Powiśla są przekazywane dzięki działaniom Koła Gospodyń „Renawa” z Benowa. Działaczki tej lokalnej grupy zrealizowały warsztaty białego haftu i uszyły kilkanaście kompletów strojów regionalnych ozdobionych tego rodzaju haftem.

Szkoła Podstawowa w Ryjewie organizuje konkursy wiedzy o regionie (historii i zwyczajach).

Pamięć o dawnych mieszkańcach tych terenów upamiętniona została przez ustawienie tablicy pamiątkowej na dawnym cmentarzu ewangelickim w Ryjewie.

W 2011 r. w ramach programu „Kultura bliska” ukazała się książka pt. *Knafle, szneki, topki..., czyli mały słownik ziemi ryjewskiej* pod red. A. Koguciuk¹⁵⁶, w której zawarte zostały prace malarskie

¹⁵² Po krzyżackim rozboju, sygn. Twardy Mazur, w: *Gazeta Polska Dla Powiatów Nadwiślańskich*, 15.07.1920, Rok 1, Nr 89, s. 2; P. Chmura, Znaczenie ogólnoeuropejskie problemu przynależności Powiśla do Polski w: *Gazeta Polska Dla Powiatów Nadwiślańskich*, 24.07.1920, Rok 1, Nr 97, s. 1;

¹⁵³ M. Łukianow-Tukalo, M. Maciejewski, Pamięć Kresowian i o Kresach w kontekście przemian pamięci na Ziemach Zachodnich i Północnych Polski, w: *Opuscula Sociologica*, 2017, nr 2, s. 29;

¹⁵⁴ B. Łazowska, Statystyka na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim, w: *Wiadomości Statystyczne*, 2008, LXIII, Nr 5, s. 88;

¹⁵⁵ Można jedynie przypuszczać, że ci, którzy pozostali, zostali aresztowani po wypadkach nocy kryształowej w listopadzie 1938 roku. Ze względu na brak literatury przedmiotu trudno jest jednak prześledzić historię Żydów na omawianym terenie;

¹⁵⁶ *Knafle, szneki, topki..., czyli mały słownik Ziemi Ryjewskiej*, red. A. Koguciuk, Ryjewo 2011,

dzieci mieszkających na terenie gminy, ilustracje Katarzyny Drelich, zdjęcia z realizacji projektu, wyrażenia, słowa i anegdoty zebrane przez dzieci wśród rodzin i mieszkańców gminy Ryjewo. Publikacja ta, chociaż nie jest pozycją naukową, stanowi cenne źródło wiedzy na temat języka i kultury Powiśla.

W 2013 r. Gminna Biblioteka Publiczna w Ryjewie zrealizowała projekt „Co na strychu piszczy, czyli gdzie są nasze srebrne łyżeczki? – w poszukiwaniu ryjewskiej historii”. Składał się on z trzech części: poszukiwaniu „skarbu” przez miejscowe dzieci poprzez odkrywanie miejscowej historii, zorganizowaniu wystawy „Wieczność w pamięci trwa – Ryjewo” składającej się z fotografii i pamiątek, wydania publikacji „Ryjewo – historia i pamięć”.

W Kwidzynie, będącej stolicą powiatu, istnieją obecnie dwie organizacje, które kultywują pamięć o mieszkańcach Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej: Kwidzyńskie Koło Sybiraków (KKS) oraz Stowarzyszenie Kresowiaków w Kwidzynie (SKK). Mieści się tu również siedziba Towarzystwa Kulturalnego Ludności Niemieckiej Ojczyzna (Gesellschaft der Deutschen Minderheit „Vaterland“ in Marienwerder). Towarzystwo organizuje kursy językowe, angażuje się również w znalezienie miejscowym szkołom szkół partnerskich w Niemczech, razem z samorządami zajmuje się ochroną dziedzictwa kulturowego regionu.in. poprzez rewitalizację historycznych cmentarzy.

Z zachowanych niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego pozostały również nazwy geograficzne i historyczne, są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	nr rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków	obiekt	adres	miejsowość
1.	A-1016	09.11.1982 r.	zespół dworsko-parkowy wraz z domem zarządcy i ogrodzeniem	Watkowice Małe	Watkowice Małe
2.	A-1016	05.03.1993 r.	***	Watkowice Małe	Watkowice Małe
3.	A-1054	30.05.1984 r.	kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny	Straszewo	Straszewo
4.	A-1294	05.12.1989 r.	kościół parafialny p.w. Bł. Michała Kozala Biskupa i Męczennika	ul. Jana Pawła II 1	Ryjewo
5.	A-1366	29.05.1992 r.	zagroda (dom, stodoła, obora)	Mątowskie Pastwiska 30	Mątowskie Pastwiska
6.	A-1437	11.02.1994 r.	kościół p.w. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego wraz z plebanią; przyległym terenem cmentarnym i układem zieleni wysokiej	ul. Grunwaldzka 40	Ryjewo
7.	A-1451	12.04.1994 r.	kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z otaczającym cmentarzem i granitową chrzcielnicą	Benowo	Benowo
8.	A-1496	05.12.1994 r.	pastorówka - ob. przedszkole wraz z otaczającą działką z nasadzeniami zieleni wysokiej	ul. Grunwaldzka 56 (d.60)	Ryjewo
9.	A-1842	29.12.2008 r.	budynek mieszkalny nr 26 wraz z bramą, starodrzewem i częścią działki	Rudniki 26	Rudniki

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	miejsowość	obiekt	Adres	Nr	data wpisu
1.	Ryjewo	wyposażenie kościoła: ołtarze, ambona, chrzcielnica, konfesjonał, zespół ławek dla wiernych, obrazy Drogi Krzyżowej, prospekt organowy wraz z chórem i balustradą ołtarzową, barokowy obraz przedstawiający Ukrzyżowanie	kościół p.w. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego w Ryjewie	B-122 (d. nr w rej. woj. elbląskiego B-55/19/96)	09.09.1996 r.
2.	Straszewo	wyposażenie kościoła: chrzcielnica z XV w.	kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny w Straszewie	B-121 (d. nr w rej. woj. elbląskiego B-144/73)	16.01.1973 r.

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Nr rejestru zabytków	organ wpisujący do rejestru zabytków, nr i data decyzji	miejsowość	obiekt	chronologia
1.	C-115	Wojewódzki Konserwator w Gdańsku KI.IV/620/2428/70 z dnia 10.07.1970 r.	Jałowiec	grodzisko	Grodzisko wyżynne datowane na okres wczesnośredniowieczny położone w środku wsi na wysokiej, samotnej górze

5.3.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Ryjewo pokryte jest 0,031 ha. Na terenach tych nie występują obszary i obiekty zabytkowe. Dziedzictwo kulturowe gminy Ryjewo nie jest objęte zatem ochroną konserwatorską na podstawie zapisów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Na terenie gminy Ryjewo należy sporządzić miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla historycznego układu ruralistycznego wsi Ryjewo włączonego do gminnej ewidencji zabytków oraz dla obszarów wsi Barcice, Benowo, Jarzębina, Małowskie Pastwiska, Rudniki, Straszewo, Trzciano, Watkowice, Watkowice Małe, w tym szczególnie dla zespołu dworsko-parkowego w Watkowicach Małych.

Przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów, które ich nie posiadają, należy wprowadzić zapisy odnośnie zasad ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ustaleniach ogólnych planu należy wskazać zabytkowe obiekty i obszary:

- wpisane do rejestru zabytków, pomniki historii, parki kulturowe,
- zabytki budownictwa i architektury wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
- obszary wskazane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz ujęte w gminnej ewidencji zabytków, dla których należy ustalić strefy ochrony konserwatorskiej,
- wartości niematerialne, o których mowa w art. 6 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wymagające ochrony w planie (historyczne nazwy miejscowości, obiektów, placów, zespołów przestrzennych itp.).

Plan miejscowy powinien zapewnić:

- zachowanie i eksponowanie zasobu i walorów dziedzictwa kulturowego,
- ochronę walorów dziedzictwa kulturowego,

- kształtowanie harmonijnego, współczesnego krajobrazu kulturowego z uwzględnieniem uwarunkowań historycznych i regionalnych.

W planach należy wyznaczyć w zależności od potrzeb wynikających ze specyfiki miejsca strefy ochrony konserwatorskiej:

1. obszaru zabytkowego, w której określa się:
  - zakres ochrony wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego składających się na strukturę przestrzenną strefy,
  - zasady wprowadzania współczesnych elementów zagospodarowania w zabytkową strukturę przestrzenną,
  - ograniczenia i dopuszczenia w zagospodarowaniu,
2. otoczenia/ekspozycji zabytku, wyznaczana jest w sytuacji, gdy:
  - w decyzji o wpisaniu obiektu do rejestru zabytków nie uwzględniono otoczenia zabytku w rozumieniu art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a wymaga ono ochrony,
  - specyfika terenu wokół obiektu i obszaru zabytkowego przeznaczonego do ochrony w planie (ukształtowanie, zagospodarowanie, użytkowanie) wskazuje na taką potrzebę,
3. ochrony krajobrazu kulturowego.

5.3.5. Inne prawne formy ochrony

Pomniki Historii: na terenie gminy nie występują pomniki historii.

Parki kulturowe: na terenie gminy nie występują parki kulturowe. Projektowane jest utworzenie Park Kulturowy Ryjewski Zakątek Menonitów – celem utworzenia parku jest ochrona krajobrazu kulturowego ukształtowanego przez osadnictwo menonickie w zachodniej części gminy, w skład parku wchodziłyby wsie: Rudniki, Barcice, Szkaradowo Wielkie, Szkaradowo Szlacheckie, Mątowskie Pastwiska, Jarzębina, część Borowego Młyna, część Ryjewa, Jałowiec, część Benowa¹⁵⁷.

5.3.6. Zestawienie statystyczne zabytków wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	obiekt	ilość	ogólny stan zachowania
1.	budynki sakralne	4	dobry
2.	budynki mieszkalne	4	dobry, 1 budynek nie istnieje
3.	zespoły dworsko-parkowe	1	dobry
4.	zagroda	1	nie istnieje
5.	budynki gospodarcze	2	nie istnieją
6.	cmentarz przykościelny	2	dobry
7.	układ zieleni	3	dobry
8.	chrzcielnica	1	dobry
9.	brama	1	dobry

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna Ewidencja Gminy Ryjewo wykonana została w 2013 r. zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661 ze zm.).

W wojewódzkiej ewidencji zabytków jest 201 obiektów i zespołów zabytkowych, natomiast w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Ryjewo (GEZ) znajdują się 218 karty adresowe, gdzie na niektórych kartach znajdują się po dwa, trzy obiekty, co daje łącznie 239 zabytków, w tym są zarówno zabytki nieruchome (zespoły dworsko-parkowe, budynki mieszkalne, gospodarcze i inwentarskie, budynki użyteczności publicznej, zabytki techniki, cmentarze itd.) jak i zespoły ruralistyczne. Brak w gminnej ewidencji stanowisk archeologicznych.

Do GEZ należy włączyć następujące zabytki:

- Barcice 23, dom z budynkiem gospodarczym
- Barcice 27, dom,

¹⁵⁷ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowanie Przestrzennego Gminy Ryjewo, s. 76-77;

- Jarzębina, most nad kanałem,
- Jarzębina, wiadukt nad drogą DW607,
- Rudniki 30, dom,
- Rudniki, transformator, dz. 111,
- Ryjewo, ul. Grunwaldzka, transformator, dz. 520.

W Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Ryjewo ujęto 1 zespół ruralistyczny (XIX/XX w.), ponadto budynki mieszkalne, których zewidencjonowano 145, większa część tych obiektów pochodzi z pocz. XX w., wśród nich znajduje się 11 budynków mieszkalno-gospodarczych z dawnych zagród typu wzdłużnego i kąowego budowanych według tradycji olęderskich (najstarsza pochodzi z przełomu XVIII/XIX w., pozostałe z 2 poł. XIX i pocz. XX w.), 2 plebanie (z 2 poł. XIX w., 1910 r.) i pastorówka (ok. 1900 r.), organistówka (ok. 1910 r.). Kolejną grupę stanowią budynki gospodarcze (w tym spichlerze, obory, stodoły, budynki inwentarskie), których jest 25, w większości pochodzą one z pocz. XX w., są to budynki murowane, z wyjątkiem stodoł, które są wzniesione w konstrukcji drewnianej, szkieletowej opieranej deskami.

Obiekty sakralne w gminie Ryjewo reprezentują cztery świątynie: kościół p.w. św. Katarzyny w Straszewie z XIV w., z wieżą z 1819 r., kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Benowie z l. 1894-1895, kościół p.w. Bł. Michała Kozala w Ryjewie z l. 1894-1895, kościół parafialny pw. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego w Ryjewie z l. 1908-1909, ponadto 6 kapliczek przydrożnych typu wnękowego (najstarsza z 1854 r., pozostałe z pocz. XX w.).

Wśród zabytków sepulkralnych znajduje się 11 cmentarzy - najstarszy z XVIII w., pozostałe z pocz. XX w.: dwa ewangelickie w Benowie (jeden z nich przykościelny z pocz. XX w., drugi położony w pn.-zach. części wsi z k. XIX w.), ewangelicki w Borowym Młynie (pocz. XX w.), menonicki w Jarzębinie (z 2 poł. XIX w.), ewangelicki w Klecewku (pocz. XX w.), katolicki w Ryjewie (przy kościele p.w. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego z pocz. XX w.), katolicki w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej (pocz. XX w.), ewangelicki w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej (ok. 1885 r.), katolicki w Straszewie (przykościelny z XVIII w.), cmentarz menonicki w Barcicach (XIX w.), cmentarz ewangelicki w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej (k. XIX w.), cmentarz ewangelicki w Trzcianie (2 poł. XIX w.).

W grupie zabytków techniki znajduje się zespół cegielni z 1922 r., a także zabytki kolejnictwa: dwie nastawnie z pocz. XX w. i wiadukt kolejowy z 1883 r.

Zachowały się budynki szkół w Straszewie z pocz. XX w. – nadal pełnią one swoją funkcję oraz dawne szkoły w Borowym Młynie 22 z pocz. XX w., Pułkowicach 7 z k. XIX w., Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej 33 i Szkolnej 3 z pocz. XX w.

Dawne leśniczówki reprezentują trzy budynki z pocz. XX w.: w Ryjewie przy ul. Grunwaldzkiej 24, 116 i ul. Leśnej 1.

Z zespołów dworsko parkowych zewidencjonowano 2, wśród nich 2 dwory z pocz. XX w.: w Watkowicach i Watkowicach Małych.

Z zespołów historycznej, komponowanej zieleni do ewidencji włączona została aleja w Ryjewie z przełomu XIX/XX w. oraz 4 parki z zespołów dworsko-parkowych (jeden z XIX w., pozostałe z pocz. XX w.)

Ciekawą grupą zabytków są budynki dawnego kurortu z 1919 r. (wśród nich budynek administracyjny, stróżówka i 4 budynki mieszkalne) usytuowane w Ryjewie przy ul. Donimirskich 6.

Wśród innych zabytków włączonych do ewidencji zabytków gminy Sadlinki znalazły się trzy bramy z pocz. XX w. (jedna z zagrody w Rudnikach, dwie pozostałe z ogrodzeń przykościelnych).

5.4.1. Obiekty nieruchome w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	ulica	nr	Obiekt	rejestr zabytków
1.	Barcice		4-5	budynek mieszkalny z gospodarczym	
2.	Barcice		8	budynek mieszkalny	
3.	Barcice		8	budynek gospodarczy	
4.	Barcice		8	stodoła	

5.	Barcice		13	dom z budynkiem gospodarczym (w WEZ ¹⁵⁸ bn poz. 6)	
6.	Barcice		14 (d. 15)	dom z budynkiem gospodarczym (w WEZ nr 15)	
7.	Barcice		17	dom z budynkiem gospodarczym (w WEZ bn poz. 7)	
8.	Barcice		20 (d. 25)	dom z budynkiem gospodarczym (w WEZ nr 25 poz. 8)	
9.	Barcice		20a	budynek mieszkalny i gospodarczy	
10.	Barcice		26	dom	
11.	Barcice		32	dom z budynkiem gospodarczym	
12.	Barcice		33	dom z budynkiem gospodarczym	
13.	Barcice		71	budynek mieszkalny	
14.	Barcice		73	budynek mieszkalny	
15.	Barcice		79	budynek mieszkalny	
16.	Barcice		79	budynek gospodarczy	
17.	Barcice			cmentarz menonicki (I) położony za gospodarstwem nr 70	
18.	Barcice			cmentarz menonicki (II) przy drodze do ośrodka dla bezdomnych AGAPE	
19.	Benowo			kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa wraz z cmentarzem	A-1451
20.	Benowo			chrzcielnica granitowa	A-1451
21.	Benowo		12	budynek mieszkalny i budynek gospodarczy	
22.	Benowo		13	budynek mieszkalny	
23.	Benowo		54	budynek mieszkalny	
24.	Benowo		57	budynek mieszkalny i gospodarczy	
25.	Benowo		63	dom i budynek gospodarczy	
26.	Benowo		68	budynek mieszkalny	
27.	Benowo		76	dom z budynkiem gospodarczym (spichlerz 1945) (w WEZ bn poz. 25)	
28.	Benowo			cmentarz (na krańcu wsi)	
29.	Borowy Młyn		22	d. szkoła (budynek - Stowarzyszenie na rzecz Bezdomnych Dom Modlitwy „Agape”)	
30.	Borowy Młyn			cmentarz rodowy (na skraju lasu, ok. 50 km na zach. od zabudowań Borowego Młyna)	
31.	Borowy Młyn		9	dom	
32.	Jarzębina			cmentarz menonicki	
33.	Klecewko			dawna stajnia w zespole dworsko-folwarcznego	
34.	Klecewko			dawna obora w zespole dworsko-folwarcznego	
35.	Klecewko		6 d	budynek mieszkalny (d. mieszkanie stajennego w zespole dworsko-folwarcznym)	
36.	Klecewko		6 a,b,c	budynek mieszkalny i budynek gospodarczy (d. dom robotników folwarcznych w kolonii)	
37.	Klecewko		3 a,b	budynek mieszkalny – czworak (d. dom robotników folwarcznych w kolonii)	

¹⁵⁸ WEZ – wojewódzka ewidencja zabytków

38.	Klecewko		4 a,b	budynek mieszkalny i dwa budynki gospodarcze (d. dom robotników folwarcznych w kolonii)	
39.	Klecewko		2 a,b	budynek mieszkalny i budynek gospodarczy (d. dom robotników folwarcznych w kolonii)	
40.	Klecewko			park podworski	
41.	Klecewko			cmentarz ewangelicki	
42.	Mątowskie Pastwiska		30	zagroda (dom mieszkalny, stodoła, obora)	
43.	Mątowskie Pastwiska			spichlerz - naprzeciwko zagrody nr 30	
44.	Mątowskie Pastwiska		32	zagroda (budynek mieszkalny z oborą i stodołą)	
45.	Mątowskie Pastwiska		33	budynek gospodarczy	
46.	Mątowskie Pastwiska		k. 27	budynek gospodarczy - spichlerz	
47.	Pułkowice		4	budynek mieszkalny i budynek gospodarczy (stodoła)	
48.	Pułkowice		6	budynek mieszkalny (w WEZ nr 8 poz. 45)	
49.	Pułkowice		7	d. szkoła – połowa domu (PSP)	
50.	Pułkowice		21	gospodarstwo (budynek mieszkalny, dwa budynki gospodarcze, stodoła dREW.)	
51.	Pułkowice		22	budynek mieszkalny	
52.	Rudniki		10	budynek mieszkalny i dwa budynki gospodarcze	
53.	Rudniki		10	stodoła	
54.	Rudniki		17	dom i budynek gospodarczy	
55.	Rudniki		20	budynek mieszkalny	
56.	Rudniki		24	budynek mieszkalny	
57.	Rudniki		25	budynek gospodarczy	
58.	Rudniki		26	budynek mieszkalny wraz z bramą, starodrzewem i częścią działki 121/1	A-1842
59.	Rudniki		29	dom i budynek gospodarczy	
60.	Rudniki		33	dom	
61.	Rudniki		36	dom i budynek gospodarczy	
62.	Rudniki		37	dom i budynek gospodarczy	
63.	Rudniki		przy nr 17	kapliczka przydrożna (w WEZ poz. 59)	
64.	Rudniki		37	stodoła i budynek gospodarczy	
65.	Ryjewo			układ przestrzenny wsi Ryjewo	
66.	Ryjewo	Boczna	6	dom	
67.	Ryjewo	Donimirskich	3	budynek mieszkalny	
68.	Ryjewo	Donimirskich	6	portiernia – Dom Pomocy Społecznej	
69.	Ryjewo	Donimirskich	6	budynek administracyjny Domu Pomocy Społecznej „Słoneczne Wzgórze”	
70.	Ryjewo	Donimirskich	6	budynek mieszkalny (DPS pawilon B)	
71.	Ryjewo	Donimirskich	6	budynek mieszkalny (DPS pawilon C)	
72.	Ryjewo	Donimirskich	6	budynek mieszkalny (DPS pawilon D)	
73.	Ryjewo	Donimirskich	6	budynek mieszkalny (DPS pawilon	

				E)	
74.	Ryjewo	Donimirskich	7	dom	
75.	Ryjewo	Grunwaldzka	1	budynek mieszkalny	
76.	Ryjewo	Grunwaldzka	5	budynek mieszkalny i gospodarczy	
77.	Ryjewo	Grunwaldzka	24	dawna leśniczówka Biały Dwór	
78.	Ryjewo	Grunwaldzka	25	budynek mieszkalny	
79.	Ryjewo	Grunwaldzka	25a	budynek mieszkalny i gospodarczy	
80.	Ryjewo	Grunwaldzka	33	d. szkoła	
81.	Ryjewo	Grunwaldzka	34	budynek mieszkalny	
82.	Ryjewo	Grunwaldzka	35	budynek mieszkalno-gospodarczy	
83.	Ryjewo	Grunwaldzka	37	budynek mieszkalny	
84.	Ryjewo	Grunwaldzka	38	budynek mieszkalny (d. organistówka?)	
85.	Ryjewo	Grunwaldzka	40	kościół p.w. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego z przyległym terenem cmentarnym i układem zieleni wysokiej	A-1437
86.	Ryjewo	Grunwaldzka	40	plebania	A-1437
87.	Ryjewo	Grunwaldzka	40	budynek gospodarczy plebanii	
88.	Ryjewo	Grunwaldzka		cmentarz katolicki	
89.	Ryjewo	prostopadła do ul. Grunwaldzkiej		aleja - dawna droga	
90.	Ryjewo	Grunwaldzka	42	budynek mieszkalno-usługowy	
91.	Ryjewo	Grunwaldzka	43	budynek mieszkalny	
92.	Ryjewo	Grunwaldzka	45	budynek mieszkalny	
93.	Ryjewo	Grunwaldzka	52	budynek banku	
94.	Ryjewo	Grunwaldzka	53	budynek mieszkalny	
95.	Ryjewo	Grunwaldzka	56	dawna pastorówka (ob. przedszkole) wraz z otaczającą działką z nasadzeniami zieleni wysokiej	A-1496
96.	Ryjewo	Grunwaldzka	58	budynek mieszkalny	
97.	Ryjewo	Grunwaldzka	61	budynek mieszkalny	
98.	Ryjewo	Grunwaldzka	62	budynek mieszkalny	
99.	Ryjewo	Grunwaldzka	64	budynek mieszkalno-usługowy	
100.	Ryjewo	Grunwaldzka	73	budynek mieszkalny	
101.	Ryjewo	Grunwaldzka	74	budynek mieszkalny	
102.	Ryjewo	Grunwaldzka	82	budynek mieszkalny	
103.	Ryjewo	Grunwaldzka	90	budynek mieszkalny	
104.	Ryjewo	Grunwaldzka	93	budynek mieszkalny	
105.	Ryjewo	Grunwaldzka	94	budynek mieszkalny	
106.	Ryjewo	Grunwaldzka	99	budynek mieszkalny	
107.	Ryjewo	Grunwaldzka	100	budynek mieszkalny	
108.	Ryjewo	Grunwaldzka	102	budynek mieszkalny	
109.	Ryjewo	Grunwaldzka	104	budynek mieszkalny	
110.	Ryjewo	Grunwaldzka	116	dawna leśniczówka	
111.	Ryjewo	Grunwaldzka	119	budynek mieszkalny	
112.	Ryjewo	Grunwaldzka		cmentarz ewangelicki	
113.	Ryjewo	Jana Pawła II	1	kościół p.w. Bł. Michała Kozala Biskupa i Męczennika (d. ewangelicki)	A-1294
114.	Ryjewo	Kolejowa		budynek PKP - nastawnia Ry	
115.	Ryjewo	Kolejowa	2	budynek	
116.	Ryjewo	Kolejowa	3	budynek mieszkalny	
117.	Ryjewo	Kolejowa	5	budynek mieszkalny	
118.	Ryjewo	Kolejowa	7	budynek	
119.	Ryjewo	Kopernika	3	budynek mieszkalny	
120.	Ryjewo	Kopernika	4	budynek mieszkalny	

121.	Ryjewo	Kopernika	5	budynek mieszkalny	
122.	Ryjewo	Kopernika	6	budynek mieszkalny	
123.	Ryjewo	Kopernika	7	budynek mieszkalny	
124.	Ryjewo	Kopernika	8	budynek mieszkalny	
125.	Ryjewo	Kopernika	9	budynek mieszkalny	
126.	Ryjewo	Kopernika	11	budynek mieszkalny	
127.	Ryjewo	Kościelna	7	dom	
128.	Ryjewo	Kościelna	9	dom	
129.	Ryjewo	Kościelna	11	budynek mieszkalny	
130.	Ryjewo	Kościelna		budynek PKP - nastawnia Ry1	
131.	Ryjewo	Kościuszki	8	budynek mieszkalny	
132.	Ryjewo	Krzywa	1	budynek mieszkalny	
133.	Ryjewo	Krzywa	5	dom	
134.	Ryjewo	Leśna	1	dawna leśniczówka	
135.	Ryjewo	Leśna	2	dom	
136.	Ryjewo	Leśna	5	budynek mieszkalny	
137.	Ryjewo	Lipowa	2	budynek mieszkalny, poczta	
138.	Ryjewo	Lipowa	3	budynek mieszkalny	
139.	Ryjewo	Lipowa	4	budynek mieszkalny	
140.	Ryjewo	Lipowa	5	budynek mieszkalny i budynek gospodarczy	
141.	Ryjewo	Mątowska	2	budynek mieszkalny	
142.	Ryjewo	Polna	6	budynek mieszkalny	
143.	Ryjewo	Polna	8	budynek mieszkalny	
144.	Ryjewo	Różana	1	magazyn (d. punkt skupu GS)	
145.	Ryjewo	Różana	8	zespół budynków cegielni	
146.	Ryjewo	Słowiańska	b. nr	róg ul. Grunwaldzkiej i Słowiańskiej - dom	
147.	Ryjewo	Słowiańska	1	budynek mieszkalny	
148.	Ryjewo	Słowiańska	3	budynek mieszkalny	
149.	Ryjewo	Słowiańska	6	dom i budynek gospodarczy	
150.	Ryjewo	Słowiańska	13	budynek mieszkalny i gospodarczy	
151.	Ryjewo	Szkolna	b. nr	dom	
152.	Ryjewo	Szkolna	3	d. szkoła	
153.	Ryjewo	Szkolna	5	dom	
154.	Ryjewo	Szkolna	8	budynek mieszkalny	
155.	Ryjewo	Szkolna	12	budynek mieszkalny	
156.	Ryjewo	Szkolna	61	róg ul. Szkolnej i Grunwaldzkiej - dom	
157.	Ryjewo	Tartaczna	1	biuro tartaku	
158.	Ryjewo	Tartaczna	2	budynek mieszkalny	
159.	Ryjewo	Tartaczna	3	budynek mieszkalny	
160.	Ryjewo	Tartaczna	4	budynek mieszkalny	
161.	Ryjewo	Tartaczna	5	budynek mieszkalny	
162.	Ryjewo	Wiaduktowa		wiadukt kolejowy	
163.	Ryjewo	Wiaduktowa	2	dawna dróżnicówka (w WEZ dom bn – poz. 151)	
164.	Ryjewo	Wrzosowa	6	budynek mieszkalny w kolonii	
165.	Ryjewo	Wrzosowa	34	budynek mieszkalny w kolonii	
166.	Ryjewo	Wrzosowa	36	budynek mieszkalny w kolonii	
167.	Ryjewo	Wrzosowa	38	budynek mieszkalny w kolonii	
168.	Ryjewo	Wrzosowa	40	budynek mieszkalny w kolonii	
169.	Ryjewo	Wrzosowa	42	budynek mieszkalny w kolonii	
170.	Ryjewo	Wrzosowa	43	budynek mieszkalny w kolonii	
171.	Ryjewo	Wrzosowa	44	budynek mieszkalny w kolonii	
172.	Ryjewo	Wrzosowa	45	budynek mieszkalny w kolonii	
173.	Ryjewo	Wrzosowa	47	budynek mieszkalny w kolonii	
174.	Ryjewo	Wrzosowa	49	budynek mieszkalny w kolonii	

175.	Straszewo			kościół p.w. św. Katarzyny	A-1054
176.	Straszewo			cmentarz przykościelny	A-1054
177.	Straszewo			brama przy kościele	A-1054
178.	Straszewo		41	plebania (w WEZ poz. 182)	
179.	Straszewo		41	budynki gospodarcze przy plebanii: stodoła, stajnia z oborą	
180.	Straszewo			kapliczka przydrożna przed kościołem	
181.	Straszewo			dwór	
182.	Straszewo		14	park podworski	
183.	Straszewo		55	budynek szkoły	
184.	Straszewo		55	budynek gospodarczy szkoły	
185.	Straszewo		12	budynek mieszkalny	
186.	Straszewo		naprzeciwko nr 34 i 35	kapliczka przydrożna	
187.	Straszewo		35	budynek mieszkalny	
188.	Straszewo		36	budynek mieszkalny	
189.	Straszewo		48	budynek mieszkalny	
190.	Straszewo		68	budynek mieszkalny	
191.	Straszewo		69	budynek mieszkalny	
192.	Straszewo		74	budynek mieszkalny	
193.	Straszewo		74	budynek gospodarczy	
194.	Straszewo		77	budynek mieszkalny i budynek gospodarczy	
195.	Straszewo		obok nr 40	kapliczka przydrożna (w WEZ kapliczka przydrożna za kościołem – poz. 197)	
196.	Straszewo		40	budynek mieszkalny (w WEZ dom bn, ceglany za kapliczką przydrożną – poz. 198)	
197.	Straszewo		przy nr 68	kapliczka przydrożna z figurą św. Jana Nepomucena	
198.	Straszewo		b. nr	ob. Gminny Ośrodek Zdrowia (punkt lekarski)	
199.	Szkaradowo Szlacheckie		d. 5	dom	
200.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: dwór	
201.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: d. stajnia, ob. garaż	
202.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: park, aleja, zbiornik wodny	
203.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: d. duża obora	
204.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: d. mała obora	
205.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: obora	
206.	Watkowice			zespół dworsko-folwarczny: stodoła	
207.	Watkowice		6a,b	zespół dworsko-folwarczny: dawny dom robotników folwarcznych (w WEZ nr 2c – poz. 168)	
208.	Watkowice		3a,b	zespół dworsko-folwarczny: dawny dom robotników folwarcznych i budynek gospodarczy	
209.	Watkowice		7a,b	zespół dworsko-folwarczny: dawny dom robotników folwarcznych i budynek gospodarczy	
210.	Watkowice		8	dawny dom robotników folwarcznych	
211.	Watkowice Małe			zespół dworsko-parkowy wraz z	A-1016

				domem zarządcy i ogrodzeniem (pozostałości dawnego dworu – wieża, park, ogrodzenie, d. dom zarządcy)	
212.	Watkowice Małe			zespół dworsko-parkowy (dwór i park)	A-1016
213.	Watkowice Małe			zespół folwarczny: budynek gospodarczy (d. obora I)	A-1016
214.	Watkowice Małe			zespół folwarczny: budynek gospodarczy (d. obora II)	A-1016
215.	Watkowice Małe			zespół folwarczny: budynek gospodarczy (d. mleczarnia/magazyn pasz)	A-1016
216.	Watkowice Małe		3	d. dom robotników folwarcznych	
217.	Watkowice Małe		4ab	d. dom robotników folwarcznych	
218.	Watkowice Małe		5ab	d. dom robotników folwarcznych	

5.4.2. Stanowiska archeologiczne w wojewódzkiej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Nr stan.	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Nr ob. AZP; nr st.
1.	Janowo (ob. gm. Kwidzyn)	1	szaniec obronny	okres nowożytny	23-46;17;
2.	Janowo (ob. gm. Kwidzyn)	2	szaniec obronny	okres nowożytny	23-46;18;
3.	Barcice	1	cmentarzysko kurhanowe	epoka nieokreślona	22-47;1;
4.	Barcice	2	osada	okres nowożytny	22-46;1;
5.	Barcice	3	szaniec obronny	okres nowożytny	22-46;2
6.	Barcice	4	śląd osadnictwa	pradzieje	22-46;3
7.	Barcice	5	osada	okres wpływów rzymskich	22-47;2
8.	Barcice	6	osada?	okres wpływów rzymskich	22-47;3
9.	Barcice	7	osada	okres wpływów rzymskich	22-46;4
10.	Barcice	8	osada	okres wpływów rzymskich	22-46;5
11.	Barcice	9	szaniec obronny	okres nowożytny	22-46;7;
12.	Barcice	10	szaniec obronny	okres nowożytny	22-46;8;
13.	Barcice	11	szaniec ziemny	okres nowożytny	22-47;9;
14.	Barcice	12	szaniec obronny	okres nowożytny	22-47;10;
15.	Barcice	13	szaniec obronny	okres nowożytny	22-47;11;
16.	Barcice	14	szaniec obronny	okres nowożytny	22-47;12;
17.	Benowo	1	folwark; relikty architektury murowanej; osada	późne średniowiecze; okres nowożytny; średniowiecze	21-46;2;
18.	Benowo	2	cmentarzysko kurhanowe?	epoka nieokreślona	21-47;27;
19.	Benowo	3	osada; śląd osadnictwa	średniowiecze; okres nowożytny	21-46;1;
20.	Benowo	4	osada	średniowiecze	21-46;3
21.	Benowo	5	cmentarzysko?	epoka nieokreślona	21-46;9;
22.	Jałowiec	1	osada	późne średniowiecze	23-46;14;
23.	Jałowiec	2	śląd osadnictwa	epoka nieokreślona	23-46;1;
24.	Jałowiec	3	śląd osadnictwa	neolit	23-46;15;
25.	Jałowiec	4	cmentarzysko?	epoka nieokreślona?	23-46;16;
26.	Montowskie Pastwiska	1	cmentarzysko	epoka nieokreślona	22-46;6;
27.	Straszewo	1	śląd osadnictwa; śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza; średniowiecze	23-47;6;

28.	Straszewo	2	śląd osadnictwa	neolit	23-48;1;
29.	Straszewo	3	śląd osadnictwa; śląd osadnictwa	neolit; okres nowożytny	23-48;2;
30.	Straszewo	4	śląd osadnictwa	późne średniowiecze	23-48;11;
31.	Straszewo	5	śląd osadnictwa	neolit	23-48;12;
32.	Straszewo	6	śląd osadnictwa	neolit	23-48;13;
33.	Straszewo	7	śląd osadnictwa	neolit	23-48;14;
34.	Trzciano	1	osada obronna?; cmentarzysko	okres wpływów rzymskich; wczesna epoka żelaza	23-48;5;
35.	Trzciano	2	śląd osadnictwa; śląd osadnictwa	neolit?; średniowiecze	23-48;3;
36.	Trzciano	3	śląd osadnictwa; śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze; późne średniowiecze	23-48;4;
37.	Trzciano	4	znalezisko luźne	epoka nieokreślona	23-48;10;
38.	Trzciano	5	znalezisko luźne	neolit	nn
39.	Trzciano	6	znalezisko luźne	neolit	nn
40.	Trzciano	7	znalezisko luźne	neolit	nn
41.	Trzciano	8	znalezisko luźne	neolit	nn
42.	Benowo-Wygoda	1	cmentarzysko	wczesny i środkowy okres lateński	21-46;7;
43.	Benowo-Wygoda	2	śląd osadnictwa	epoka nieokreślona	21-46;8;
44.	Benowo-Wygoda	3	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;25;
45.	Benowo-Wygoda	4	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;18;
46.	Benowo-Wygoda	5	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;19;
47.	Benowo-Wygoda	6	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;20;
48.	Benowo-Wygoda	7	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;21;
49.	Benowo-Wygoda	8	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;23;
50.	Benowo-Wygoda	9	szaniec obronny	okres nowożytny	21-46;24;
51.	Szadowo Górne	1	znalezisko luźne	epoka nieokreślona	24-48;2;
52.	Szadowski Młyn (ob. gm. Kwidzyn)	1	osada	średniowiecze	24-48;1;
53.	Watkowice Małe	1	znalezisko luźne	neolit	22-48;9;
54.	Watkowice Małe	2	grodzisko?	okres nowożytny	22-48;10;
55.	Watkowice Małe	3	znalezisko luźne	okres wpływów rzymskich	22-48;11;
56.	Watkowice Małe	4	cmentarzysko	epoka nieokreślona	22-48;12;
57.	Watkowice Małe	5	znalezisko luźne	neolit	22-48;14;
58.	Watkowice Małe	6	znalezisko luźne	neolit	22-48;15;
59.	Jałowiec	1	osada	późne średniowiecze	nn
60.	Jałowiec	2	śląd osadnictwa	epoka nieokreślona	nn
61.	Jałowiec	3	śląd osadnictwa	neolit	nn
62.	Jałowiec	4	cmentarzysko?	epoka nieokreślona?	nn
63.	Klecewko	1	cmentarzysko ciałopalne?	wczesny okres wpływów rzymskich	nn
64.	Ryjewo	1	cmentarzysko	wczesna epoka żelaza	nn

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

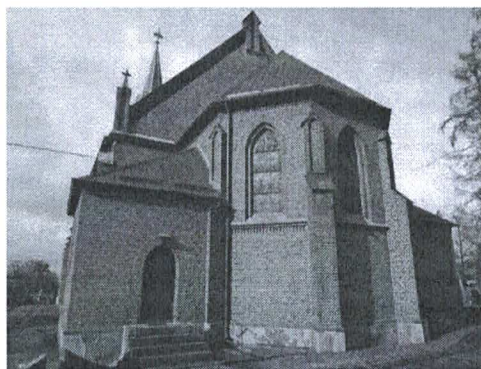
5.5.1. Zabytki archeologiczne

Najbardziej wartościowymi stanowiskami archeologicznymi z terenu gminy są cmentarzyska w Benowie i Trzcianie. Cmentarzysko w Benowie stanowi prawdopodobnie jedyne cmentarzysko wczesnośredniowieczne na terenie gminy. Cmentarzysko w Trzcianie z okresu rzymskiego i okresu wędrówek ludów jest znanym z literatury archeologicznej naukowym fenomenem, którego pełne rozeznanie rzuciłoby nowe światło na bardzo słabo poznaną na ziemiach polskich kulturę społeczeństw okresu wędrówki ludów. Oba stanowiska nie zostały do tej pory w pełni rozpoznane, wymagają weryfikacji w postaci przeprowadzenia badań terenowych. Cennymi poznawczo są z pewnością szanse w Barcicach i Benowie, które włączone do szlaków turystycznych będą niewątpliwą atrakcją wycieczek pieszych, rowerowych, konnych i in.

W 2019 roku podczas badań prowadzonych przez Stowarzyszenie Historyczne Marienwerder odnalezione zostały ślady bitwy pod Trzcianą, badania te należałoby w przyszłości rozszerzyć, aby zweryfikować wyniki badań.

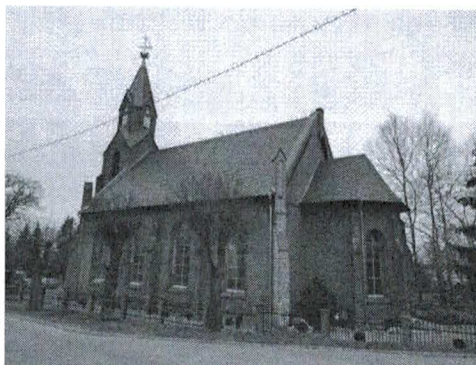
5.5.2. Obiekty nieruchome

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa otaczającym cmentarzem w Benowie, został wzniesiony w latach 1881-1886 w stylu neogotyckim. Usytuowany w południowej części zachodniej stronie drogi do Ryjewa, w otoczeniu cmentarza. Orientowany, murowany z cegły, na kamiennej podmurówce. Posadowiony na planie wydłużonego prostokąta z pięciobocznym, węższym prezbiterium, z dwiema zakrystiami po bokach i kwadratową wieżą od zachodu; przy północnej nawy prostokątna kruchta; całość oszkarpowana dwuuskokowymi przyporami. Elewacje boczne wysokie, okna wysokie, ostrołukowe w profilowanych ościeżach; analogiczne, w zakrystiach niższe. Fasada jednoosiowa z wejściem w ostrołukowym portalu flankowanym sterczynami; portal w profilowanych ościeżach, zwieńczony formą wimpergi. Wieża trójkondygnacyjowa; dolna kondygnacja rozczłonowana systemem blend zamkniętych gzymsem koronującym; całość wieńczy ośmioboczny, stromy hełm z kwiatonem. Wnętrze trójnawowe, przykryte sklepieniem krzyżowo-żebrowym, w prezbiterium wspartym na słupkach przechodzących w półkolumny o kompozytowych głowicach. Korpus nakryty wysokim dachem dwuspadowym krytym łupkiem, prezbiterium dachem pięciopłóciowym, zakrystie daszkami pulpitowymi krytymi blachą. Cmentarz przykościelny usytuowany na nieregularnej działce zbliżonej kształtem do trapezu. Założony przypuszczalnie w momencie erygowania kościoła. Nagrobki lokowane rzędowo i orientowane. Przeważają obudowy skrzynkowe, poza tym występują cztery krzyże i jedno obejście z ozdobnej kraty. Zachowany drzewostan tworzą lipy i nieliczne kasztanowce i żywotniki na granicach działki. Przed kościołem obok głównego wejścia znajduje się granitowa gotycka chrzcielnica z dekoracją pasową. Zespół kościoła w Benowie jest przykładem jednorodnego, neogotyckiego założenia sakralno-sepulkrального i podlega ścisłej ochronie konserwatorskiej.

wraz z
wsi, po
jego
ścianie

Kościół pw. Bł. Michała Kozala Biskupa i Męczennika ul. Jana Pawła II w Ryjewie, jest wieczny kościół poewangelicki, w stylu neogotyckim, ceglany, nietynkowany, posadowiony jest w centrum wsi przy głównej wiejskiej - ul. Grunwaldzkiej, na działce pomiędzy wolnostojącą zabudową wiejską. Na kościelnej znajduje się także dawna pastorówka wpisana do rejestru zabytków osobną decyzją) budynek szkoły ewangelickiej (nie ujęty w decyzji). Kościół jest orientowany, odsunięty od głąb działki, wokół kościoła zieleń wysoka. Obiekt wzniesiono na planie prostokąta z dostawioną od zachodu wieżą. Od wchodu trójboczne prezbiterium z pomieszczeniem zakrystii. Kościół kryty dachem dwuspadowym o pierwotnym pokryciu łupkiem bitumicznym. Elewacje wzdłużne oraz prezbiterium oszkarpowane przyporami dwuuskokowymi. Dekorację elewacji stanowi fryz z kształtek obiegający całą budowlę na wysokości okapów. Wnętrze jednoprzestrzenne z emporą drewnianą wspartą na słupach drewnianych, nakryte pozorną kolebką, w którą wbudowana mniejsza analogicznie kolebka przykrywająca przestrzeń pomiędzy emporami. Prezbiterium przykryte pozornym sklepieniem gwiazdzystym. Teren przykościelny założony został jako cmentarz – nigdy nie zrealizowany. Obsadzenie stanowią lipy oraz zachowane fragmenty żywopłotu. Na południe od prezbiterium znajdują się dwie okazałe topole białe.

to XIX-
drodze
działce
(także
oraz
ulicy w

Dom mieszkalny przy ul. Grunwaldzkiej 60 w Ryjewie został wzniesiony 1900 r. jako pastorówka przy nowo wybudowanym kościele ewangelickim, w stylu eklektycznym z elementami neogotyku. Murowany z cegły z tynkowanymi blendami i fryzami płycinowymi. Wolnostojący, zbudowany na prostokąta z ryzalitem od północy, po dobudowaniu współczesnego aneksu kuchni od północnego wschodu, ryzalit został wtopiony w aneks. Od zachodu, przy narożniku drewniana, prostokątna weranda. Budynek o urozmaiconej od południa część dwukondygnacyjowa ze sterczynowymi szczytami, nakryta dachem dwuspadowym, od północy przylega poprzeczna część dwukondygnacyjowa z dachem dwuspadowym. Od wschodu i zachodu przy szczytach połączenie dachowe przedłużone

licowej,
planie
ten
bryle,

na parterowe części budynku. Elewacja południowa, frontowa, wejściowa, kalenicowa, dwukondygnacyjowa, czteroosiowa; otwór drzwi wejściowych zwieńczony łukiem ostrym, okna zamknięte odcinkowo, w partii piętra flankowane wąskimi tynkowanymi blendami. Artykulację poziomą tworzy płycinowy fryz między kondygnacyjowy i kostkowy fryz koronujący. Elewacja północna częściowo przesłonięta nowym aneksem kuchennym, dwuczęściowa: dwukondygnacyjowy, dwuosiowy szczyt schodkowy ze sterczynami i parterowy fragment z jednym wąskim oknem. Zachodnia, szczytowo-kalenicowa, niesymetryczna z przylegającą do dwukondygnacyjowego szczytu schodkowego werandą i trójosiową częścią parterową z fryzem płycinowym pod okapem. Wschodnia z dobudowanym aneksem kuchennym w narożniku płn.-wsch. nakrytym przedłużoną połączeniem dachową, do którego przylega parterowa część elewacja z drzwiami gospodarczymi oraz dwukondygnacyjowy jednoosiowy szczyt schodkowy ze sterczynami i poziomą artykulacją za pomocą fryzów płycinowych. Wnętrze budynku zachowane bez większych przekształceń, dwutraktowe z podkalenicowym korytarzem na osi podłużnej, układ pomieszczeń w trakcie zachodnim amfiladowy. Zachowana stolarka okienna i drzwiowa oraz dwa stiukowe plafony na sufitach. Przy elewacji północnej budynku rośnie okazały dąb szypułkowy, a przy ogrodzeniu północnym szpaler lip i sosen. Za budynkiem rozciąga się rozległy parter trawiasty, pomiędzy ulicą a przedszkolem rozlokowano plac zabaw i kwietniki.

Dom mieszkalny - dawna pastorówka pełniąca funkcje przedszkola jest przykładem eklektycznej architektury z początku wieku z elementami neogotyku, dobrze zachowanej pomimo powiększenia jej o aneks kuchenny, który został dostosowany do harmonijnej bryły. Ze względu powyższe, oraz zachowany układ wnętrza, stolarkę okienną, drzwiową i sztukaterie jako dobro kultury podlega ścisłej ochronie konserwatorskiej wraz z otaczającą go działką z nasadzeniem zieleni wysokiej.

Kościół pw. Św. Rodziny i Przemienienia Pańskiego z plebanią, cmentarzem i zielenią wysoką, ul. Grunwaldzka 40 w Ryjewie w neogotyckim, zbudowany w latach 1908-1909 r. obrzeżu wsi, na sztucznie utworzonym tarasie na wzgórzu. Kościół murowany z cegły, na kamiennej podmurówce. Orientowany, na wydłużonego prostokąta z prostokątnym prezbiterium flankowanym z dwóch stron prostokątnymi zakrystiami, z kwadratową na osi środkowej elewacji południowej i kwadratową wieżą od strony zachodniej z przylegającymi od południa trójbocznym pomieszczeniem z klatki schodowej. Całość oszkarpowana przyporami dwuuskokowymi. Elewacja frontowa dwuosiowa z ostrołukowym oknem na osi północnej i wieżą na osi środkowej. Wieża jest trójkondygnacyjowa kondygnacje oddzielone ząbkowanymi gzymasami. Na osi portal schodkowy, ostrołukowy ozdobiony sterczynami. Elewacje boczne pięciosioowe, zwieńczone ceglany gzymsem podokapowym. Okna wysokie, ostrołukowe, w profilowanych ościeżach, wypełnione witrażami. Elewacje boczne prezbiterium w dolnej części zasłonięte zakrystiami, wyżej trzy okna ostrołukowe ze środkowym wyższym i szerszym, nad nimi tynkowany pas muru zamknięty u góry ząbkowanym gzymsem. Elewacja szczytowa w dolnej części gładka, w górnej rozczłonkowana rzędem blend, zamknięta gzymsem uskokowym z ząbkowaniem, zwieńczona trójkątnym szczytem z blendami. Zakrystie jednoosioowe, z ostrołukowym wejściem, ściany szczytowe dwuosioowe, okna w ostrołukowej, uskokowej wnęce. Kruchta oszkarpowana na narożach z małymi okienkami w elewacjach bocznych. Wnętrze trójnawowe, halowe, z wydzielonym, prostokątnym prezbiterium, nakryte sklepieniem gwiaździstym, podpartym dwoma rzędami ośmiobocznych filarów. Kościół przykryty dwuspadowym dachem krytym holenderką, zakrystie - dachami pulpityowymi. Wieża zwieńczona sygnaturką w formie pinakla krytego blachą.

stylu
na
zbozcu

planie

dwiema
kruchta

Po południowej stronie kościoła znajduje się budynek plebanii z 1910 r. Budynek jest murowany z cegły, podpiwniczony, na kamiennej podmurówce, podparty od zachodu siedmioma betonowymi przyporami. Ma rzut prostokąta z pseudoryzalitem wejściowym na osi w elewacji wschodniej. Elewacja zachodnia jest dwupoziomowa, sześćosioowa, zwieńczona pięciosioowym szczytem z blendami. Elewacja wschodnia jest siedmioosioowa z pseudoryzalitem na osi mieszczącym wejście z ostrołukową wnęką. Elewacja północna jest ślepa, południowa jednoosioowa, szczyty trójosioowe, rozczłonkowane blendami, zwieńczone sterczynami w narożach. Wnętrze plebanii jest dwutraktowe, zachowane w stanie nienaruszonym. Budynek nakryty dachem dwuspadowym z dachówka holenderką. Przy kościele, po wschodniej stronie w czasie budowy kościoła założono cmentarz, powiększony po 1945 r. w kierunku wschodnim.

Cmentarz pierwotnie był prostokątny w rzucie, z dwoma prostopadłymi alejami, obecnie po przedłużeniu posiada kształt zbliżony do czterech kwadratów z aleją podłużną na osi wschód-zachód i poprzeczną utrzymaną w dotychczasowym miejscu oraz obsadzeniami na granicach. Drzewostan stanowią lipy (obie aleje) i świerki na granicach cmentarza oraz młodsze nasadzenia brzozy, tui, dębu i klonu. Zachowała się znaczna liczba starych nagrobków w postaci niskich steli z kamienia i lastrico, krzyży na postumencie i obudów grobowych typu skrzynkowego z lastrico. Zespół kościoła w Ryjewie wraz z plebanią i cmentarzem jest przykładem jednorodnego neogotyckiego założenia sakralno-sepulkranego.

Zespół dworsko-parkowy wraz z domem zarządcy i ogrodzeniem w Watkowicach powstał w k. XVIII w. W 1894 został poddany generalnej przebudowie. W 1910 r. wykonano elewacyjne oraz dobudowano wieżę widokowo-wodociągową ze zbiornikiem wodnym. Budynek murowany z cegły, na kamiennej podmurówce, usytuowany na stoku opadającym w kierunku wschodnim do parku. Budynek tynkowany, dachem mansardowym z dachówki holenderki. Parterowy, z mieszkalnym poddaszem, podpiwniczony. Wnętrza dwutraktowe, stropy drewniane, stolarka okienna oryginalna, drzwi drewniane, ramowo-płycinowe. Od zachodu na osi umieszczony jest ganek murowany, od wschodu taras z zejściem do parku. W szczytowym ryzalicie wejściowym (przywiezowym) znajduje się drugi ganek. Dekorację budynku stanowią gzymsy podokapowe oraz woluty w szczycie północnym. Park krajobrazowy w Watkowicach Małych został założony na przełomie XVIII/XIX w., związany jest kompozycyjnie z dworem. Założenie zajmuje obszar 12 ha, z czego park – 7 ha w części wschodniej założenia. Kompozycja parku luźna, najstarszy drzewostan znajduje się na wschód od dworu. Przez park przepływa struga wodna w niewielkim parowie, w części centralnej przechodzi w staw z dwoma wyspami. W parku występują pomnikowe okazy buków (4 szt.) dębów (3 szt.), lip (3 szt.), żywotnik olbrzymi (1 szt.) oraz odmiany drzew pochodzenia obcego: skrzydłorzech, kasztanowiec biały, dąb fastigiata, buk czerwolistny. W granicach założenia znajdują się następujące budynki: dom zarządcy z pocz. XX w. oraz ogrodzenie od str. Płn. I zach., murowane z przęsłami z kutych prętów żelaznych. Park dworski wraz z budynkiem zarządcy i zachowanym ogrodzeniem ze względu na dobrze zachowany drzewostan, ciągi wodne i komunikacyjne oraz ogólna kompozycję i walory krajobrazowe wraz z zabytkowym dworem podlega ścisłej ochronie konserwatorskiej.

Małych
roboty
dworu
pokryty

Budynek mieszkalny z bramą i starodrzewem

Rudnikach nr 26, wzniesiony w 1903 r na starszego, wchodzący pierwotnie w skład dużej zagrody. Budynek jest położony na działce porośniętej starodrzewem (buk czerwolistny i lipy), wjazd na posesję znajduje się po stronie (brama na ceglanych słupkach). Usytuowany na na fundamencie z ciosanego kamienia uzupełnionego cegłą. Budynek drewniany, w konstrukcji zrębowej szalowanej deskami w elewacji poziomo, a szczytach oszalowanych pionowo. Budynek założono na planie prostokąta, z gankiem ze schodami po stronie wschodniej. Zachowały ślady po drugim ganku w elewacji frontowej. Pierwotny układ wewnątrz – dwutraktowy z sienią przelotową przesuniętą z osi głównej na płn. oraz wielką izbą, a także cała bryła oraz kompozycja elewacji – zachowane. Budynek kryty dachem dwuspadowym z dachówki ceramicznej, z dwuosiowa wystawką od frontu o odrębnym dachu dwuspadowym ustawionym szczytowo. Elewacje mają kompozycję symetryczną i osiową, wysoki cokół z kamienia zakończony jest kamienną odsadzką, a naroża elewacji oszalowane poziomo deskami ujęte są w deskami pionowymi, imitującymi tokańskie pilastry. Strefa poddasza posiada dekoracyjnie wycięte zakończenia desek i listew. W wierzchołku szczytu umieszczono ażurową snycerską dekorację z ornamentu roślinnego z datą 1903. Podobna dekoracja (niepełna) zachowała sw szczytach bocznych. Budynek nr 26 w Rudnikach to jeden z ostatnich przykładów budownictwa typowego dla wsi menonickiej w tym regionie, ukształtowanego jeszcze w XVIII w, a kultywowanego aż do XX w.

w
miejscu

dwie
płd.,
terpie,

obrzebie

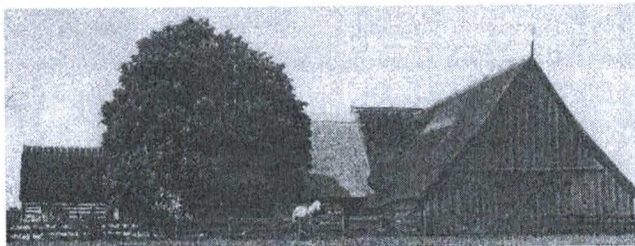
Kościół pw. Św. Katarzyny z XIV-XVI w. z wieżą w Straszewie (z 1819 r.) jest położony w centrum wsi na znacznym wzniesieniu, w otoczeniu cmentarza z występującym

nowa

drzewostanem. Kościół na zrębie średniowiecznych murów, wzniesiony z kamienia polnego (w dolnych partiach ścian) oraz cegły. Wyprawy tynkowe. Kryty dachami dwuspadowymi, dachówką holenderką. Szczyty korpusu nawowego są szachulcowe, czterokondygnacyjna wieża murowana z cegły, kryta dachem namiotowym z blachy. Kościół salowy, orientowany, od wschodu dostawione węższe prezbiterium, zamknięte wielobocznie. Od południa dostawiona do korpusu nawowego kruchta. Otwory okienne zamknięte łukami odcinkowymi. W miejscu okna elewacji wschodniej prezbiterium wnęka z rzeźbą matki Boskiej. Gzyms podokapowy opasuje wszystkie elewacje. Więźba dachowa w konstrukcji mieszanej, ze storczykiem. Na wschodnim szczycie nawy wieloboczna drewniana sygnaturka. Otwory w wieży triforialne na drugiej i czwartej kondygnacji. Otwory te u podstawy są prostokątne, w zamknięciu ostrołukowe z żaluzjami drewnianymi. Drzwi wejściowe w wieży w ostrołukowym portalu. Wejście na teren kościoła prowadzi przez cmentarz, który zamyka trójdzielna ostrołukowa brama. W części środkowej bramy – w zwieńczeniu znajduje się drewniana grupa ukrzyżowania. W płd.-wsch. narożniku cmentarza znajduje się neogotycka kaplica. Cały teren cmentarza porasta starodrzew.

Zagroda nr 30 w Mątowskich Pastwiskach obecnie nie natomiast formalnie figuruje w zabytków. Zagroda została w ostatniej ćwierci XVIII w. Usytuowana na prostokątnej odległości ok. 250 m. od szosy i Pastwy do Ryjewa. W części zabudowania mieszkalne i gospodarcze pod jednym dachem tworzące zagrodę w kształcie litery L, w części przy drodze – wolnostojący dom dla robotników. Brama wjazdowa

istnieje, rejestrze wzniesiona

działce, w z Jarzębiny pñ. Parceli

Zdjęcie archiwalne:

<http://www.marienburg.nl/viewtopic.php?t=29001>

od płd. Po lewej stronie drogi do bramy wydzielony warzywnik. Zagrodę tworzą: budynek mieszkalny z 1779 r., obora w jednej linii ze stodołą. Przy szczycie płd. budynku mieszkalnego – dom dla dziadków (najstarsza część zagrody). Dom dla dziadków: na rzucie prostokąta, drewniany w konstrukcji zrębowej, na podmurówce kamiennej, więźba dachowa krokwiowo-jętkowa, szczyt płd. Odeskowany pionowo z dwoma okienkami. Dach pokryty wtórnie eternitem. Wnętrze

Wnętrze skomunikowane z domem mieszkalnym. Budynek mieszkalnych – z drewna sosnowego, zrębowy na zamek w rybi ogon, narożniki szalowane pionowo. Budynek na rzucie prostokąta, podmurówka ceglana, jednokondygnacyjny ze stromym dachem dwuspadowym krytym strzechą i wtórnie eternitem. Więźba krokwiowo-jętkowa. Szczyt deskowany pionowo, okna prostokątne w poziomie, z zachowanymi okiennicami, wejście do sieni od wschodu. Drzwi główne z nadprożem z zachowanym napisem ANNO 1779 i sygnaturami. Są to jednoskrzydłowe opierzone klepkami ułożonymi w romb. Po obu stronach drzwi wejściowych okienka z szybkami oprawionymi w ołów. Zachowany podział wewnątrz i układ ogniowy budynku. Do budynku przylega obora z jedną ścianą (zach.) drewnianą w konstrukcji sumikowo-łątkowej, płd. i wsch. - ceglana. Kalenica wyższa od kalenicy domu. Do obory dostawiona stodoła pod kątem prostym od str. Wsch. Drewniana w konstrukcji szkieletowej, oszalowana deskami pionowo. Pokrycie dachu – strzecha z uzupełnieniem deskowym. Budynek mieszkalny dla robotników oddalony od budynku mieszkalnego ok. 11m, wejściem zwrócony na wsch., posiada jeszcze dwoje drzwi od pn. i zach. Wzniesiony w konstrukcji zrębowej na cokole kamiennym, jednokondygnacyjny ze stromym dachem dwuspadowym krytym holenderka. Na planie prostokąta, z czarną kuchnią i dwutraktowym układem wewnątrz.

Stan obecny, zdjęcie 14.02.2020 r.

5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków

Obiekty nieruchome proponowane do wpisu do rejestru zabytków:

1. Barcice, zagroda typu wzdłużnego (budynek mieszkalny i gospodarczy) z 2 poł. XIX w. – budynek reprezentuje charakterystyczny niegdyś dla tych terenów typ zabudowy zagrodowej o tradycjach wyrastających z budownictwa olęderskiego.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> - atrakcyjne położenie gminy pod względem krajobrazowym, geograficznym i przyrodniczym, - znaczne rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy (21 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, 1 zabytek archeologiczny wpisany do rejestru zabytków, 220 zabytków nieruchomych w gminnej ewidencji zabytków, 37 stanowisk archeologicznych w wojewódzkiej ewidencji zabytków), - bogate dziedzictwo niematerialne, - dogodne położenie – bliskie sąsiedztwo z Kwidzynem, niewielka odległość do Sztumu i Malborka (centrum turystyczne) oraz Grudziądz, - przez teren gminy przechodzi szlak kajakowy rzeki Liwy.	<ul style="list-style-type: none"> - niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, - niewystarczająca infrastruktura turystyczna, - brak promocji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego, - niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, - zły stan techniczny obiektów zabytkowych, - peryferyjne położenie gminy z dala od dużych ośrodków miejskich, - brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, - niewystarczająca ilość ścieżek pieszo-rowerowych, - brak pełnego rozpoznania zasobów archeologicznych.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> - rozwój turystyki i agroturystyki, - budowanie tradycji kulturowych związanych z dziedzictwem niematerialnym, - propagowanie działań przywracających poczucie tożsamości kulturowej, - współpraca z sąsiednimi gminami np. przez wspólne inwestycje turystyczne: budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych, - rozbudowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, - dofinansowania z budżetu gminy na rewaloryzację i prace konserwatorskie przy obiektach zabytkowych, - pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków, - inwestowanie w obiekty zabytkowe (ich konserwacja i restauracja), - edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym, - most na Wiśle na terenie sąsiedniej gminy Kwidzyn.	<ul style="list-style-type: none"> - pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych, - samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich, - brak gotowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji.

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2020-2023 ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Ramy programowe Programu Opieki wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na:

- umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Ryjewo,
- podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie dziedzictwa kultury mniejszości narodowych,
- poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji (np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków),
- włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym gminy.

Celem strategicznym Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Ryjewo na lata 2020 – 2023 jest:

Zachowanie dziedzictwa kulturowego służące rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jej mieszkańców.

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie: jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze gminy przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności.

Cel będzie realizowany w ramach trzech priorytetów:

Priorytet I: Ochrona i rewaloryzacja krajobrazu kulturowego

Priorytet II: Promocja i popularyzacja walorów dziedzictwa kulturowego

Priorytet III: Restytucja niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Priorytet I	
OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO	
kierunki działań	zadania

<p>OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO JAKO PODSTAWY SŁUŻĄCEJ ROZWOJOWI GOSPODARCTWU GMINY I BUDOWANIU TOŻSAMOŚCI JEGO MIESZKAŃCÓW</p>	<ul style="list-style-type: none"> • dążenie do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aby na podstawie ich zapisów objąć ochroną obiekty i obszary zabytkowe, • konsekwentne wdrażanie zapisów obowiązujących dokumentów programowych gminy w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego, • egzekwowanie zapisów określonych w dokumentach programowych gminy określających zasady działalności inwestycyjnej na obszarach i w strefach objętych ochroną konserwatorską odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji)
<p>OCHRONA CHARAKTERYSTYCZNYCH ELEMENTÓW KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ochrona panoram oraz przedpól widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego
<p>KSZTAŁTOWANIE SPÓJNEJ PRZESTRZENI GMINNEJ SIECI POWIĄZAŃ KULTUROWO-PRZYRODNICZYCH</p>	<ul style="list-style-type: none"> • rewaloryzacja ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk
<p>Priorytet II PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</p>	
<p>kierunki działań</p>	<p>zadania</p>
<p>POWSZECHNY DOSTĘP DO INFORMACJI O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM GMINY</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • Powiązanie gminnego systemu informacji i promocji z informacjami na temat środowiska kulturowego, • Opracowanie mapy zabytków gminy ułatwiającej zapoznanie się z zabytkami gminy.
<p>EDUKACJA W ZAKRESIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Pokazywanie i promowanie dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowanie obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo w celach edukacyjnych, • Organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i udział w takich szkoleniach pracowników gminnych, • Organizowanie i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć dotyczących zabytków,

	<ul style="list-style-type: none"> • Inicjowanie i organizowanie obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, • Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy
PROMOCJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	<ul style="list-style-type: none"> • Poszerzanie szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) o trasy obejmujące dziedzictwo kulturowe, w tym m.in. o szafce w Barcicach i Benowie, • Tworzenie i utrzymanie elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej, • Wprowadzenie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych) obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego.
Priorytet III	
RESTYTUCJA NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
kierunki działań	zadania
EDUKACJA I POPULARYZACJA WIEDZY O REGIONALNYM DZIEDZICTWIE KULTUROWYM	<ul style="list-style-type: none"> • Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie niematerialnym służącej do wzmacniania poczucia tożsamości mieszkańców gminy, • Wzbogacanie zajęć przedszkolnych i szkolnych o wiedzę o dziedzictwie niematerialnym regionu.
PROMOCJA REGIONALNEGO DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO SŁUŻĄCA KREACJI PRODUKTÓW TURYSTYKI KULTUROWEJ.	<ul style="list-style-type: none"> • Promocja dziedzictwa niematerialnego, • Organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych mających na celu promocję dziedzictwa niematerialnego gminy, • Włączenie do oferty europejskich dni dziedzictwa na obszarze gminy atrakcji związanych z niematerialnym dziedzictwem, • Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze gminy przy uchwalaniu prawa miejscowego.

Gmina nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Gmina planuje współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym współpracy z Oddziałem Muzeum Zamkowego w Malborku – Zamkiem w Kwidzynie, diecezją elbląską i parafiami z terenu gminy Ryjewo.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (na podstawie obowiązującej Uchwały Nr VII/41/19 Rady Gminy Ryjewo z dnia 27 maja 2019 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych Gminy.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Ryjewo.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie monitoringu jego realizacji w postaci monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji *Programu Opieki* odpowiada Wójt Gminy Ryjewo, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Gminy Ryjewo sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz województwa pomorskiego.

A. Gmina: w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu m.in. na podstawie Uchwały Nr VII/41/19 Rady Gminy Ryjewo z dnia 27 maja 2019 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

B. Fundusze Samorządu Województwa Pomorskiego

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7 – 15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek:

- 1) posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych;
- 3) jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim
- dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotację należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

C. Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku co roku przyznaje dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków usytuowanym na terenie województwa pomorskiego.

D. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁵⁹:

W ramach prowadzonych przez MKiDN programów mogą być dofinansowywane zadania z zakresu kultury i ochrony zabytków.

1. Program „Ochrona zabytków”: celem jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

2. Program „Wspieranie działań muzealnych”: celem jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych.

3. Program „Kultura ludowa i tradycyjna”: celem jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania.

4. Program „Ochrona zabytków archeologicznych”: celem jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedostrakcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

5. Program „Wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami w kraju”: celem jest zaangażowanie w opiekę nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami jak największej liczby różnych podmiotów, w celu zwiększenia wiedzy o historii naszego kraju, zwłaszcza o jej najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych aspektach, i dzięki temu wzmocnienie świadomości obywatelskiej i postaw patriotycznych.

6. Program „Wspieranie samorządowych instytucji kultury – opiekunów miejsc pamięci”: celem jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości.

Ministerstwo ogłasza co roku na swojej stronie internetowej (www.mkidn.gov.pl) rozpoczęcie naboru wniosków.

E. Fundusz kościelny Ministerstwa Finansów¹⁶⁰

Kościelne osoby prawne mogą co roku ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w zadań z zakresu konserwacji i remontów obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej. Dotacje na wspomniany cel przeznaczane są na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki).

10.2. Środki pomocowe

Gmina Ryjewo zamierza korzystać z dostępnych dla samorządów środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury, któremu służy Oś priorytetowa 8 „Konwersja”: celem programu jest rewitalizacja zdegradowanych terenów miast, renowacja zabytków ważnych dla rozwoju turystyki oraz tworzenie publicznej infrastruktury turystycznej. Finansowana będzie kompleksowa rewitalizacja wybranych zdegradowanych obszarów miast przez aktywizację społeczną i zawodową mieszkańców oraz odbudowę infrastruktury publicznej, w tym m.in. dostosowanie budynków do funkcji społecznych, kulturalnych i edukacyjnych, remont budynków komunalnych, wspólnot mieszkaniowych i spółdzielni wraz z zagospodarowaniem otoczenia, przestrzeni publicznych, w tym parków i skwerów, remonty dróg; prace restauratorskie lub konserwatorskie zabytków oraz ich adaptację do nowych funkcji publicznych, tworzenie i rozwój publicznej infrastruktury turystycznej o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym (m.in. przystanie i pomosty służące turystyce wodnej, przenoski, szlaki wodne, trasy rowerowe, wraz z oznakowaniem).

¹⁵⁹ <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-mkidn-2020>, [strona Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 10.03.2020 r.];

¹⁶⁰ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny> [strona Ministra Finansów, dostęp: 10.03.2020 r.].

Co roku organizowany jest nabór wniosków w ramach realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Lp.	Zadania	Okres realizacji
1.	prorowadzenie prac rewaloryzacyjnych przy zieleni i prac porządkowych na zabytkowych cmentarzach znajdujących się w zasobach komunalnych (cmentarze w Benowie, Barcicach, Jarzębinie, Klecewko, Ryjewie, Tralewie i Trzcianie)	2020-2023
2.	współfinansowanie remontów przy obiektach zabytkowych będących współwłasnością gminy Ryjewa (w Klecewku, Pułkowicach, Ryjewie, Watkowicach Małych, Watkowicach)	2020-2023
3.	dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, w tym na zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.)	2020-2023
4.	promocja najcenniejszych zabytków gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice (m.in. zabytki pomenonickie), w tym opracowanie mapy zabytków gminy	2020-2023
5.	organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym gminy	2020-2023
6.	współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (np. pieszych, rowerowych, konnych, samochodowych, wodnych) promujących dziedzictwo kulturowe gminy	2020-2023
7.	udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy	2020-2023
8.	aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków	2020-2023

Uzasadnienie

Zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym jednym z realizowanych przez samorząd zadań są sprawy dotyczące zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki na zabytkami nakłada na gminę art.87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami. Mówi on, że Wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Program przedstawiany jest radzie, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków i ogłaszany w dzienniku urzędowym.

Zgodnie z zapisem art. 87 ust.1 program ten ma na celu m.in. zahamowania procesów degradacji zabytków oraz walorów krajobrazowych, wyeksponowania poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazowych, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami, określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków.

Program został pozytywnie zaopiniowany przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, co pozwala na przedstawienie Radzie Gminy, Programu Opieki nad Zabytkami.